

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİRİNCİ CİHAN HARBİ'NDE MUKADDES TOPRAKLARIN
MÜDAFAASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Yrd Doç. Dr. Naim SÖNMEZ

Hazırlayan

Deniz DOĞRU

AFYON -1998

**BİRİNCİ CİHAN HARBİ'NDE
MUKADDES TOPRAKLARIN MÜDAFAASI
Yüksek Lisans Tezi
Deniz DOĞRU**

**Danışman
Yrd. Doç.Dr. Naim SÖNMEZ
AFYON -1998**

ÖZGEÇMİŞ

1972 Kars doğumlu. İlk ve Ortaokulu Kars İli, Göle İlçesi, Çayırbaşı Nahiyesi'nde bitirdi. Lise öğrenimini 1986-1989 yılları arasında İzmir Karabağlar Cumhuriyet Lisesi Edebiyat Bölümü'nde tamamladı.

1989-1990 öğretim yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne başladı. 1994 yılında Yüksek öğrenimini aynı fakültede tamamladı. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Urfa Suruc Fatih Sultan Mehmed İlköğretim Okulu'nda tarih öğretmeni olarak göreve başladı. 1995 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin açtığı sınavı kazanarak Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanlığı görevine başladı. Halen aynı üniversitenin Uşak Mühendislik Fakültesi'nde Okutman olarak görevine devam etmektedir.

ÖZET

XIX. yüzyılda başlayan sömürgecilik yarışı, batılı büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurma mücadelesinin başlangıcını teşkil etmektedir. Bu yüzyılda petrolün Orta Doğu'da keşfi yarışı daha da hızlandıracaktır.

Sömürgecilik faaliyetleri Birinci Cihan Harbi'nin başlamasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti harbe menfaatleri sonucu Almanya'nın yanında girmiştir. Çalışmamız bu doğrultuda ortaya çıkan Birinci Cihan Harbi'ni fırsat olarak gören Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Haziran 1916 tarihinde İngiltere ile işbirliğine girerek Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağı açması ile başlayan Fahreddin Paşa'nın mukaddes toprakların müdafaasını kapsamaktadır.

Anahtar sözcükler: Mekke ve Medine Müdafaası, Fahreddin Paşa.

ABSTRACT

The Colonialism race which began in the XIX. century had formed the beginning of the sovereignty for the great western countries on the Ottoman State.

At the same century, the discovery of the petroleum in the Middle East had accelerated this race. Because this area was under the control of the Ottoman State.

The Colonialism race had caused the beginning of the 1st World War. The Ottoman State had fought with Germany in order to prevent its own advantages.

This study consists of Fahreddin Pasha's defence of the holy areas which began with the cooperation between Mekke's Sheriff Hüseyin and England in June 1916 and Mekke's Sheriff Hüseyin rebellion to the Ottoman State.

Key-Words: Defence of Mekke and Medine, Fahreddin Pasha.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	II
KISALTMALAR	IV

GİRİŞ

A- 1914-1916 DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN HİCAZ'DAKİ DURUMU	1
B- İNGİLTERE İLE ŞERİF HÜSEYİN'İN İSYAN ÖNCESİ MÜNASEBETLERİ	20

I. BÖLÜM

A- FAHREDDİN PAŞA'NIN MEDİNE'YE TAYİNİNDEN ÖNCEKİ ASKERİ FAALİYETLERİ	26
B- FAHREDDİN PAŞA'NIN MEDİNE'YE TAYİNİ	27
1- Tayini Gerektiren Gelişmeler	27
2- Fahreddin Paşa'nın Görevi:	29
3- Fahreddin Paşa'nın Medine'deki Faaliyetleri :	31
C- İSYANA KARŞI YAPILAN HAZIRLIKLAR	34
D- MEDİNE ÇEVRESİNE BEDEVİ SALDIRILARI	35
1- Mekke Çevresindeki Arap Faaliyetleri	39
2- Cidde ve Taif'in Elden Çıkışı	45
3- Yeni Emir'in Tayini	47
4- Mekke Seferi Hazırlıkları	48

II. BÖLÜM

A- MEDİNE'YE MUSTAFA KEMAL'İN GÖNDERİLME TEŞEBBÜSÜ	53
B- MEDİNE'NİN BOŞALTILMASI SORUNU	56
1- Hicaz Demiryolunun Durumu	61
2- Hicaz'daki Kuvvetlerin Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığına Bağlanması	64
C- MEDİNE'NİN SON DURUMU	65

III. BÖLÜM

A- MÜTAREKEYE GÖRE HİCAZ'IN DURUMU	75
B- ELÇİLİK HEYETLERİ	79
C- MEDİNE'NİN TESLİMİ.	81
SONUÇ	88
EKLER	91
Ek: 1: ŞERİF'İN BİRİNCİ İSYAN BEYANNAMESİ	91
Ek: 2: HİCAZ'IN HAKLARI VE SURİYE	95
BİBLİYOGRAFYA	99

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, kuruluşundan kısa bir süre sonra gelişip-büyümüş ve pek çok milleti hakimiyeti altına almıştır. Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına aldığı bu milletler, devletin yükseliş döneminde olumlu katkılarda buldukları gibi; dağılma döneminde de yıkılışı hızlandıran temel faktörlerden birisi olmuşlardır. Özellikle XIX. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçi hareketler sonucunda Avrupa ve Balkanlardaki topraklarını yüzyılın sonunda kaybeden Osmanlı Devleti'nin elinde sadece Arap Yarımadası ile Mezopotamya bölgesi kalmıştı.

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında Birinci Cihan Harbine Almanya'nın yanında girdiğini açıklamasıyla, Orta Doğu'daki çıkarlarını koruyabilmek ve Osmanlı ordularını oyalarıarak diğer cephelerde durumunu kolaylaştıracak Arap bağlaşıklar arayan İngilizler, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'le ilişkiye girmiştir.

Bu çalışmamızda, Mukaddes Topraklar dediğimiz Arabistan Yarımadası'nın Kuzeybatı Bölge'sini oluşturan Hicaz Bölgesi'ndeki Mekke Emiri'nin İngilizlerle işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı isyanını ve bu bölgeyi kanının son damlasına kadar müdafaa eden Fahreddin Paşa'nın mücadelesi incelenmiştir.

Ulaşabildiğimiz kaynaklar ve araştırmalar sonucunda çalışmamızı bir giriş, üç bölüm ve sonuç olarak beş bölümde ele aldık. Girişte 1914-1916 yılları arasında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in, Osmanlı Devleti ve İngilizlerle olan ilişkileri ele alınmıştır.

Birinci bölümde 5 Haziran 1916 tarihinde isyanın başlaması ve buna karşı Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler değerlendirildi.

İkinci bölümde Mekke, Cidde ve Taif'in düşmesi sonucunda, mücadelenin Medine çevresindeki durumu ile Müdafilerin durumlarına temas edildi.

Üçüncü bölümde Mondoros Mütarekesinde Hicaz'ın durumu ve mütareke sonrası gelişmeler gözden geçirildi.

Araştırmalarım esnasında nezaket ve yardımlarından dolayı; Genel Kurmay A.T.A.S.E. Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bayezit Devlet Kütüphanesi ile Atatürk

Kitaplığı çalışanlarına teşekkür ederim. Bu konuyu tavsiye eden ve çalışmalarım sırasında her türlü desteğini esirgemeyen sayın hocam **Yrd. Doç. Dr. Naim SÖNMEZ**'a minnet ve şükran duygularımı sunarım. Ayrıca çalışmalarım sırasında yardımlarından dolayı **Yrd.Doç.Dr. Turan AKKOYUN**'a, çok zor şartlarda beni okutan aileme ve tezimin yazılmasına gösterdiği ilgiden dolayı **Arş.Grv.Mustafa Murat ÖNTUĞ**'a teşekkür ederim.

Bu tezin yeni araştırmalara vesile olmasını dilerim.

Deniz DOĞRU

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
A.K.Ü.	Afyon Kocatepe Üniversitesi
A.Ü.S.B.F.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.Ü.H.F.	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
As. M.	Askerî Mecmua
A.T.A.S.E.	(Genel Kurmay Başkanlığı) Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Ay. Es.	Aynı Eser
B.T.T.D.	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
bkz.	Bakınız
b.	baskı/basılış
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
E.Ü. E.F.	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
f.	Fihrist
H.T.M.	Hayat Tarih Mecmuası
Haz.	Hazırlayan
Hız.	Hazreti
İ.Ü.E.F.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
K.B.	Kültür Bakanlığı
K.T.B.	Kültür ve Turizm Bakanlığı
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
M.K.	Milli Kültür
nr.	Numara/sayı
s.	sayfa
S.H.İ. M.	Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası
ss.	sayfadan sayfaya
Şy	Şehir yok
t.y.	tarih yok
TDV İ.A.M.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâmi Araştırmalar Merkezi
T.K.	Tarih Konuşuyor
T.T.	Tarih ve Toplum
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
T.S.A.D.	Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri/ ve devamı
yay.	yayını/yayınları

GİRİŞ

A- 1914-1916 DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN HİCAZ'DAKİ DURUMU

Osmanlı Devleti, hakimiyeti altına aldığı Arap bölgelerinde eski sistemi muhafazaya çalışmış veya yeni sistem kurarken bölgenin özelliklerini nazarı dikkate almıştır.¹ Yavuz Sultan Selim'in 1517'deki Mısır seferiyle birlikte Osmanlı yönetimi altına giren Mukaddes Topraklar dediğimiz Hicaz bölgesinde idaresi Emirlere bırakıldı. 1841 yılına kadar Emirler'in yönetimindeki bu bölgede merkezi otoriteyi kurmak için Emirlerle birlikte yönetimine valiler tayin edildi.²

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar kendilerinin çıkardıkları bir takım olaylar dışında huzur ve güven içinde yaşamışlardı. XX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nden büyük faydalar elde ederek bağılıklarını devam ettiren Araplar, özellikle İngilizlerin kışkırtmaları ile ayaklanmak için fırsat kollar bir hale gelmişlerdi.³ Bu yüzyılda sanayileşmeye paralel olarak Orta-Doğu önemli bir mekan durumunda gelmiştir.⁴ Zaten üç temel dinin çıkış yeri ve dünya ticaret yolunun da kilit noktası durumunda olan Orta-Doğu, XI. yüz yıldan itibaren Türkler ve Hıristiyanlar arasında bir mücadele sahası olmuştur. Anadolu'ya yapılan ilk Türk akınlarıyla başlayan bu mücadeleye “**Şark Meselesi**” denilmiştir.⁵ Nitekim bu mücadelenin ilk somut örneği olan Haçlı Seferleri Türkleri Anadolu'ya sokmamak, hatta Anadolu'dan atmak amacıyla gerçekleşmişti.⁶ Bu bölgede Türk siyasi ve askeri gücünün yükselmesi, hele XVI. yüzyılda Osmanlı hakimiyetinin kuvvetli bir biçimde kurulması Avrupa'nın önüne bir

¹ Zekeriya Kurşun, **Yol Ayrımında, Türk-Arap İlişkileri**, İrfan Yay. İstanbul 1992, s.18.

² Sami Öngör, **Ortadoğu**, Sevinç Matbaası, Ankara 1964., s.169. ; Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, (Çev. Nuran Ülken), Serdar Yay. İstanbul 1975., s.27.; Yusuf Akçura, **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII-XIX. yüzyıllarda)**, T.T.K. Basımevi, 2. b. Ankara 1985, s. 25; Azmi Özcan, **Pan-İslâmizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)**, TDV İ.A.M., İstanbul 1992, ss. 5-15.

³ Salih Polatkan, **Birinci ve İkinci Dünya Savaşları**, Gül Matbaası, 2. b., İstanbul 1986, s. 53.

⁴ Mustafa Turan, “ *20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Orta Doğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryolu'na Dair Bir Belge*”, **T.S.A.D.**, I, nr. 3, Ankara 1997, s. 137.

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar yay., 2. b., Ankara 1986; Bayram Kodaman, **Şark Meselesi İşığı Altında Sultan II.Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, Orkun yay., İstanbul 1983.

⁶ Kodaman, **a.g.e.**, ss. 162-164.

set çekmiş oluyordu.⁷ XIX. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı'nın XVI. yüzyıldaki gücünü kaybetmesi Avrupa devletlerini yeni bir strateji bulmaya yönlendirmiş,⁸ buna karşılık Osmanlı devlet adamları da, bu. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın üstünlüğüne Batılılaşma ile karşı koymaya çalışmışlardır.⁹ Yüzyıllardır bu bölgeye ulaşmak istediği halde ulaşamayan Avrupa devletlerinin aradıkları fırsat XIX. yüzyılda doğmuştu. Ayrıca bu yüzyılda İngilizlerin Mısır'ı işgali (1882),¹⁰ Batılı okulların açılması, Avrupa üniversitelerinde Arapça kürsülerinin kurulması¹¹ ve Amerika'ya göçlerle birlikte bu bölgede de bir takım yeni fikirlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Yeni fikirlerin de etkisiyle bu durum giderek hız kazanmış, artan sömürgecilik hareketi bir kez daha Orta-Doğu'yu büyük devletlerin hedefi haline getirmiştir. XIX. yüzyıl fikir hareketlerinden bahsedilirken genellikle Batı'da cereyan eden milli hareketlerden bahsedilmekte, Osmanlı Devleti'nin de dağılma döneminde Balkan milli hareketleri ön plâna çıkarılmaktadır. Oysa ki XVIII. yüzyıl sonlarında XIX. yüzyıl başlarında, İslâm toplulukları arasında da, milli hareketler olmuştur.¹² İngilizlerin büyük peyki Hindistan'a giden yolların buradan geçişi, Fransa'nın Kuzey Afrika'ya hakim olabilmesi ve yeni kurulan İtalya'nın ve 1871 yılında birliğini kuran Almanya'nın da sömürge alanı olarak buraları seçmeleri bunda en büyük etken olmuştur.¹³

⁷ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem yay., İstanbul 1995, ss. 27-41; Turan Akkoyun, **Milli Mücadele ve Türk İnkilâbı**, İnci Ofset, Konya 1994, ss. 18-27; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, T.T.K.Yay., Ankara 1983, s. 292; **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, Yeni Şafak Gazetesi yay., II, İstanbul 1996, s. 180.

⁸ Kurat, **a.g.e.**, ss. 9-15.

⁹ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet Salıhoğlu), Bağlam yay., İstanbul 1983, s. 11.

¹⁰ Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, T.T.K. yay., Ankara 1974, s. 65.

¹¹ Adnan Şişman, **Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nin Kuruluş ve İlk Eğitim Yılları 1868-1871**, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1989, s. 9.; Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1914**, A.Ü.S.B.F.Yay., Ankara 1982., s.

¹² Akçura, **a.g.e.**, ss. 21-25.

¹³ Zekariya Kurşun, **Yol Ayırımında; Türk Arap İlişkileri**, İrfan yay., İstanbul 1992, s. 21-22.

Batılı büyük devletler bu bölgeye hakim olabilmek için bir takım gayretler içinde bulunmuşlardır. Bir yandan suni bir Arap milliyetçiliği¹⁴ oluşturma gayretleri, bir yandan da emperyalist fikirlerini medeniyet kavramı ile gizleyerek gerçekleştirme gayretleri bunun en açık örneklerindedir. ¹⁵ Bu bölgede Osmanlı Devleti'ne karşı bir takım oluşumların en önemli sebeplerinden birisi XIX. yüzyıl sonlarında petrolün ortaya çıkması olacaktır. Petrolün bu bölgede ortaya çıkmış olması emperyalist devletlerin Orta-Doğu üzerindeki iştahını da kabartmıştır.¹⁶

Batının emperyalist faaliyetlerinin hız kazandığı ve petrolün Orta-Doğu'da keşfi XIX. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Aynı dönemde Osmanlı tahtında "Batılılaşma" ve "Modernleşme" hareketlerinin başarıyla yürütülmesi her şeyden önce, yeni ve çağdaş genel eğitim-öğretimde gören II.Abdülhamid oturmaktadır.¹⁷ II.Abdülhamid emperyalist devletlerin Orta-Doğu üzerindeki fikirlerini bildiği için bir yandan denge politikasına başvurarak emperyalistleri çıkar kavgasına sürüklüyor, diğer yanda da imparatorluğun en büyük azınlığını oluşturan Arapları kontrol altında tutmaya çalışıyordu¹⁸. II.Abdülhamid, Arapların kalbini kazanmak için Arap Yarımadası'ndaki dini kuruluşların, tarihî camilerin onarım ve süsleme işlerine önemli bir fon ayırmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti bu uzak bölgede hakim olup denetimini kolaylıkla sağlayabilmek için Şam ile Mekke-Medine'yi birleştiren Hicaz demiryolunun birleştirilmesini de istiyordu.¹⁹ Bu girişim II.Abdülhamid'in İslamcılık politikasının en önemli sonucu olmuştur. II.Abdülhamid, ayrıca ajanları aracılığıyla Arabistan bölgesindeki herhangi bir baş kaldırma hareketini önceden öğreniyor ve etkisiz hale

¹⁴ Akçura, **a.g.e.**, s., 21-22.; Kurşun, **a.g.m.**, s.28.

¹⁵ Tuncer Baykara, **Osmanlarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, Akademi Kitabevi yay., İzmir 1992, ss. 15-37.

¹⁶ Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, , Aykaç Kitabevi yay., İstanbul 1967, s. 13-14.

¹⁷ Bayram Kodaman, **II.Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken yay., İstanbul 1980, s. 250-251.

¹⁸ Raif Karadağ, **Petrol Fırtınası**, Divan yay., İstanbul 1993, ss. 50-60; Peter Odell, **Petrol Kavgası**, (Çev. Ahsen Batur), Çığır yay., İstanbul 1979, ss. 72-85; İhsan Süreyya Sırma, **II.Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, Beyan yay., İstanbul 1996, ss. 26-29; Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, (Çev. Nuran Ülken).Sander Yay. İstanbul 1975. S.30.

¹⁹ Turan, **a.g.m.**, s.144.

getiriyordu. Nitekim daha sonra Arap isyanının lideri ve oğulları da böyle bir olay sonucu İstanbul'a davet edilerek İstanbul'a yerleşmesi sağlanacaktır.²⁰

Bütün bunlar yinede emperyalist devletler karşısında Osmanlı Devleti'ni güçlü kılmaya ve bütünlüğünü korumaya yetmiyordu. Bunun için II. Abdülhamit 1870-1871 Fransız-Prusya savaşında askeri gücünü ispat eden Almanya'ya yaklaşılacaktır. Osmanlı Devlet'inin Almanya ile yakınlaşması Kayzer Wilhalm için beklediği fırsatı doğurmuştu. Almanya, gerek ekonomik, gerekse politik yayılma için gözlerini Doğu'ya çevirmişti.²¹ Nitekim bu yakınlaşma sonucu Kayzer wilhalm 1898'de İstanbul'a gelip Kudüs'e kadar bir yolculuk yaptı. Kayzer yol boyunca gittiği yerlerde Müslümanlara ve Halife Padişah'a duyduğu yakınlığı her fırsatta dile getirdi. Kayzer bunları rakibi olan İngiltere ve Fransa'nın buyruğu altındaki Müslümanları harekate geçirmek için yapıyordu. II.Abdülhamid'in ihtiyatlı davranışı ne Almanya'ya beklediği fırsatı vermiş, ne de Araplar II.Abdülhamid'e karşı açıktan açığa bir isyan biçimi almışlardır.²² Fakat ülkede 1895'ten itibaren II.Abdülhamid'e muhalif olarak ortaya çıkan Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Bu cemiyetin 1909 Nisan'ında gerçekleştirdiği bir darbe ile iktidarı ele geçiren İttihatçılar II.Abdülhamid'i de alaşağı ettiler. İttihat ve Terakki'nin bu darbesi gerek imparatorluk içinde, gerekse dışında büyük umutlar uyandırdı. Daha öncede belirttiğimiz gibi, Araplar arasında gittikçe artan Türk aleyhtarı duygular, II.Abdülhamid döneminde kendini açıkça ifade etme imkanı bulamamıştı. Ama, İttihat ve Terakki döneminde bu fırsat hem onların eline geçecek, hem de onları destekleyen emperyalist güçlerin. Nitekim, İttihat ve Terakki'nin darbesinden sonra İstanbul'da oturan Araplar tarafından düzenlenen ve İttihat Terakki liderlerinin de katıldığı bir toplantı sonunda **el-Ikha el-Arabi el-Osmani** (Osmanlı Arap Kardeşliği) adı altında yeni bir cemiyet kurulmuştur. Ayrıca, İttihat ve Terakki bir iyi niyet gösterisi olarak onaltı yıldır İstanbul'da gözaltında ikamet eden ve daha sonra

²⁰ Özcan, **a.g.e.**, s. 71-72.

²¹ Mim Kemal Öke, **İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambéry'nin Gizli Raporlarında II.Abdülhamid ve Dönemi**, Üçdal yay. İstanbul 1983, s. 130; Ulubelen, **a.g.e.**, s. 13.

²² Mansfield, **a.g.e.**, s. 37-39; Sırma, **a.g.e.**, s. 29-35.

ayaklanacak olan Hüseyin İbn-i Ali'yi affederek Mekke Şerifi ünvanı ile geri gönderdi.

23

İttihat ve Terakki'nin bu tutumu kısa sürede Arap milliyetçiliğini savunan derneklerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. 1909'da İstanbul'da Arap Edebiyatçıları Derneği, 1912'de Kahire'de Osmanlı Adem-i Merkeziyet Fırkası kuruldu. Bu parti daha çok İngilizlerin denetimi altında çalışıyordu. Bunların dışında gizli Arap Cemiyetleri vardı ki, aralarında en önemlisi Binbaşı Aziz Ali el-Mısri'nin başkanlığındaki **el-Kahtaniye** ile 1911'de Paris'te kurulan **el-Fettat** yani genç Araplar cemiyeti idi. Bu cemiyetler emperyalist güçler tarafından destekleniyordu. Hepsinin ortak amacı Osmanlı Devletinin egemenliği altındaki bu topraklar üzerinde özerk bir Arap devleti kurmaktı.²⁴

Arabistan'ın daha uzak bölgelerinde özellikle Yemen'de de İmam Yahya ayaklanmıştı. Fakat İmam Yahya ile 1911'de yapılan anlaşma sonucunda İmam Yahya Osmanlı'nın hakimiyetini kabul etmiş, buna rağmen dağlık bölgeler de bağımsız bir şekilde hareket etmekteydi. Osmanlı hükümeti Arabistan yarımadasında bir takım önlemler aldıysa da, başta yapmış olduğu hatadan dolayı bu tedbirler zincirin de başarılı olamayacaktır. Bilhassa, Arabistan'da bir kaç büyük şehrin dışında sağlam bir idare kuramamıştır. Avrupa'da kamplaşmanın başladığı ve Birinci Cihan Harbinin yaklaştığı sırada Arabistan Yarımadası sözde devlete bağlı, İngilizlerle ilişkileri olan emirlerin kontrolündeydi. Bunlardan başlıcaları şunlardır: Hicaz'da, Hüseyin İbn-i Ali, Necd'de İbn-i Abdül Aziz, İbn-i Suud, Şamar'da İbnü'r-Reşid, Yemen'de İmam Yahya, Müntefik'de Şeyh Acemi, Asir'de Muhammet İbn Ali el-İbrisi, Basra'da Seyid Talibün Nakib'dir. Bunların içinde en güçlüsü ise Şerif Hüseyin ile İbn-i Suud'dur.²⁵

²³ Bu hususda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim yay., İstanbul 1985; Feridun Kandemir, **Jön Türklerin Zindan Hatıraları**, Muhit yay., İstanbul 1975; **Jöntürk'lerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, (yay. Haz. Yusuf Ziya İnan), Bayramaşık yay., İstanbul 1978; Zürcher, **a.g.e.**,; Tarık Zafer Tunaya, "*Jön Türk ve Sosyal İnkılâp Lideri Prens Sabahattin*", **S.H.İ.M.**, nr. 3; Ay. yazar, **Türkiyede Siyasi Partiler**, İstanbul 1952; Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1964.; Manfield, **a.g.e.**, s.41.

²⁴ Mansfield, **a.g.e.**, s. 40-41.; İhsan Sürreya Sırma, **Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri**, Belge yay., İstanbul 1991, ss. 95-96

²⁵ Mansfield, **a.g.e.**, s. 41-43.

Osmanlı Devletini parçalamaya çalışan İngiltere, Fransa ve İtalya, bu Arabistan hakimlerinin bazılarını himaye ile devlete karşı kışkırtıyorlardı.

II. Meşrutiyetin ilânından sonra 1908 yılında Mekke Emirliğine tayin edilen Şerif Hüseyin Paşa devletin bir memuruydu. Ancak fırsat bulduğunda ayaklanmayı düşünen bu şahıs Balkan Harbine kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı görünmüş, hatta bir takım hizmetlerde bulunmuştur.

Bununla beraber bölgedeki nüfuzunu artırmak için gizli bir siyaset izliyordu. Mekke Emiri Şerif Hüseyin Hicaz'a vali ve kumandan olarak gönderilenleri çeşitli entrikalarla vazife yapamaz hale getirmekteydi. Örneğin, Hicaz'da sekiz yıl içinde beş tane vali değiştirilmişti.²⁶ Ayrıca Arap aşiretlerine devlete karşı isyanlar tertip ettirdiği gibi, kendisine muhalif aşiretleri de ezmeye çalışıyordu

Osmanlı Devleti'nin güçsüz bir anını bekleyen Şerif Hüseyin, uygun ortamını bulduğu an büyük bir Arap İmparatorluğu kurmak istiyordu. Bu amaç doğrultusunda daha 1912 yılında İngiltere ile temasa geçecekti.²⁷

Osmanlı idaresi, faaliyetlerinden dolayı Mekke Emirin'den şüphelenmişti. Bu yüzden onu dikkatle izliyordu. Nitekim hükümet 1913 yılı sonlarında bu durumu kontrol altına alabilecek nitelikte olan Vehib Bey'i²⁸ Hicaz vali ve kumandanlığına tayin etti. Şerif Hüseyin'in Arap krallığı kurma fikrini bilen hükümet Şerif Hüseyin'in yerine Şerif Ali Haydar'ı tayin etmeyi tasarlıyordu. Vehib Bey, Şerif'in muhalif bir hareketini gördüğünde, İstanbul'a bildirecekti. Böylece hükümet onu Emarettten azledecekti.

Vehib Bey hükümeten aldığı emir gereğince Şerif Hüseyin'in faaliyetlerini izlemeye başladı. Emir'in nüfuzunu kırmak için devlet memurlarının kanundan başka hiç kimsenin emrine uymamalarını ve 22. Fırka'nın askerlerinin yetişmesini temin etti. Bölgede çıkan ufak bir ayaklanmayı bastırdı. Devlet otoritesini Hicaz'a hakim kıldı. Bu sırada Vehib Bey, Emir'i sık sık ziyaret ederek onun fikirlerini de öğreniyordu. Bu

²⁶ Y. Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, II/3, T.T.K. Yay. Ankara 1991., s. 193-196.

²⁷ İ.H. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, Türkiye yay., İstanbul 1955, s. 432-334.

²⁸ Vehib Bey (Yahya 1877-İstanbul 1940) Mehmet Efendi'nin oğlu ve General Esat Bülkat'ın kardeşidir. Harb akademisini bitirdi. IV. Orduda Yemen ve Manastır'da görev aldı. 1908'de Harb Okulu komutanı oldu. Birinci Cihan Harbinde Çanakkale muhaberelerine katıldı. 1936'da İtalya-Habeş Savaşında Habeş

görüşmelerin birinde Şerif Hüseyin, Osmanlı padişahlarının “*hakki hilafete*” haiz olmadıkları, çünkü hilafetin gasb suretiyle ele geçirilmiş olduğunu söylemekten çekinmemiştir. Emir yeni valinin faaliyetlerinden çok rahatsız olmuştu. Vali hakkında kötü propaganda yapmaya başladı. Nitekim çok geçmeden, Vehib Bey’in icraatına karşı halkı isyana teşvik etti.²⁹ Osmanlı Hükümeti 1908’de Medine’ye kadar inşa ettiği Hicaz demiryolunu Mekke’ye kadar uzatmak istiyordu. Bu hak devletin otoritesini bu şehre taşıyabilecekti. Otoritesini kaybetmekten endişelenen Mekke Emiri, Mekke-Medine arasındaki Urbanı (Çöl bedevisi) ayaklandırdı.

Bin kadar bedevi demiryolunu yapılmamasını ve hacıların eskiden olduğu gibi develerle taşınmasını istiyordu. Mazeretleri ise geçimlerini bu sayede sağlamaları idi.

Şerif Hüseyin, asileri “*bütün faydalı şeyleri bu vali elimizden aldı*” diyerek kışkırtmış ve birçok gizli tertibat almıştı. Bölgede isyanı bastırarak kuvvet olmadığından, hükümet yedi tabur piyade, iki batarya ve bir makinalı tüfek bölüğünü Medine’ye gönderdi. Medine’nin kuşatılması ihmaline karşı şehirde bazı askeri tedbirler alındı. Bütün ikazlara rağmen asiler Medine Yenbu demiryolunu tahrip ettiler. İsyanın bastırılması paraya bağlı olduğundan bu yapılamadı. Bundan başka asilerin istekleri olan bin beş yüz lira kendilerine verildi.³⁰ 27 Mayıs 1914 de Demiryolunun uzatılmasından vazgeçildi. Böylece hem Şerif Hüseyin amacına ulaşmış, hem de devletin aczi meydana çıkmış oluyordu.

Bab-ı Âlî bu tehlikenin atlatılmasından sonra Medine’de bir hecin süvari birliği teşkiline karar verdi. Ayrıca Hicaz tümeninden bir alayı Medine’ye istedi. Ancak Mekke’nin öneminden dolayı bu sakıncalı görülerek Vehib Bey’in isteği ile vazgeçilmiştir.

Bu dönemde Avrupa’da da artık yavaş yavaş harbin belirtileri ve kamplaşmalar başlamıştı. Osmanlı Devleti ilk başta bu kamplaşmalara girmemekle tarafsız kalmışsa da, kendini koruyabilme arzusu ile 2 Ağustos 1914’te Osmanlı Ordusunda genel bir

ordusunda komutanlık yaptı (İsmail Arar, “*Macera Dolu Bir Hayat : Vehib Paşa*”, **T.T.**, nr. 48, s. 366-368).

²⁹ Arar, **a.g.m.**, s. 361-368.

³⁰ Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, Eren yay., İstanbul 1994, s. 212-223.

seferberlik ilân edildi. Arabistan'daki diğer birlikler gibi Hicaz'daki 22. Fırka ile Asir'deki 21. Fırka bunun dışında tutuldu.

Osmanlı Devleti böyle hassas bir zamanda Şerif Hüseyin'in bütün faaliyetlerini bildiği halde, onu idare etmeye karar verdi. Artık Emir'in sorun çıkarmaması için istediği her şey yapılmaya çalışacaktı. Nitekim onun gönlü alınarak hükümetle bozuk olan münasebetleri bir ölçüde düzeltilmiştir.

İlan edilen seferberlik Mekke Emirin'e duyuruldu. O buna verdiği cevapta: "Hicaz her türlü ahvalinden mutmain buyrulmasını" isteyerek, hakkındaki övücü sözlere teşekkür etti. Daha sonra lüzum görülen yer-lere haberleşme amacıyla gerekli postalar teşkil edildiğini bildirdi. Ona göre, Hicaz'a yeni kuvvet tahsisi de gereksizdir. Hatta gerekirse 22. Fırkanın tamamının başka yerlere sevkini teklif ediyor ve kendisinin Hicaz'ı devletin yararına muhafaza ve müdafaa edebileceğini iddia ediyordu.

Eğer Kızıldeniz yolu kesilirse karadan yapılacak yardımlar için alınacak tedbirler Vehib Bey'le müzakere edilerek ayrıca bildirilecekti. (16 Ağustos 1914). Görüldüğü gibi Şerif'in cevabı oldukça enteresandır. Hem Türk kuvvetlerini Hicaz'dan uzaklaştırmayı planlıyor, hem de hoşlanmadıklarını sayıp döküyordu. Emir'in samimi olmadığı açıkça anlaşılıyordu.

Bu sırada İngiltere, Fransa ve İtalya Kızıldeniz'den Hicaz'a erzak getiren gemilere mani olmaya başlamıştı. Bab-ı Âli bu endişesini Mekke Emirin'e bildirdi. Vali Vehib Bey ve Mekke Emir'i bu konuda endişelenilmemesini ve gerekli tedbirlerin alındığı cevabını verdiler. (17 Ağustos 1914).³¹ Sadaret Hicaz hakkındaki endişesini Şerif'in bu girişimleri karşısında gidermiş ve Şerif'ten çabalarının devamını istemiştir. Nitekim bir süre sonra 30 Ağustos 1914'te Cidde limanına devamlı ticari erzak getirmeleri için oradaki vapur acentelerine tebligat yapılmıştır.

Osmanlı Hükümeti, böyle nazik bir dönemde Şerif Hüseyin'in faaliyetleri görmezlikten gelerek onu memnun tutmaya çalışıyordu. Bu dönemde Osmanlı Devletini yöneten İttihat ve Terakki Partisi'nin hedefi olan eski toprakları geri kazanma düşüncesi ve bunun için İslam aleminin gücünü yanında görebilmek düşüncesi, Şerif Hüseyin'e karşı sert bir üslup yerine yumuşak bir üslup kullanılmaya çalışılmıştır. Bütün bunlara rağmen Şerif Hüseyin Vali Vehib Bey'le uğraşmaktan vazgeçmedi. Hatta hecin- süvari

jandarmalarının emrine verilmesini istemiştir. Ancak bu alayı Emir'in komutasına verilmesinde bir çok mahzurlar bulunduğundan verilmedi.

Babı-Âlî devamlı olarak Vehib Bey'e Şerif Hüseyin ile iyi münasebette bulunmasını tavsiye ediyordu. Şerif Hüseyin ile Vehip Paşa'nın münasebetleri düzeltilmeye çalışılırken, Şerif vali aleyhindeki faaliyetine devam ediliyordu.

İngiltere 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş **ilân** ettikten hemen sonra Eylül ve Teşrin-i evvel aylarında Mısır ve Kızıldenizde faaliyetlerini hızlandırdığı anlaşılmaktadır. Şerif Hüseyin İngiltere'nin bölgedeki bu teşebbüslerine hiç ses çıkarmıyordu. ³² Osmanlı Devleti 14 Teşrin-i sâni 1914 tarihinde Rusya, İngiltere ve Fransa'ya harp ilân etti. ³³ Bununla birlikte Hicaz ve Asir'deki Fırkaların da seferberliği emredildi, ancak 22. Fırka Emir'in isteği üzerine seferber olamamıştır.

Birinci Cihan Harbi başladığından Hicaz'daki 22. Fırkanın mevcudu üç bin dokuz yüz otuz beş kişiden ibaretti. Bütün Arabistan'daki kuvvet takriben yirmi dört bin kişi kadardı. Bu kuvvetler Mekke, Medine, Cidde, Taif, San'a ikmal ve iâşe merkezlerinde ikamet ediyorlardı. Bölgenin güvenliğini sağlamalarına rağmen, buldukları sahanın geniş olmasından dolayı durumları oldukça zordu. Fakat 1914 senesinden itibaren İtilaf devletleri harp gemileri Kızıldeniz sahillerini abluka ederek deniz nakliyatına mani olmuşlardı. İngiltere'nin kışkırtmaları sonucu bazı bedeviler Hicaz, Asir ve Yemen arasındaki kara irtibatını tamamen kesmişlerdi. Türkler ancak iki-üç taburla muhafaza edilen kabileler ve sahil boyunda bilhassa geceleri sefer eden kayaklarla irtibat edebiliyorlardı.

Bu gelişmelere rağmen Osmanlı Devleti Hicaz'da askeri bir hare-ket beklemiyordu. Araplar arasındaki uyumsuzluktan yararlanarak, kabilelerin kavgalarına pek müdahale etmiyordu. Osmanlı Devleti için esas mesele Hicaz'ın beslenmesi idi. Nedeni ise Hicaz'ın çöl, susuzluk ve verim-sizlik yüzünden kendini besleyemeyecek

³¹ Arar, *a.g.m.*, s. 32-33.

³² **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekatı**, A.T.A.S.E. yay. Ankara 1978, s. 75-79.

³³ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, E.Ü.E.F. yay., İzmir 1984, s. 62; Kurat, *a.g.e.*, s. 16; Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi**

durumda idi. Burası için gerekli erzak Mısır ve Hicaz demiryolu vasıtasıyla Anadolu'dan getiriliyordu.³⁴

Şerif böyle düşünmekle birlikte Osmanlı Devletini şüphe'ye düşürmemek için elinden gelen bütün çabayı da göstermiştir. Hükümet Emir'in bu yaklaşımlarına teşekkür etmiştir. Şerif verdiği cevapta Hicaz hakkında endişe edilmemesini 24 Teşrin-i sâni 1914 tarihinde tekrarladı. 23 Teşrin-i sâni 1914 tarihinde Şeyhü'l-İslam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi³⁵ Cihâd-ı Ekber ilân ederken amaç Rusya ve İngiltere içindeki Müslümanları ayaklandırarak bunların başına gailerler açmaktı.³⁶

Osmanlı Devletinin yönetiminde söz sahibi olan İttihat ve Terraki³⁷ Şerif Hüseyin'den faydalanmak istiyordu. Şerif Osmanlı Devletinin savaşa girmesinde yana olmadığını için Miralay Vehib Bey harbe girildiğini haber verince şu karşılığı vermiştir.³⁸ *“Haki pay-i şahanelerine arz ediniz. Bu harpten mağlup olarak çıkacaklardır. Payı taht-ı seniyyeleri ile birlikte nice vilayet-i şahanelerini de kaybedeceklerdir. Fakat biz yüzyıllardan beri hanedanlarının lütuf ve nimetleriyle perverde olduğumuz için, şahs-ı hümayunlarına Mekke'de her zaman bir mekan bulunacaktır.”*

Bu durum Rusya, İngiltere ve Fransa'yı çok endişelendirmiş olsa da daha çok isyan hazırlıkları içinde olan Şerif Hüseyin'ide zor durumda bırakacaktır. Bu durumda Şerif'in önünde iki yol belirdi. Birincisi, Cihâd çağrısına uyup Osmanlı Devletinin yanında yer alacaktı ikincisi de müttefikler yanında savaşa girerek bağımsızlık savaşı için onların yardımını bekleyecekti. Bu ikinci yol çok zor bir seçimdi. Çünkü sonuçları itibarı ile bilinmeyen bir çok unsura bağlıydı. Nitekim Emir, isyan kararını çok önceden

Üzerine Bir Deneme, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1987, ss.183-186; Nejat Göyünç, **Atatürk ve Millî Mücadele**, Turhan Kitabevi, İstanbul 1984, s.21.

³⁴ Mansfied, **a.g.e.**, ss. 160-200.

³⁵ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, V, Türkiye yay., İstanbul 1971, s. 161.

³⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1992, s. 111; Aybars, **a.g.e.**, s. 67.

³⁷ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. 22 nolu dipnot.

³⁸ **A.T.A.S.E. Arşivi**, Klasör nr. 164, Dosya 144/719, 28 Teşrin-i sâni 1330 tarihli şifre.

almış olmasına rağmen harekete geçmede daha ihtiyatlı davranmıştır.³⁹ Aynı zamanda boş durmayarak Suriye, Irak ve Arabistan'ın çeşitli bölgelerine adamlarını göndererek halkın tepkisini ölçmeye çalışmıştır. Bu sırada Osmanlı Devletinin amacı ise Almanya'nın tesiriyle de Süveyş Kanalı'na saldırmaktı. Böylece İngiltere'ye büyük bir darbe vurularak Mısır yeniden alınacaktı. Bu planı gerçekleştirmek için Bahriye Nazırı Cemal Paşa 18 Teşrin-i sâni 1914 tarihinde Suriye'deki IV. Ordu Kumandanlığı'na tayin edilmişti. Bu durum Hicaz Fırkası'na ve Mekke Şerif'ininde bildirmişti. Cemal Paşa Kanal Seferine mümkün olduğu kadar kuvvet toplamaya çalışıyordu. Bu amaçla Hicaz'daki fırkanın da Vehib Bey kumandasında Kanal Seferine katılmasını istedi. Cemal Paşa'ya göre Hicaz'daki kuvvetlerin bölge için fazla bir önemi yoktu. Hatta Emaretinde Mısır Seferine iştirak edebileceğini söylüyordu. (6 Aralık 1914)⁴⁰ İngiltere Arapları kazanmak için bir takım gayretler gösterirken Osmanlı Hükümeti de gönderdiği adamlar vasıtasıyla İngiltere'nin peyki durumunda olan Mısır, Hindistan, Somali ve Sudan'da İngiltere aleyhinde bir takım faaliyetlerde bulunuyordu. Hicaz'a gelen hacılar arasında propaganda yapıyordu. Özellikle güçlü iki kabile reisi olan İbnü Suud ve İbnü Reşid'in arasını düzelterek onların sefere katılmalarını sağlayamaya çalışıyordu. Bu dönemde Vali Vehib Bey, Şerif'in İngiltere yanlısı politika takip ettiğini bildiği için, onu idareye çalışıyordu. (14 Aralık 1914)⁴¹

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa Şerif'in sefere katılmasının manevi olarak çok önemli olduğunu ve siyaseten de bunun gerekli olduğunu kendisine bildirmiştir. Şerif, İbnü'r-Reşid'in Hicaz kabileleriyle uğraştığını ifade etmiştir. Bununda Emaret haklarına tecavüz olduğunu ve buna karşı kayıtsız kalınmayacağını Vehib Bey'e söylemişti. Buna rağmen oğlu Ali'nin kumandasında bin beş yüz Hecin süvarin sefere katılabileceğini bildirmiştir. Şerif Hüseyin bu davranışlarıyla bir yanda Osmanlı Devletine bağlılığını göstermeye çalışırken diğer yanda zararlı faaliyetlerine devam etmiştir.⁴² Bu nedenle

³⁹ Arar, **a.g.m.**, s. 361.

⁴⁰ **A.T.A.S.E. Arşivi**, Kasör nr. 533, Dosya nr. 52/2085, Vehib Bey'den Başkumandalık'a 9 Eylül 1914 tarihli şifre.

⁴¹ Cemal Paşa, **Hatıratı**, Arma Yay., İstanbul 1996.,s. 196-200.

⁴² **A.T.A.S.E. Arşivi**, Klasör nr. 164, Dosya nr. 144/719, Vehib Bey'den Harbiye nezaretine 1 Aralık 1330 tarihli şifre.

Osmanlı Devletine Sadık İbnü Reşid'e karşı İbnü's-Suud'u kışkırtıyordu. Durumu fark eden Vehib Bey, Şerif'in sözlerine inanılmasını ve hayali bin beş yüz hecin süvariden umudun kesilmesini tavsiye etmesine rağmen, Cemal Paşa ısrarla Emir'in sefere katılmasını istiyordu. Cemal Paşa, ısrarla Vehib Bey'e Emir'in bu durumda idare edilmesini gerekirse Emir'le birlikte Mısır seferine katılmasını emr ediyordu.⁴³ Bu dönemde Şerif'e Mısır seferine katılacak Hicaz kuvvetinin başkumandanlığı teklif ediliyordu. Bütün bunlar Şerif'in gönlünü hoş tutmak için yapılan tavırlar almasına rağmen, Şerif ise Hicaz'dan ayrılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Halbuki aynı zamanda (10 Aralık1914) büyük oğlu Ali başında bulunduğu bir mücahit birliği ile Medine'ye yola çıkmıştır.⁴⁴ Şerif, Vehib Bey'den sık sık şikayet etmekle yetinmeyip, isteklerde bulunmuştur. Başkumandanlık bu sırada, Vehib Bey'in Hicaz'da kalmasını istediği halde IV. Ordu kumandanı şerifinde propagandasının etkisiyle de Mısır seferine katılması için kesin emir vermişti. Vehib Bey'in, Emire ve oğullarına karşı olan hareketlerinde devamlı ihtar edilmesinin nedeni Cihâd-ı Ekber'den çekilmelerinin İslam dünyasında kötü bir intibah uyandırabileceği ihtimali idi.⁴⁵ Vehib Bey 28 Kanûn-i evvelde Mısır seferine katılmak üzere Mekke'den Maan'a gitmek üzere ayrıldı. Medine'ye gelmiş olan Şerif Ali yanındaki bir takım zararlı faaliyetlerde bulunuyordu.⁴⁶ Başkumandanlık Şerif Ali'nin Medine'de bulunmasından şüphelenerek kabileler üzerinde nüfuzunu artıracığından endişeleniyordu. Bu bölgedeki iki büyük kabile reisleri olan İbnü's-Suud ve İbnü'r-Reşid ile münasebetleri merak edildiğinden dolayı Şerif Hüseyin'in mektupları açılmaya başlandı. Şerif bunu fark ederek İstanbul'a şikayet etti. Hükümet, Şerif'i şüphelendirmemek için kendisine itimat edildiğini ve olaydan üzüntü duyulduğunu bildirdi. Şerif'in büyük oğlu Ali de Hicaz ve Akabe'ye kadar olan sahilin korunması için Medine'ye geldiğini beyan ederek, Hicaz urbanın soğuk iklimlerde iş göremeyeceklerini belirtti. Bunları bahane ederek hem cihada katılmadı

⁴³ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 164, Dosya nr. 144/719, Başkumandanlık'dan Hicaz Fırka Kumandanlığı'na 30 Aralık1914 tarihli şifre.

⁴⁴ Feridun Kandemir, **Medine Müdafaası (Peygamberin Gölgesinde Son Türkler)**, Yağmur yay., İstanbul 1991, s. 34-38.

⁴⁵ Ali Fuad Erden "*Çölde Son Türk Destanları*", **Dünya Gazetesi**, nr.1294, 3 Ekim 1955.

⁴⁶ Feridun Kandemir, "*Şerif Hüseyin ve Hicaz İsyanı*", **T.K.**, VII, nr. 41, 1967, s. 3200-3202.

hem de asıl faaliyetlerine devam ettiler. 25 Şubat 1915'te babasının emri ile Mekke'ye geri döndü.⁴⁷

Vehib Bey kumandasındaki dört bin yedi yüz kişilik Hicaz Kuvveti Seferiyesi 8 Kanûn-i sâni 1915 tarihinde Maan'da toplandı. Vali'nin Hicaz'da ayrılması Şerif Hüseyin'e beklediği fırsatı bulmasına neden olmuştur. Şerif bu fırsattan faydalanarak cihada katılmadığı gibi Taif'deki vekili vasıtasıyla bazı kabilelerden bin üç yüz silahlı bedevi topladı. Şerif'in amacı bu kuvvetle Asir'deki nüfuzunu artırmaya çalışacak ve bazı kabileleri itaat altına almaya çalışacaktı. Bunu fark eden hükümet Medine'de alı konan Hicaz kuvvetlerinin bir kısmını 1 Şubat 1915 Mekke'yi takviye etmek için sevk etti.⁴⁸

Emir ve oğulları, Osmanlı Devletinin ordularının en ufak bir başarısına seviniyorlardı. Buna rağmen davranışları ve planları halisane değildi. Şerif ve oğulları planlarının fark edilmemesi için sadarete devamlı olarak şikayetlerde bulunuyorlardı. Asir ve Yemen'e gönderilen paralar onun vasıtasıyla yerlerine gönderiliyordu. Ancak bu dağıtımda bir takım güçlüklerde çıkıyordu. Şerif bunları bahane ederek oğlu Ali'nin Medine'ye bu sevkıyatı kolaylaştırmak için gönderildiğini ifade ediyordu.

Şerif Hüseyin'in bu ifadelerinin halisane olmadığı Nisan 1915'te anlaşılacaktır. Şerif, oğlu Faysal'ı bu sırada İstanbul'a göndererek sadaretin nabzını ölçmeye çalıştığı gibi Çanakkale muharebelerinin gidişatını öğrenip planlarını buna göre gerçekleştirecekti.

Çanakkale Cephesi⁴⁹ İngilizler için çok kolay aşılacak bir cephe olarak görülmekte ve savaşın gidişatı da adeta bu sonuca göre hesaplanmaktaydı. Öyle ki, Çanakkale geçilince Osmanlı Devleti'nin işi bitecek ve “Şark Meselesi” hallolacak, hem de Boğazlar üzerinden Rusya'ya ihtiyacı olan silah, cephane, malzeme gönderilerek, Almanya iki ateş arasına alınacak ve savaş kısa zamanda İtilâf

⁴⁷ A.T.A.S.E. Arşivi Klasör nr.164, Dosya nr. 144/719 Başkumandanlık 'dan Dahiliye Nezaretine 12 Şubat 1331 tarihli şifre.

⁴⁸ Ali Fuad Erden, **Paris'den Tih Sahrasına**, Ankara 1949, s. 53-56.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Çanakkale Cephesi**, A.T.A.S.E. yay., Ankara 1978; Aybars, **a.g.e.**, s. 73-76; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 113-114; Bayur, **a.g.e.**, s. 85-130; Polatkan, **a.g.e.**, s. 62-63; Mehmet Tütüncü,

Devletleri'nin yenilgisiyle sonuçlanacaktı. Bu bakımdan Çanakkale savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın gelişmeleri ve sonucunu etkilemesi yönünden çok büyük önem taşıyordu.

Nitekim Çanakkale muharebelerinin İngilizler lehinde bir gelişme göstermemesi Şerif'in planlarını ertelemesine neden olacaktır. Faysal, Sadarettin, Kudüs'e dönüşünde IV. Ordu'nun Kanala karşı ikinci defa düzenleyeceği sefere katılacağını bildirmiştir. Hükümette bunu bahane ederek götüreceği kuvvet için bin beş yüz tüfek istedi.⁵⁰

1914 Ocak başından beri "*Başkumandan Vekili*" ve bütün Türk ordularının komutanı olan Enver Paşa⁵¹ 25 Aralık 1914 tarihinde Hicaz Vali ve kumandanlığına Galip Paşa'yı⁵² tayin etti. Tayinin amacı, Şerif'in idare edilmesini layıkıyla sağlaması idi. Galip Paşa'ya verilen talimat, Hicaz'ın en az bir sene daha sükunet ve emniyet altında kalmasını sağlaması idi.

Galip Paşa ve Şerif Ali, 30 Mayıs 1915 tarihinde Medine'den Mekke'ye hareket ettiler. Bu yolculuk sırasında Galip Paşa, Bedevilerin saldırısına uğradı. Bu saldırıda bir subayla bir kaç asker şehit oldu. Bedevilere yol parası (müruriye) vererek yoluna devam edebilmiştir. Bu fiilde de Şerif Ali'nin payı da olmuştur. Galip Paşa, "*Vakayı tertip edenin Şerif Ali'den başkası olmadığını derhal anladım. Fakat maslahat icabı bunu anlamamış görünmek lazımdı. Kıtaatın ilerlemesini emrederek yoluma devam ettim*" demektedir.⁵³ Bu olaydan sonra Galip Paşa, İstanbul'a gönderdiği şifresinde bir takım şikayetlerde bulunmuştur. Hatta Yemen'e gönderilecek paralarının naklini üstlenemeyeceğini bildirmiştir. (22 Temmuz 1915) Şerif'in isyan beyanına kadar,

"*Çanakkale Muharebelerinin Osmanlı Devleti ve Dış Dünya Bakımından Sonuçları*", **M.K.**, nr. 82, Ankara 1991, s. 14-18.

⁵⁰ **Galip Paşa (Pasiner)** : Erzincan doğumlu olup 1886'da Harbiyeden ordusunda görev aldı. Burada göstermiş olduğu başarılarından dolayı binbaşılığa terfi etti, 1902'de Kosova Jandarma Kumandanlığına tayin edildi. 1904'de Miralay oldu. 31 Mart olayında Hareket Ordusuna katılmıştır. Bu olaydan sonra Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine tayin edildi. 1909'da Miraliva oldu. Balkan Harbine katıldı. I. Cihan Harbinde (1914)'te Hicaz Vali ve Kumandanlığına tayin edildi. Şerif Hüseyin isyanından sonra Taif'de esir alınarak, üç yıl Mısır'da esir kaldı. 1920 yılında Konya'ya Vali tayin oldu. (As. M.,nr.8,1931,s.8.)

⁵¹ Aybars, **a.g.e.**, s. 70.

⁵² Selahattin Güngör, **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, İstanbul 1937, ss. 69-73.

⁵³ Selahattin Güngör;**a.g.e.**, İstanbul 1937ss. 70-76: Bayur, **a.g.e.**, III./3, s. 240.

hükümetin takip ettiği politika; Emaretin dediklerini yapmaya çalışarak hükümetin zararına faaliyetlerini genişletmesine engel olmak ve Kanal Seferine katılımını sağlamaktı.

17 Temmuz 1915 tarihinde, Şerif Abdullah'ın Taif'den bir miktar kuvvetle Necd ve Kasim üzerine hareketi Bab-ı Âlî'yi çok endişelendirmiştir. Aynı zamanda İbnü'r-Reşid'in Hicaz kabilelerine ve İbnü's-Suud'a yönelik hareketleri sonucu bu durumdan aşırı derece rahatsız olan Şerif Hüseyin Arap yarımadasının dengesinin bozulduğunu ve Hicaz'da kötü tesirlerinin olabileceğini İstanbul'a bildirdi. Şerif Hüseyin'nin temel amacı yanlış bilgiler doğrultusunda İbnü'r-Reşid ile hükümetin arasını açmaya yönelik olduğu hemen anlaşılmış ve Şerif'in oyununa gelinmemiştir. Şerif, gerçek amacını gizlemek için İbnü'r-Reşidin Hicaz'a veya Kasime saldırısı halinde küçük oğlu Abdullah'ın komutasındaki kuvvetlerin gayr-i ihtiyari karşılık vereceğini beyan etmiştir. Aynı tarihte Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Ali Bey ikinci Kanal Seferine katılmak üzere Medine'ye gelmeye hazırlanıyordu. IV. Ordu bu durumu Enver Paşa'ya bildirdi. Enver Paşa bunun doğruluğunu öğrenmek için Hicaz'dan sordu. Başkumandanlık Şerif'in Medine ve Mekke'deki faaliyetlerine mani olmak istiyordu. Nedeni ise Medine Muhafızlığının ve Mekke mıntikasının Mekke Emareti ile hiçbir ilişkisi yoktu. Bu nedenle de Ali Bey'in Medine'ye gelmesine engel olunmaya çalışılıyordu. Sadece istenilen Faysal'ın bin beş mücahitle Mısır Seferine katılması idi. Başkumandanlık, Emir'in istediği mavzer tüfeklerin yerine iki yüz martini ve iki yüz gaza tüfeği verilmesini kararlaştırdı.⁵⁴ Şerif Hüseyin'in isyan tarihi yaklaştıkça istekleri de çoğalmaya başlamıştı. Nitekim 14 Eylül 1915 tarihinde IV. Ordu'ya göndereceği bin hecin süvar için aylık dört bin beş yüz Lira ile bin beş yüz tüfek istedi. Ancak, Şerif Hüseyin'in niyetini bilen Medine Muhafızı Basri Paşa bu isteklere cevap vermekte ağır davranıyordu. Nitekim Basri Paşa'nın ihtiyatlı davranışı sonucu 25 Teşrin-i evvele kadar sadece yüz elli tüfek verilmişti. Şerif sürekli para sızdırmasına rağmen bir türlü mücahitleri sevk etmiyordu. Halbuki, Ordu Faysal öncülüğündeki mücahitlerin Kudüs'e gelebilmesi için on bin lira göndermişti. Bu para gönderildikten sonra niyetinin anlaşılması için Şerif Hüseyin, oğlu Faysal'ı ve mücahitleri yavaş yavaş sevk

⁵⁴ Ali Fuat Erden, **a.g.m.**, Dünya, nr.1297-1298., 6-7 Ekim 1955.

edeceğini Enver Paşa'ya bildirdi.⁵⁵ Bir gösterge olarak da Faysal kırk kişilik mahiyeti ile 25 Teşrin-i sâni 1915 tarihinde Kudüs'e hareket etti.

Emir fırsat buldukça her şeyden şikayet etmeye başlamıştı. Hatta emir bir yıl öncesine dönerek şikayet sebepleri bulmaya çalışıyordu. 1914'de Medine'de oğlu Abdullah'ın bütün işlere karışmasına mani olan Basri Paşa'ya şahsî bir kin duyuyordu. Durum Hicaz Valisi Galip Paşa'dan soruldu, cevap yazılarak Emir'in gönlü alınmaya çalışıldı.⁵⁶ Bu sırada Kızıldeniz'de faaliyet gösteren İngiltere ve Fransa ise sahillerde dolaşarak bazı Arap kabilelerine Osmanlı'ya karşı kıskırtıyorlardı. Aynı tarihte IV. Ordu kumandanı Cemal Paşa ve yardımcısı Fahreddin Paşa ise Suriye'deki milliyetçilik hareketleri ile uğraşıyorlardı. Şerif Faysal'ın da bu Arap milliyetçileri ile bir takım ilişkileri vardı. Hatta Osmanlı Ordusunda görevli Fahreddin Paşa'nın Erkan-ı Harb Reisi Binbaşı Yasin Hilmi Bey de ihtilalci Arap Subaylarından biriydi.⁵⁷ Arap milliyetçisi olabilecek yüz elli subay, şüphelenmemeleri için elli Türk Subay ile birlikte İstanbul'a gönderildi.⁵⁸ Kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'de Ağustos 1915 ve Mayıs 1916'da yapılan mahkemeler sonucunda otuz dört Arap ihtilalcisi idam edilmiştir.⁵⁹ Bu durumdan şüphelenerek tedirgin olan Şerif Hüseyin devamlı olarak Arap ileri gelenlerinin bağışlanmasını istemiştir. Kendini bu durum sonrası güvenceye almak isteyen Şerif yüzündeki takkeyi indirmiş 10 Kanûn-i sâni 1916 tarihinde İngiltere ile anlaşmıştır. 11 Kanûn-i sâni 1916 tarihinde bir nüsha Enver Paşa'ya bir nüsha Cemal Paşa'ya mektup yazarak isteklerini bildirmiştir.⁶⁰ *“Eğer benim burada rahat durmaklığımı istiyorsanız Tebük'ten Mekke'ye kadar devam eden Hicaz bölgesinde benim muhtariyet idaremi kabul ediniz ve imareti, büyük evladıma geçmek şartıyla hayat boyunca bana veriniz. Bundan başka şimdi muhakeme altına almış olduğunuz bazı muhti Arap ekabirinin kabahatlerini affederek Suriye ve Irak'a şamil olmak üzere umumi bir af ilân ediniz.”*

⁵⁵ A. Fuad Erden, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıralar**, I, İstanbul 1954, s. 67-71.

⁵⁶ Bayur, **a.g.e.**, III./3, s. 219-223.

⁵⁷ Kral Abdullah, *“Hatıralar”*, **H.T.M.**, nr. 6, 1970, s. 40- 41.

⁵⁸ Ali Fuat Erden, **a.g.m.**, Dünya, nr.1297-1300., 6-9 Ekim 1955.

⁵⁹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 276.

⁶⁰ **Ay. Es.**, s. 270-274.

Şerif'in bu istekleri “*kabul edilemez*” olduğu gibi Enver Paşa tarafından bir deli saçması olarak telakki edilmiştir. IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa bu istekleri çok ahmakça bulduğu gibi, o sırada Şam'da bulunan Faysal'ı yanına çağırarak babasının bu mektubu hakkında görüştü. Cemal Paşa, Şerif Faysal'a “*Enver Paşa ile beraber Medine'den avdetimizden sonra Medine'ye gelen biraderiniz Ali Bey, Medine muhafızının işine karışmağa, Medine'de emaret işleri namına verdiği bir takım muamelelerin reddine başlayınca ben bunu, Ali Bey'in gençliğine ve takdirsizliğine hamletmek isteyerek bu gibi hallerden kaçınması ve çekinmesi lüzumunu Muhafız Paşa vasıtasıyla kendisine ihtar ettiğim gibi, pederinizden de ayrıca istihramda bulunmuştum*”⁶¹ dedi.

Cemal Paşa bu durumu 10 Kanûn-i sâni 1916 tarihinde Başkumandanlık Vekaleti'ne şöyle bildirdi.⁶²

“Faysal Bey pederinin bazı isteklerini ihtiva eden mektubunu size de göndermiş. Fakat sizin cevap vermediğiniz telgraf suretini bana gösterdi. Ben de pederiniz aleyhinde söylenen sözleri bu mektubun doğruladığını, şayet pederinin devletin zayıf olduğunu zannederek böyle isteklerde bulunmuş ise ve devlet bunu kabul ederse , bu harbden muzaffer çıkar çıkmaz kendisini cezalandıracağımız şüphesizdir. Eğer, siz kendinizi burada rehine hissediyorsanız derhal yarın Mekke'ye gidebilirsiniz ve eğer hükümet pederinizin Dersaadet'e gelmesini, hiç şüphesiz bunu yaparım”.

Şerif Hüseyin ile Osmanlı Devleti arasındaki bu kötü gelişmeler çok nazik bir durumda ortaya çıkmıştı. İngiliz birlikleri Irak'ta ilerliyordu, Kanal Seferi başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁶³ Şerif Hüseyin'de yavaş yavaş gerçek yüzünü göstermeye başladı. Fakat şartların özellikle de isteklerin yerine getirilmemesinden dolayı ilkbaharda başlamayı planladığı isyanı biraz daha erteleyerek devlete bağlı gözükmeye devam etti. Osmanlı Hükümeti de böyle bir zamanda kendisini daha fazla uğraştıracak bir problem istemediği için idare etme politikasına devam ederek, Şerif'in bu hareketlerini görmezlikten gelmiştir.

⁶¹ Ay. Es., s. 262; Ali Fuat Erden, “Çölde Son Türk Destanları”, **Dünya** , nr.1298., 7 Ekim 1955 .

⁶² Kral Abdullah. **a.g.m.**, ay. yer; **Dünya**, 7 Teşrin-i evvel 1955.

⁶³ Danişmend, **a.g.e.**, s. 426-427; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 122; Polatkan, **a.g.e.**, s. 27; Aybars, **a.g.e.**, s. 71-72.

Şerif Hüseyin, Osmanlı'yı oyalama taktiklerine başlamıştı. Nitekim tam bu sırada Şerif Faysal yanındakilerle beraber Çanakkale cephesine⁶⁴ bir gezi yaptı. Amacı Osmanlının ve İngilizlerin durumunu öğrenmekti. Artık isyan zamanı gelip yaklaştığı için Şerif oğlu Faysal'ı Mekke'ye çağırdı. Faysal, IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'dan izin istedi. Cemal Paşa ise Enver Paşa'nın gelmek üzere olduğunu ve Medine'ye birlikte gideceklerini söyledi. 4 Mart 1916 tarihinde Enver Paşa, Cemal Paşa ve Şerif Faysal birlikte Medine'ye geldiler. Enver Paşa, Şerif Hüseyin'i bir takım hediye ve madalyalarla taltif ederek gönlünü almaya çalıştı. Şerif Hüseyin'de sonsuz teşekkür ve bağlılığını bildirdi.⁶⁵ Oğlu Ali Bey Medine'de, Medine'e Muhafızı Basri Paşa'nın vazifelerine karışmaya başlamıştı. Şerif Hüseyin Mart ayının sonlarına doğru İstanbul'dan bir takım isteklerde bulunmuştur.⁶⁶ Cemal Paşa, Faysal'la görüşerek, kardeşi Ali'nin faaliyetlerini durdurmasını aksi taktirde üzerine kuvvet sevk edileceğini bildirdi. Hemen ardında da Bab-ı Âlî Şerif Ali'ye nasihat ve uyarıda bulunarak, Medine'den uzaklaştırılması emrini verdi.⁶⁷ Medine Muhafızı Basri Paşa kendi inisiyatifini kullanarak, Yemen'e sevk edilen 3500 mevcutlu kuvveti Medine'de bekletmiştir. Bu olaydan sonra Şerif Ali ile Basri Paşa'nın arası düzeldi. Tekrar bir takım anlaşmazlıklar çıkmaması için 15 Nisan 1916'da Emaret hukuku tesbit edilerek buna uygun davranılması kararı verildi. Bu durumdan hoşlanmayan Şerif, Medine'de bulunan oğlu Ali'nin görevlerinin neler olduğunu Sadarete açıklamıştır. Ayrıca Şerif oğlunun Medine'de kimleri tutukladığını isimlerini Sadaretten istediği gibi Faysal'ın da gönderilmesini istirham etmiştir. Fakat Cemal Paşa, Şerif Hüseyin'e verdiği cevapta Mısır seferine başlanacağı bir zamanda Faysal'ın ordu karargahından ayrılmasının mümkün olmadığını bildirmiştir.⁶⁸

Nihayet seferberlik başından beri Sina cephesine gidecek olan Hicaz mücahid birliği Mekke'den Medine'ye geldi. Şerif Faysal, Cemal Paşa'ya gelerek “..... *biraderi*

⁶⁴ Ay. Es., aynı yerler.

⁶⁵ Kral Abdullah, a.g.m, s. 44-46.

⁶⁶ Cemal Paşa, a.g.e., s. 270-272.

⁶⁷ **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi IV, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleeri ve Libya Harekatı**, A.T.A.S.E. yay. Ankara 1972, s. 154-158.

⁶⁸ Ali Fuat Erden, “Çölde Son Türk Destanları”, **Dünya**, nr.1300., 9 Ekim 1955.

Ali Bey'in halen Medine'de bulunan mücahitlere Sina Cephesindeki orduya iltihak için babasından emir aldığını ve binaenaleyh eğer kendisine müsaade edersem, Medine'ye giderek biraderini alıp Kudüs'e getirmek istediğini ve bunun mücahitler üzerinde iyi tesiri olacağını söyledi....."⁶⁹ Cemal Paşa, Faysal'ın bunu bahane ederek elinde kurtulmaya çalıştığını fark etmiş olmasına rağmen, harbin başında beni Şerif Hüseyin'in tavırlarına karşı takip edilen görmemezliğe devam etmiştir. Hatta isyanın patlak vereceğini düşündüğü için maiyetindeki Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa'yı Medine'ye göndermiştir. Fakat herhangi bir şüpheye neden olmamak için Fahreddin Paşa'nın peygamberimizin mezarını ziyaret maksadıyla gittiğini eğer bir aksilik çıkarsa Basri Paşa ile birlikte müdahale etmesini ister.⁷⁰ Cemal Paşa Faysal'a altmış bin altın vererek uğurlar. Şerif Faysal'ında Medine'ye gelişi Şerif Ali'nin tavırlarının iyice değişmesine neden olmuştur.

Medine Muhafızı bu durum karşısında hemen bir takım tedbirlerin alınmasının gerekli olduğunu ve bu suretle IV. Ordu'dan derhal dört tabur kuvvetin gönderilmesini ister. Demiryolu'nun korumasını gerçekleştirmek ve durumu kontrol altına almak için, ayrıca 20 Mayıs 1916'da Yemen'e gönderilecek müfreze Şerif'in saldırıları ihtimal dahilinde düşünülerek Medine'de bırakılmıştır. Hatta Fahredin Paşa'nın Medine'ye gönderilmesinden sonra, Sadaretin Mekke Emirliğine Şerif Ali Haydar'ı tayin etmeyi düşünmesi, Şerif Hüseyin'in isyan hazırlıklarını hızlandırmasına neden olacaktır. Nitekim Fahreddin Paşa bu durumu 2 Haziran 1916'da Cemal Paşa'ya şöyle açıklamıştır.⁷¹ *"Burada geldim geleli Şerif Ali ve Faysal Beyler'le gayet samimi münasebetlerde bulunuyordu. Hatta iki gün evvel beni mücahitler ordugahının kurulmuş bulunduğu Hazreti Hamza'ya davet ettiler. Orada birlikte yemek yedik. Mücahitler bir çok bedevi oyunları oynadılar ve Kanal boyunda İngilizler'e indirecekleri kahramanca darbelerin şiddetine dair kasideler okudular. Dün gece de Ali ve Faysal Beyler'in konaklarında misafir idim. İki güne kadar mücahitlerinin ilk kafilesini şimendiferle Der'a yasak olunacaktı. Bu sabah gayet garip bir değişiklik karşısında kaldım sabahleyin henüz giyinmişim. Şerif Bey'in adamlarından birisi bana bir kaç*

⁶⁹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 276.

⁷⁰ Ali Fuat Erden, " Çölde Son Türk Destanları", **Dünya**, nr. 1301-1302., 10-11 Ekim 1955.

⁷¹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, ss. 272-2763.

mektup getirdi. Mektubun biri bana,diğerleri Şerif Hüseyin Paşa tarafından siz ve üçüncüsü de yine Şerif Hüseyin tarafından sadaret makamına yazılmış birer şifre idi. Şifreleri şimdi çektireceğim Ali Bey bana yazdığı mektupta diyor ki: (Pederimden aldığı emir mucibince mücahitlerin Filistin'e sevkleri geri bırakılmıştır. Binaenaleyh burada boş vakit geçirmektense, mücahitlerle beraber Mekke'ye dönmeğe karar verdim. Zat-ı alileriyle veda etmeden hareket etmeğe mecbur olduğumdan dolayı çok mütessifim. Kusurumu affediniz.)..." Fahreddin Paşanın bu mektubundan da anlaşılacağı üzere Şerif Hüseyin'in isyan planları çok önceden olmasına rağmen; bunu ancak hazırlıklarını tamamlayıp ve şartların oluşmasından sonra ifade etmiştir.

Haziran 1916'ya kadar Osmanlı'ya karşı iki yüzlü davranan, Şerif Hüseyin'in işbirliği yaptığı İngiltere ile olan münasebetleri de şöyle gelişmişti.

B- İNGİLTERE İLE ŞERİF HÜSEYİN'İN İSYAN ÖNCESİ MÜNASEBETLERİ

İngiltere Akdeniz'de olduğu gibi Arap Yarımadası'nın bir çok yerinde faaliyetlerde bulunuyordu. Bir yandan hayat damarı olan peyki Hindistan deniz yolunun güvenliğini sağlamak, diğer yandan XIX. asrın son çeyreğinde petrolün öneminin anlaşılması İngiltere'nin politikasının merkezine Arabistan yarımadasını yerleştirmesine neden olacaktır. Fakat bu topraklar Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaydı, bu topraklara sahip olabilmenin yolu buradaki Türk egemenliğini ortadan kaldırmakla mümkün olacaktı.⁷² İngiltere bu politika doğrultusunda Arabistan Yarımadasına sahip olabilme yada kendi himayesinde bir iktidar oluşturma yoluna başvuracaktır. İngiltere ile Şerif Hüseyin arasındaki münasebetler bu noktada başlayacaktır.

İngiltere ile Şerif Hüseyin arasındaki münasebetler 1890'lı yıllarda başlamıştır. İngilizlerin amacı dedikleri herşeyi yapacak iyi bir müttefike ihtiyaçları vardı. Şerif Hüseyin'in amacı ise temeli Arap milliyetçiliği⁷³ üzerine oturmuş bir "Arap Devleti" kurmak ve başkanı olmak düşüncesindeydi. Osmanlı Hükûmeti ile ilişkileri de kötü gidiyordu. Bu doğrultuda Şerif Hüseyin,oğlu Abdullah vasıtasıyla 1912 yılında Kahire

⁷² Karadağ, a.g.e., ss. 70-80.

⁷³ Tarık Zafer Tunaya, **İslâmcılık Cereyanı**, Siyaset İlmî Serisi, İstanbul 1962, ss., 83-93; Akçura, a.g.e.,ss. 21-34; Özcan, a.g.e., ss. 35-59.

de İngiltere Yüksek komiseri Lord Kitchener'le görüşmüştü.⁷⁴ Daha sonra 1914 yılında Kahire'de tekrar bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmede Abdullah babasının ve Hicaz'ın durumunu şu şekilde açıklamıştır:⁷⁵

“Bugünkü gerginliğin sebebi, Türklerin Şerif’lik makamının yetkilerini kırmak ve Hicaz’da oraya uygun olmayan bürokratik bir yönetim kurma isteğinden doğmakta ise de, bu ancak gerginliğin bu ana mahsus sebebidir. Hicaz meselesi Arab meselesinin ancak bir kısmıdır....”

Abdullah'ın bu açıklamalarından sonra Lord Kitchener Hicaz'ın var olan durumunun korunması gerekliliğini ifade eder. Kitchener'in bu kadar ihtiyatlı konuşmasının nedeni ise İngiltere'nin Şerif'i desteklemekte henüz tam kararlı olmayışı etkilidir. Fakat bu görüşmede kesin bir nitece ortaya çıkmasada şu açıdan çok önemlidir. Şerif Hüseyin'in isyan düşüncesinin tam bu sıralarda var olduğunu gösterir.⁷⁶

İngiltere, Şerif Hüseyin'in hoşnutsuzluğunu ve başkaldırı isteğini daha önceden fark etmiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti ile de ilişkisinin bozulmasını tamamen bozulmasını istemiyordu. Bunun bir çok sebebi vardı. Bu sebeplerden iki tanesi özellikle İngiltere'yi ürkütüyordu. Birincisi Emir'in Araplar üzerindeki etkisinin ne kadar olduğu? ikinci İngiltere idaresi ve diğer İslam dünyasının böyle bir hareketi nasıl karşılayacağını kestirememesi.⁷⁷

Birinci Cihan Harbinin başlaması ile İngiltere bu politikasındaki tedirgin ve ürkekliği bırakacaktır. Bunda en etkili etmen Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesidir. Hindistan denizyolu ve petrol bölgeleri her an Almanya'nın eline geçebilirdi. Bu nedenle İngiltere hemen Şerif Hüseyin ile ilişkiye girerek kendilerine yardım ederse eğer her türlü yardımı yapacağını ve her türlü yabancı saldırıya karşı koruyacağı garantisini verecektir. Nitekim; Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden Ağustos 1914'te İngiltere Kızıldeniz ve Akdeniz'de Osmanlı Devletine karşı bir takım

⁷⁴ T.E. Lawrence, **Bilgeliğin Yedi Direği**, (Çev: Yusuf Kaplan), Rey yay., İstanbul 1991, ss. 30- 36.

⁷⁵ Abdullah, *“Hatıralar”*, **H.T.M.**, nr. 6 ,1970, ss. 46-49.

⁷⁶ Bayur, **a.g.e.**, III/3, ss., 195-198.

⁷⁷ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, ss. 77-79.

faaliyetlerde bulunuyordu.⁷⁸ İngiltere bir yandan da kendini şirin göstermek için Mekke, Medine ve Cidde'nin herhangi bir saldırıya maruz kalmayacağı propagandasını yapıyordu ve Araplara erzak temin edeceklerini söylüyorlardı.

İngiltere, Arapları Osmanlı Devletine karşı kıskırtmak amacıyla yaptığı propagandaları 1915 yıllarının başlarında oldukça yoğunlaştırdı. 6 Mayıs 1915 tarihinde Arabistan'a uçakla attığı beyannamede şöyle diyordu.⁷⁹

“Almanya ile olan bu meçhul muharebeye girişmemiz, ancak kendisine muhip olan ufak bir hükümete kabahatsiz olarak ansızın ettiği hücum içindir. Halbuki bizzat Almanya ahdi daimi ile hükmet-i mezkûrenin istiklalini taht-ı kefaletini almıştı.”

İngiltere, Osmanlı Devletinin savaş giriş sebebi olarak Alamanların kandırmaları sonucu olduğunu ifade ediyordu. Bunun yanında da bir takım yalan haberlerde yayarak Araplar'ı, Osmanlı'ya karşı harekete geçirmeye çalışıyorlardı. Nitekim 4 Temmuz 1915 tarihinde Hicaz ve çevresi için gönderdikleri erzağa Osmanlı memurlarının el koyduklarını yayarak, yeniden erzak sevk edeceklerini bildiriyorlardı.⁸⁰

İngiltere'nin yaymaya çalıştığı bu gibi haberlerin aslı olmadığı gibi Osmanlı erzak gemilerin Hicaz bölgesine ulaştırmaya çalıştığı erzakların, ulaşmaması için Fransız'larla birlikte engelliyorlardı.

Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Arabistan yarımadasındaki faaliyetlerini engellemeye çalışırken, İngiltere ile işbirliğini başından beri planlayan Şerif Hüseyin de boş durmuyordu. Arap krallığını gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bir yandan İngiltere ile münasebetlerini koruyor bir yandan da Suriye'de başlayan Arap milliyetçiliği hareketi ile işbirliği zemini arıyordu.

Şerif Hüseyin, bu iş için oğullarından Faysal'ı görevlendirmişti. Bir yandan Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Harplerindeki durumunu öğrenmek için oğlu Faysal'ı İstanbul'a göndermişti. İstanbul dönüşündeki zaman içerisinde Suriye'ye uğrayıp

⁷⁸ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 164, Dosya nr. 144/179, VIII. Kolordu Kumandanlığı'ndan Başkumalık Vekaleti'ne 5 Teşrin-i sâni 1330 tarihli şifre.

⁷⁹ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 533, Dosya nr. 52/2085, Hicaz kumandan vekilinden Başkumandalık'a 24 Mart 1331 tarihli beyanname.

⁸⁰ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 533, Dosya nr. 52/2085, IV. Ordu'dan Başkumandanlık'a 21 Haziran 1331 tarihli şifre.

buradaki cemiyetlerle görüşmeler yapması için görevlendirmiştir. Nitekim Şerif Faysal Mayıs 1915'te Suriye'ye geldiğinde Şam'da El- Fatat ve El- Ahd gibi cemiyet üyeleriyle görüşmeler yaptı. Hatta yargılanacak olan Arap ihtilalcilerin affedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Faysal, cemiyet üyeleriyle görüşmelerinde Osmanlı Devletine karşı İngiltere ile işbirliği kararı alındığı gibi gelecekteki Arab krallığının sınırları belirlendi. 23 Mayıs 1915 tarihli Şam Protokolü olarak geçen anlaşmada Arap Devlet'inin sınırları şöyle idi.⁸¹ “37. *Paralelde Mersin, Adana hattından itibaren Birecik, Urfa, Mardin, Midyat ve İran sınırına kadar olan saha: Doğu, Basra körfezinin aşağısından İran'a kadar: Güney, Aden hariç Hind Okyanusun'a kadar: Batı, Kızıldeniz ve Mersin geçişine kadar Akdeniz*”.

Şerif Faysal'ın İstanbul intibaları ve Suriye'deki Arap ihtilalcilerinin tutuklanıp yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri ve Çanakkale harplerinin İngiltere'nin aleyhinde gelişmesi Şerif Hüseyin'in planlarını boşa çıkarmasına neden olacaktır. Şerif Hüseyin kendisini, İngilizlere öyle bir kaptırmıştı ki, gelecekteki Arap Devleti ile İngiltere arasındaki bir savunma antlaşması imzalayacaktı. Fakat, İngiltere, Çanakkale harplerinde mağlup olunca yeni bir Orta-Doğu politikası hazırlıyordu. İngiltere Osmanlı Devletine karşı savaş yükünü azaltmak için Arapları yanına almalıydı. Artık, İngiltere'nin Arapları yanına alıp almama kaygısı ortadan kalkmıştı.⁸²

İngiltere bölgesindeki nüfuzunu devam ettirip ve güçlendirmek için yeni bir plan yapmak gayesi ile Maurice de Bunsen başkanlığında bakanlıklar arası bir komite kuruldu. Bu komite 30 Haziran 1915 tarihinde bir plan hazırlayarak savaş konseyine sunmuştur. Plan tamamen Osmanlı Devletini paylaşmaya yönelik plandı. Bu planda sadece üç ve yedinci maddeler Araplarla ilgiliydi. Bu maddelere göre: Arap yarımadasında bulunan şeyhliklere ve özellikle Mekke Şerif'ine verilen sözler tutulmalıydı. Arabistan ve Müslümanların diğer kutsal yerleri bağımsız Müslüman idaresine bırakılmalıydı.⁸³

⁸¹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 230-247.

⁸² Karadağ, **a.g.e.**, s. 120-123; İsmet BOZDAĞ, **Batı Trakya Türkleri ve Medine Müdafaası (Osmanlı'nın Son Kahramanları)**, .Emre yay., İstanbul ty., s. 63-70.

⁸³ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, ss. 80-95; Bayur, **a.g.e.**, III/ 3, ss. 235-246; Mansfield, **a.g.e.**, s. 50-60; Fahir Armaoğlu, **Filistin Meslesi ve Arap-İsrail Savaşları**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ank.1991, s. 28.

Şerif Hüseyin Şam protokolü doğrultusunda İngiltere'ye bir anlaşma için müracaat etti. Fakat İngiltere ile Şerif Hüseyin bazı noktalarda anlaşamamışlardır. Nitekim 24 Teşrin-i evvel 1915 tarihli Henry Mac Mahon'nun gönderdiği mektupta; Mersin, Hatay, Şam, Humus, Hama ve Haleb'in batısında kalan Suriye topraklarının Arap sayılmayacağı bahisle buralarda Fransız çıkarlarının göz önünde tutulması istendi. Şerif'in Halifelik isteğinden ise hiç söz edilmedi. Şerif Hüseyin ile Mac Mahon arasındaki pazarlık Kanûn-i sâni 1916'ya kadar devam etti. Pazarlıklar sonucunda Şerif Hüseyin bir takım isteklerinden vazgeçti. İngilizlerle işbirliğine bir takım haklarında vazgeçerek karar veren Şerif'in durumunu Lawrence şöyle anlatıyor.⁸⁴ “*Şerif Hüseyin, son derece duygusal olan ve inandıkları şeylere sezgisel olarak kaptırırveren Araplara iyi kalpli ve kendi kendilerine yetebilecek kaynakları olduğuna inandırmakta gerçekten büyük başarı göstermişti. Ardından bizimle işbirliğine girerek, doktiririni ve düşlerini silahlarımızla ve paralarımızla gerçekleştirebileceğine inandırmıştı bizi. Kabileler, bağımsız bir Arap Devleti kurulacağına ve kendilerinde bu devletin yönetimine katılacağına inandırılmışlardı...*”

İngiltere ile Şerif Hüseyin arasındaki anlaşma İngiltere'nin istekleri doğrultusunda gerçekleşmişti. İngiltere'nin amacı olan Kanal üzerindeki Türk gücünü uzaklaştırmayı gerçekleştirmekti. Hicaz bölgesinde Şerif'le anlaşmaları Osmanlı Devleti'nin Suriye ve Kanal'daki gücü bölünmek zorunda kalmıştı. İngiltere, Şerif Hüseyin ile münasebetlerini müttefiki olan Fransa'ya bildirmemiştir. Fransa Teşrin-i sâni 1915'de bunu öğrenince, Orta-Doğu üzerindeki menfaatlerini koruma çabalarına girişti. Bunun sonucunda İngiltere ile Fransa arasında 9-16 Mayıs 1916 tarihinde Sykes-Picot antlaşması yapıldı, bu anlaşmaya göre⁸⁵ Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi (Beirut dahil), Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'nın olacaktı. Bağdat- Basra atası ve Dicle ile Fırat bölgesi de İngiltere'nin olacaktı. Geri kalan toprakları da bir Arap Devleti yada Arap devletleri Federasyonu kurulacaktı. Mamafih bu Arap devleti, Akka- Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı; güney de İngiliz nüfuz alanı olarak nüfuz alanlarına ayrıldı.

⁸⁴ Lawrence, **a.g.e.**, ss. 132-136.

⁸⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 126; Çoskun Üçok, **Siyasal Tarih**, A.Ü.H.F. yay., Ankara 1964, ss. 170-190.

İngiltere bu antlaşma ile Fransa'ya verdiği bölgeleri aynı zamanda Şerif Hüseyin'in kuracağı Arap Devletinin sınırları içerisinde bırakmıştı. Böylece İngiltere Şerif Hüseyin'e karşı iki yüzlü davranmakla kalmayıp, bir yanda da Necd Emiri İbn-i Suud ile de görüşmelere başlamıştı. Bu görüşmeler sonunda Kanûn-i evvel 1915 tarihinde bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşma ile İngiltere, Necd toprakları ve Basra körfezinin güney kıyılarında (Kuveyt Hariç) İbn-i Suud'un bağımsızlık ve egemenliğini tanıdı. Halbuki bu topraklar üzerinde İngiltere Şerif Hüseyin'in egemenliğini tanımıştı.⁸⁶

Şerif Hüseyin ise Osmanlı Devletine karşı ayaklanmak için İngiltere'den aldığı ellibin sterlin, silah, cephane ve erzak istedi. İngiltere'de Kanal üzerindeki amaçlarına ulaşabilmenin yolunun Arap isyanında görüyordu. Bu nedenle isyan için gerekli hiçbir maddi yardımda kendini esirgememiştir. Bu duruma uygun olarak 1 Şubat 1916'da yapılan anlaşma gereğince Mekke Emir'i şöyle hareket edecekti: Oğullarından Ali Medine'ye giderek, bu bölgedeki Arap'larla Osmanlı Devletinin erzak ve cephane nakliyatını engellemek için demiryolunu kesecekti. Diğer yandan da oğlu Abdullah ise Suriye'den hareket ederek Osmanlı Devlet'inin kuzeyden gelecek kuvvetlerine karşı koyacaktı. Ayrıca Suriye'deki Arap ihtilalcileriyle ilişkiye girerek Osmanlı Ordusundaki Arap unsurları Türk'lere karşı ayaklandıracaktı.⁸⁷ İngiltere ile Şerif Hüseyin arasındaki münasebetler 1916 yılının Haziran ayında artık isyanın başlaması için istenilen noktaya gelmişti. Şimdi isyanın başlangıcını teşkil eden gelişmelere ve Osmanlı Devlet'inin almış olduğu tedbirleri inceleyelim.

⁸⁶ Armaoğlu, **Filistin**, s. 31.

⁸⁷ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 98-102; Salahi R. Sonyel, "*Albay T.E. Lawrence Haşimi Araplarını Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı. (İngiliz Belgelerine göre)*", **Bellekten**, LI/nr. 199, Ankara 1987, s. 231-256.

I. BÖLÜM

A- FAHREDDİN PAŞA'NIN MEDİNE'YE TAYİNİNDEN ÖNCEKİ ASKERİ FAALİYETLERİ

Ömer Fahreddin (Türkkan) Paşa 1868'de Tuna boyunda Rusçuk'ta doğmuştur. Babası, Nizâm-i Cedîd Ordusunda Topçubaşı Ömer Ağa'nın oğlu Tuna Vilayeti Posta ve Telgraf Baş Müdürü Mehmed Nahid'dir. İstanbul-Cihangir'de doğmuş ve 1897'de Yemen'e sürülmüştür. (1833-1914). Annesi, Mohaç Meydan Muharebesi'nin kazanılmasını sağlayan Akıncı Bali Bey (Balioğulları) soyundan Rusçuk'lu Fatma Adile'dir. (Vefatı: 1887)

Fahreddin Paşa öğrenimine Rusçuk'ta başlamış İstanbul'da devam etmiştir. İstanbul'da Harp Okulu'ndan 1888 de birincilikle, Süvari Teğmeni ve Kurmay Okulundan 1891 de çok iyi derece ile çıkmış ve Kurmay Yüzbaşı olmuştur.

Genelkurmay'da, Erzincan'da IV. Ordu'da ve Türk-Rus sınırı Tahdit Komisyonunda 1903 senesinde üye ve 1906 senesinde (Kaim-makam) Başkan olarak vazife görmüştür. Bu göreve devam ederken 1904 de Piyade Taburumuza baskınlar yapan Ermeni Çetelerini bir Süvari Bölüğü ile (Rus topraklarından geçerek) çevirmiş ve yok etmiştir. 1908 de IV. Ordu Kurmay Başkan Vekilliğine atanmış, 1909 da 31 Mart ve 13 Nisan Askeri ayaklanmasını, Ayvalık'ta Rum ayaklanmasını tahkikle görevli Örfi İdare Mahkemeleri Başkanlıklarını ve bilahare İstanbul'da Nizamiye Fırkası Kurmay Başkanlığına verilmiştir.

1911-1912 de Türk-İtalyan Harbinde Miralay olarak bulunmuş, 1912-1913 Balkan Harbinde Enver Bey (Paşa)'nın Kurmay Başkanlığını yaptığı Hurşit Paşa Kolordusunun 31. Fırka Kumandanı iken Çatalca mevziinde sol kanat Köprü başı taarruzunu yapmış, Bulgar Ordusunun geri çekilişinde Ordu Kumandanlığını Enver Paşa'nın yaptığı bu harekatta Fırkası Edirne'yi geri almıştır.

11 Teşrin-i sâni 1914 tarihinde Birinci Cihan Harbine giren Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye Cephesine Fahreddin Paşa Kumandanı bulunduğu XII. Kolordu'yu Halep'e getirmiş, 12 Teşrin-i sâni 1914 tarihinde Paşalığa terfi ettirilmiş, 1915 de Başkumandanlıkça Suriye'de bulunan IV. Ordu'nun Kumandan Vekilliğine

atanmıştır. Kanal Taarruzuna hazırlanan IV. Ordu'nun bulunduğu bu sahalarda İngiliz, Fransız ve Rusların evvelden ilişki kurdukları Ermeniler ve (Osmanlı Devletine bağlı olanların dışındaki) Araplar isyan için hazırlanmıştı. Sultan II.Abdülhamid devrinde tam on yıl İstanbul'da eşi ve oğulları ile birlikte mecburi ikamete tabi tutulan Şerif Hüseyin, 1908 yılının sonlarında serbest bırakılarak Hicaz'a dönmüştü. Osmanlılara bağlı Şammar Aşireti reisi Emir İbn-el Reşid ve daha pek çok Arap Emiri ve halkı yanında İstanbul'dan ayrıldığı andan itibaren bir taraftan devleti aldatıp gönüllü toplayacağı diyen altmış bin altın alan Şerif Hüseyin ve dört oğlu bu paralarla topladığı gönüllüleri devletin aleyhinde örgütlemiş, bir taraftan da Fransız ve bilhassa İngilizlerden yüklü miktarda para ve silah alarak devleti arkadan vurmaya için teşkilatlanmıştı. Bütün bu olanlar istihbaratımızca devlete bildirilmişken Cemal Paşa'nın kanal taarruzu hevesi, yanında bir nevi göz hapsinde olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı bile salıvermesine sebep olmuş, Çanakkale Savaşı sırasında İngilizlerin Mısır cephesinde zayıf oldukları esnada da Şerif Hüseyin ve etrafını denetlemede geç kalınmış ve İngilizlerin Mısır'da. 12 Fırkalık yığınak yaptıkları 23 Mayıs 1916 tarihinde Fahreddin Paşa'ya denetleme görevi verilerek seçtiği subaylarla birlikte Medine'ye gitmesi emredilmiş ve oraya vardığı 31 Mayıs tarihinden beş gün sonra 5 Haziran 1916 da isyan başlamıştı. Fahreddin Paşa, 9 Haziran 1916'da Ordu Kumandanlığı Selahiyeti ile Hicaz Seferi Kuvvetleri Kumandanlığı'na tayin edildi.¹

B- FAHREDİN PAŞA'NIN MEDİNE'YE TAYİNİ

1- Tayini Gerektiren Gelişmeler

Şerif Hüseyin bir yandan 1914'ten itibaren İngiliz'lerle ilişkilerini sürdürürken diğer yanda da Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurarak gerçek niyetinin anlaşılmasını saklamaya çalışıyordu. Bu politikasının sonucu olarak; Kanal seferine bin beşyüz hecinsüvar göndereceğini vaat etmişti. Şerif Hüseyin planları doğrultusunda oğlu Şerif Faysal'ında Medine'deki kardeşinin yanına gitmesini istemiştir. Şerif Faysal'ın böyle

¹ Feridun Kandemir, **Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler**, Yağmur yay. İstanbul 1991, s. 570-571; Naci Kaşif Kıcıman, **Medine Müdafası**, Sebil yay., İstanbul 1972, s. 23-26; Salahi R. Sonyel, "*İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahreddin Paşa*", **Bellekten**, XXXVI/nr. 143 Ankara 1972, s. 333-334.

ani bir istek sonucu Şam'dan Medine'ye gitmek istemesi , Şerif Hüseyin'in niyeti ve davranışları IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'yı tedirgin edecektir.²

Genel tabloya baktığımızda Cemal Paşa'nın tedirginliğinin haklılığı ortaya çıkacaktır. Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Şerif Ali'de iki aydan beri mahiyetindeki altı yüz kişilik kuvvetiyle iki aydır Medine'deydi. Şerif Faysal Şam'dan Medine'ye gitme sebebi olarak görünüşte Mekke Emiri'nin Kanal Seferi için göndereceği bin beş yüz kadar hecin süvar kuvvetini IV. Ordu karargahına götürmekti. Cemal Paşa Şerif Faysalı gönderme sebebini şu şekilde açıklamaktadır³. *“Pekala, size izin veriyorum. Gidiniz! Benim namıma mücahitleri Medine'den karşılayarak buraya getiririniz. Ben mücahitlerin şimendiferle nasıl sevk olunacaklarına dair talimatı alakalı memurlara verdim. Sözlerimi dinlerken Şerif Faysal'ın gözleri sevinç kıvılcımları saçmaya başladı. O anda bütün hakikat gözlerime görüldü.”* Görüldüğü gibi Şerif gerçek niyetini saklamaya çalışsa da Cemal Paşa bunun farkındadır. Şerif Ali ise emrindeki kuvvetlerle Medine'de bulunduğu sürece Emaret haklarına dayanarak, kendiliğinde bir takım faaliyetlere girecektir, bundan dolayı Medine Muhafızı Basri Paşa ile arası açılacaktır. Şerif Ali'nin faaliyetlerinden dolayı Basri Paşa, Cemal Paşa'yı haberdar edecektir. Bundan dolayı Şerif Faysal, Cemal Paşa tarafından kardeşi Ali'nin faaliyetlerinden dolayı uyarılacaktır. Bu uyarıdan haberdar olan Şerif Hüseyin olumsuz bir durumla karşı karşıya kalmamak için oğlu Ali'nin Medine'den Mekke'ye gönderilmesini istemiştir.⁴ Cemal Paşa, Şerif Ali'nin Mekke'ye dönmesine müsaade etmemiştir. Fakat Şerif Faysal'ın ise Medine'ye gitmesine izin vermiştir. Cemal Paşa Hatıratında, Şerif Faysal'a izin verme sebebini şöyle açıklamaktadır.⁵ *“Faysal Bey'in bu hareketinin, benim elimden kaçıp kurtulmak maksadıyla olduğunu derhal hissetmiş olmakla beraber, madem ki bir kere Şerif Hüseyin ve evlatları tarafından aldatılmağa başlamıştım. Bu aldatılmakta nihayet kadar devam etmeği tercih ediyorum.”*

² Yılmaz Altuğ, *“Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılışı”*, B.T.T.D, Ekim 1969, nr. 25, ss. 25-26.

³ Cemal Paşa, **Hatıratı**, Arma yay. İstanbul 1996 , s. 274-278.

⁴ **A.T.A.S.E. Arşivi**, Klasör nr. 3221, Dosya nr. H. 33. f. nr. 1-2.

⁵ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.276-277.

Cemal Paşa durumun hassasiyetinin farkında idi. Şerif Faysal'ın Şam'da tutulmasının ve Medine'ye gönderilmemesinin Şerif Hüseyin tarafından bir isyan sebebi olarak kabul edilebileceğini de düşünmüştür. Dolayısıyla böyle bir şeye izin vermemek için Şerif Faysal'a müsaade etmiştir. Cemal Paşa ayrıca Basri Paşa'nın kendisini uyarması sonucu İstanbul'dan Yemen kıtasının noksanını gidermek için gönderilen üç bin civarındaki ikmal efradının Medine'den ayrılmamasını Basri Paşa'ya bildirmiştir. Kanal seferine katılacak mücahitlerin ne zaman Medine'den ayrılacağı Şerif Faysal'a sorulmuş cevap beklenmekteydi. Bu sırada Medine'de şu kuvvetler bulunmaktaydı: Bir jandarma taburu, bir muhafız taburu, bir mantel ve bir dağ topu takımı vardı. Cemal Paşa'nın tedirginliği Şerif Ali'nin kabileler arasında propaganda girişimleri sonucunda bir kat daha artacaktır. Bu gelişmeler sonucu Cemal Paşa mahiyetindeki XII. Kolordu Kumandanı olan Fahreddin Paşa'yı Medine'ye gönderme nedenini şöyle açıklamaktadır⁶. *“Kolordu kumandanlarımla din selalebeti ve vatan muhabbeti ile meşhur Fahri Paşa'yı da Medine'ye göndermeğe karar verdim. Şimdiki vaziyeti, bütün düşündüklerimi ve Şerif Hüseyin'in yakında ihtilal edeceği hakkındaki şüphelerimi Fahri Paşa'ya söyledim ve peygamberimizin mezarını ziyaret gibi zahiri bir sebeple Medine'ye kadar bir seyahat yapmasını ve orada bir hadise zuhur edecek olursa, Basri Paşa ile men edici tedbirler almasını rica ettim.”*

Fahreddin Paşa, Cemal Paşa'nın bu direktifi doğrultusunda 10 Mayıs 1916 tarihli bir tebliğle geçici olarak aynı zamanda gizli bir kararla Medine'ye gitme emrini aldı⁷

Fahreddin Paşa gizli bir emirle gönderilmesine rağmen herhangi bir olumsuzluk karşısında ne yapması gerektiği ve yetkileri kendisine bildirilmiştir.

2- Fahreddin Paşa'nın Görevi:

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa bir ihtiyat tedbiri olarak, Medine'deki gelişmeler karşısında Fahreddin Paşa'yı buraya göndermiştir. Fakat Osmanlı hükümeti Cihan harbinin başından beri Şerif Hüseyin'e karşı iyi niyetini halen değiştirmemişti. Şerif'in Osmanlı Devletine karşı tutumu ve ikili oynayarak asıl niyetini gizlemiş olması,

⁶ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 270-271; Kandemir, **a.g.e.**, s. 36-37.

⁷ Rauf Orbay, “Çöl Kaplı Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası” **Yakın Tarihimiz**, I, s. 152-153.

onun Osmanlı Devlet'ine karşı açık bir şekilde harekete geçeceğine ihtimal verilmemişti. Ancak, Devlete karşı bir isyan hareketi yada Devletin güçlerine karşı bir saldırı olursa ciddi bir tavırla karşı konulacaktır. Fahreddin Paşa'nın buraya gönderilmesinin nedenini Cemal Paşa şöyle açıklamaktadır.⁸ “*Medine Muhafızı Basri Paşa cesur, namuslu, hamiyetli ve Medine Araplarının umumi hallerini pekala anlamış olmakla beraber muharebelerde tecrübe kazanmamış olduğundan müşkil haller karşısında belki şiddetli tedbirler almaz diye düşünüyordum. Basri Paşa ile Fahri Paşa'ya bir talimat'ı hafiyeye verdim. Bu talimat mucibince Medine'de Şerifzadelerin fiili bir ihtilal hareketi olursa, Fahri Paşa derakap kumandayı deruhte edecek ve Basri Paşa yalnız mülki idare ile meşgul olacak*”. Fahreddin Paşa'nın Medine'ye gitmesi ile artık Medine'deki işlerde bir görev taksimatı da yapılmıştı. Bu durum Medine elden çıkana kadar devam edecektir. Cemal Paşa, bunun dışında herhangi olumsuzluk karşısında harekâta geçebilecek iki-üç tabur asker ile bir iki Cebel Bataryası'da Şam'da hazır bulunduruyordu.⁹

Cemal Paşa, Fahreddin Paşa'ya görevi sırasında gerekli olduğu takdirde istediği kadar para kullanabileceği yetkisini, ayrıca Osmanlı Devleti'nin politikasının gereği olan, bölgedeki şeyhlere bağışlarda bulunma ve para verme iznini de vermişti.¹⁰ Cemal Paşa'nın işleri bu denli gizlilik içinde yürütmesindeki ana gaye, Şerif'in ayaklanma için bahane ararken, bu duruma sebep oluşturacak fırsatı vermemek içindi. Şerif Hüseyin kendisi iki yüzlü bir siyaset takip ettiği için her şeyden şüpheleniyordu. Nitekim bu düşüncesi doğrultusunda Yemen'e gönderilmek üzere Medine'ye gelmiş olan müfrezeden bile şüphelenmiştir. Cemal Paşa bu tür şüphelere yer vermemek için 26 Mayıs 1916'da Faysal'a gönderdiği mektubunda gayet nazik bir dille şöyle diyordu.¹¹

“*Suriye'nin cenup (güney) bölgesinde bir teftiş yapan XII. Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa'nın, Medine-i Münevvere'yi dahi ziyaretle mübahi olmasına müsaade ettim. Kendisi tanıdığınız gibi pek dindar, halisülkalp ve pek ziyade itimad ettiğim bir*

⁸ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 272; Kandemir, **a.g.e.**, s. 36-38.

⁹ **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi IV, Hicaz, Asır, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı**, A.T.A.S.E. yay. Ankara 1972, s. 834-837.

¹⁰ **A.T.A.S.E. Arşivi**, Klasör nr. 3221, Dosya nr. H. 33, f. nr. 3-5.

¹¹ Kandemir, **a.g.e.**, s. 38.

zattır. Medine -i Münevvere'de kendisine benim namuma gereken ikram ve müveddetin ifa buyrulmasını bilhassa rica ederim.”

Fahreddin Paşa'ya verilen görev herhangi bir anlaşmazlık çıkmaması için Medine Muhafızı Basri Paşa'ya da bildirilmiştir. Cemal Paşa hatıratında “Fahreddin Paşa ile Basri Paşa için her ikisi de vatanlarını candan seven bu iki namuslu Türk arasında böyle bir zamanda bir itilaf çıkmayacağından emindim” demektedir. Fahreddin Paşa verilen görev sonucunda Medine'ye 29 Mayıs 1916'da varmıştı.

3- Fahreddin Paşa'nın Medine'deki Faaliyetleri :

Fahreddin Paşa'nın Medine'ye varmasının hemen akabinde Şerif Faysal tarafından hararetle karşılanmış ve yemeğe davet edilmiştir. Fakat Fahreddin Paşa bu teklifi kabul etmeyerek hemen Ravza-yı Mutahhara'ya gideceğini söylemiştir. Fahreddin Paşa Ravza-yı Mutahhara'yı ziyaret ettikten sonra kendisi adına Faysal ve Ali'nin Hamza Mescidi'ndeki karargahında verdikleri yemeğe katılacaktır. Medine Muhafızı Basri Paşa ise, davet edildiği halde hastalığını bahane ederek bu yemeğe gitmemiştir. Kendisi savaşın başından beri Medine'de bulunduğu için Şerifler'in asıl niyetini sezindiğinden dolayı katılmamıştır.¹² Basri Paşa'nın yemeğe katılmamasından dolayı Şerif'in oğulları planlarını uygulayamamışlardır.¹³ Şerif Faysal ve Şerif Ali'nin, Fahreddin Paşa'ya bu kadar hürmetkar davranmalarının nedeni planlarının anlaşılmasını engellemektir. Nitekim bu durumu Fahreddin Paşa 2 Haziran 1916'da Cemal Paşa'ya çektiği telgrafta şöyle anlatmaktadır.¹⁴

“Buraya geldim geleli Şerif Ali ve Faysal Beyler'le gayet samimi münasebetlerde bulunuyordum. Hattâ iki gün evvel beni mücahitler ordugahının kurulmuş bulunduğu Hazreti Hamza'ya davet ettiler. Orada birlikte yemek yedik. Mücahitler bir çok Bedevi oyunları oynadılar ve Kanal boyunda İngilizlere indirecekleri kahramanca darbelerin şiddetine dair kasideler okudular. Dün gecede Ali ve Faysal Beyler'in konaklarında misafir idim. İki güne kadar mücahitlerinin ilk kafilesi şimendiferle Dera'ya sevk olunacaktı. Bu sabah gayet garib bir değişiklik karşısında

¹² Kandemir, **a.g.e.**, s. 3. 36-38.

¹³ Kıcıman, **a.g.e.**, s. 39-40.

¹⁴ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 273-274.

kaldım. Sabahleyin henüz giyinmiştim. Şerif Bey'in adamlarından birisi bana bir kaç mektup getirdi. Mektubun biri bana, diğerleri Şerif Hüseyin Paşa tarafından siz ve üçüncüsü de yine Şerif Hüseyin tarafından sadaret makamına yazılmış birer şifre idi. Şifreleri şimdi çektireceğim, Ali Bey bana yazdığı mektubda diyor ki (Pederimden aldığım emir mucibince mücahitlerin Filistin'e sevkleri geri bırakılmıştır. Binaenaleyh burada boş yere vakit geçirmektense, mücahidlerle beraber Mekke'ye dönmeye karar verdim. Zat-ı alileriyle veda etmeden hareket etmeye mecbur olduğumdan dolayı çok müteessifim. (Kusurumu affediniz!) Şerif Hüseyin Paşa'nın şifrelerini tabi okuyamadım. Derakab mücahitlerin karargahına bir keşif kolu gönderdim. Ordugahta hiç kimse bulunmuyordu. Bittabi talimat mucibince hemen Medine'deki birliklerin kumandasını üzerime aldım. Şimdi de her türlü ihtimallere karşı, her türlü müdafaa tedbirlerini aldım. Bizi kuvvetsiz bırakmamanızı rica ederim.”

Fahreddin Paşa, Şeriflerin bu hareketinden hemen sonra hükümete sadık olan şeyhlerden aldığı bilgiler doğrultusunda kıtaatların kumandasını aldığı gibi müdafaa tertiplerini de yerine getirmiştir. Aslında Şeriflerin bu davranışlarının gerçek niyeti, bu olaydan bir kaç gün önce Şerif Abdullah'ın Mekke Valisi Galip Paşa'ya söylediği: ¹⁵ “Fahri Paşa Mekke'ye gelince kapınız önünde bize ipe çektirecek” sözlerinde de gayet açık ifade edilmiştir. Cemal Paşa Fahreddin Paşa'nın telgrafından sonra daha önceden Şam'da Medine için hazırlamış olduğu kuvvetlerin yola çıkarılmasını emretmiştir.¹⁶ Cemal Paşa, Faysal'a Medine'ye giderken vermiş olduğu şifreden kendisine Faysal tarafından gönderilen şifrede Medine'deki mücahitlerin sevkinin babası tarafından geciktirildiği ve bundan dolayı Cemal Paşa'yı görmekten utandığını bu nedenle Mekke'ye gideceğini bildirmiştir.¹⁷ Şerif'in oğlu Faysal bunu ifade ederken babası da Enver Paşa'nın 29 Nisan 1916 tarihli telgrafını bahane ederek kendisine güvenilmediğinden ve hükümet nazarında yerinin belli oluncaya kadar oğullarının, mücahid kuvvetleriyle Medine'den ayrılacağını bildiriyordu. Şerif ve oğulların bu davranışları ismi konulmamış isyanın başlamasından başka bir şey değildi.

¹⁵ Selahattin Güngör; **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, İstanbul 1937., s. 84-85.

¹⁶ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 273; Yılmaz Altuğ, “*Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılışı*”, **B.T.T.D.**, Ekim 1969, nr. 25, s. 28-33.

¹⁷ Kandemir, **a.g.e.**, s. 41.; Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 274.

Medine ve Mekke’de bu gelişmeler bir isyanın habercisi olmasına rağmen IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Fahreddin Paşa’ya Mekke Emiri ile hükümetin arasında açacak bir politika izlememesini tavsiye ederek şu önlemlerinde alınmasını istemiştir.¹⁸

1- Durumun gelişmesini bekleyerek bir savunma düzeni alınmalı.

2- Demiryolunun savunma ve korunmasının sağlanması. Ayrıca zayıf istasyonların muhafız kıtalarıyla kuvvetlendirilmesi.

3- İstasyonlarda bulunan kıtaların müdafaaları için gerekli miktarda su, erzak vesaire biriktirilmesi.

4- Medine şehrinin düşman topçu ateşinden korunması, şehir yakınlarındaki su kaynakların bahçelerin ve hurmalıkların savunma hattı içerisine alınması.

5- İsyana açık bir şekilde onlarca saldırı şeklinde kendini gösterirse şiddetle karşı konulması.

Görüldüğü gibi isyan fiilen başlamış olmasına rağmen sadece ismini koymamıştı. Buna rağmen Cemal Paşa halen Şeriflere karşı oldukça iyimser bir tutum içindeydi. Cemal Paşa’nın bu tutumunu Rauf Orbay şöyle değerlendirmektedir. “*Cemal Paşa, hala kendini sıyırmadığı garip bir iyimseverlikle, yahut ileride ve tarih huzurunda*” Ben Hicaz’da Müslüman kanı dökülmesini önlemek için elimden gelen herşeyi sonuna kadar yaptım.”¹⁹ Osmanlı Devletinin yada Cemal Paşa’nın, Şerif Hüseyin konusunda bu kadar ihtiyatlı davranmasında en büyük faktör birinci cihan harbine girerken “**cihadü'l-ekber**” ilân edilmiş olmasıydı. Şerif Hüseyin’e karşı bir tavırın İslam alemi üzerinde nasıl bir etki yapacağı konusu belirsizdi. Hatta Osmanlı hükümeti böyle bir durumun kendilerini zora sokacağını düşünüyorlardı. Bu düşünce doğrultusunda bir yandan Şerif Hüseyin’e karşı oldukça hoşgörülü davranıldığı gibi bir yandan da Cemal Paşa ve Fahreddin Paşa olası durumlar için gerekli hazırlıkları yapıyorlardı. Bu hazırlıkların ve tedbirlerin neler olduğu sorusuna aşağıda cevap vereceğiz.

¹⁸ Rauf Orbay, **a.g.m.** ,s. 279-280 : Kandemir, **a.g.e.**, ss. 457-458.

¹⁹ Rauf Orbay, **a.g.m.**, I, s. 280.

C- İSYANA KARŞI YAPILAN HAZIRLIKLAR

Cemal Paşa, Faysal'ın Medine'ye gitmesinin hemen ardında bir askeri tedbir olarak XII. Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa'yı gizli bir emirle Medine'ye göndermişti. Olası bir harekâta karşı ise Cemal Paşa'nın şöyle tanımladığı “*her türlü devlet esrarını muhafaza edecek kadar ketum ve iyi ahlak sahibi bir zat*” olan Hat Komiseri Kaymakam Süleyman Şevket Bey'in emrinde hemen Medine'ye sevk olunmak üzere iki-üç tabur askerle, iki cebel bataryası bulunuyordu. Bu birlikler nereye gideceklerini bilmiyorlardı. Yalnız ilk emirden sonra şimendifere hemen binecek şekilde hazır bekliyorlardı.

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Fahreddin Paşa ve özellikle Medine Muhafızı Basri Paşa'dan aldığı haberler üzerine 3-4 Haziran gecesi Şam'dan trene yüklettiği 130. Piyade Alayı ile bir makineli tüfek bölüğü ve dağ bataryasını iki telsiz telgraf postası ile birlikte Medine'ye doğru yola çıkardı. Ayrıca kafilenin arkasından, Hicaz demiryolunun muhafaza için takviyeli bir piyade alayı ile birlikte bir katırlı müfrezeyi de Medine'ye yakın önemli bir durak olan “**Medayın'a**” gönderdi. Bu gönderilen kuvvetler Maan ile Medayin arasındaki demiryolunu koruyacaklardı.²⁰

Bu gönderilen kuvvetler Birinci Cihan Harbi içinde asıl güç olarak İngilizlere karşı kanalda kullanılmak üzere Suriye'de toplanmıştı. İngilizler, Şerif'i destekleyerek, amaçlarına yavaş yavaş ulaşmaktaydılar. Çünkü İngilizlerin hedefi Osmanlı Devletinin Kanal'daki gücünü en aza indirerek buraya sahip olmaktı. Osmanlı Devleti bu gelişmeler karşısında yeni tedbirlere başvuracaktır. Nitekim IV. Ordu Kumandanlığı 3 Haziran 1916'da Fahreddin Paşa'ya gönderdiği emirde, Medine bölgesindeki kabile şeyhlerinin çağrılarak onlara Şerif Ali'den daha fazla para ve erzak dağıtılmasını ve gerekirse maaş bağlanmasını tavsiye ediyordu. Bunun için gerekli olabilir düşüncesiyle beş bin altın lira göndermişti. Arap şeyhlerine para verilerek devlete bağlılıklarını ve güvenlerini sağlamak istiyordu. Bunun dışında gerektiğinde kullanılmak üzere Hicaz'a iki adet savaş uçağı gönderilmesi İstanbul'dan istendi.²¹ Bundan sonra Şerif Hüseyin ve oğullarının hareketleri dikkatle izlenmiştir. Şeriflerin hareketlerini başından beri takip eden Basri Paşa'nın uyarıları doğrultusunda durum Mekke vali ve kumandanı Galip

²⁰ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 274 .; Rauf Orbay, **a.g.m.**, s. 2.

²¹ Ali Fuad Erden, “*Çölde Son Türk Destanları*”, **Dünya**, nr.,1304 , 13 Ekim 1955.

Paşa'ya da bildirilmiştir. Buna mukabil olarak Galip Paşa, Cemal ve Basri Paşa'ya verdiği cevaplarda²² “*Emir Hazretlerinden hiçbir veçhile şüphe edilmemesini. Böyle bir isyan hareketinin vukuu ihtimali bulunmadığı, bu hususta elde edilen malumatın doğru olmadığını*” ifade etmiştir.

Gelişen hadiseler karşısında Medine'ye gelmiş olan Fahreddin Paşa, verilen emir gereğince Medine Muhafızı Basri Paşa'dan 14 Haziran 1916'da kumandayı devralmış ve bu tarihten itibaren Medine savunmasını düzenlemeye başlamıştır. Medine'de yeni tedbirler alındığı gibi 30 Haziran 1916'da gönderilen kuvvetler de dahil edilerek Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi teşkil edildi. Böylece Medine Müdafaası Fahreddin Paşa'ya bırakıldı, Basri Paşa ise emrine bırakılan kuvvetlerle kıyı gözetleme, demiryolu koruma, hareket, emniyet, asayiş ve menzil yönlerinden bölgesi Tebük- Harbiye hattı ile Medine-Yenbu arasındaki bölgeyi koruyacaktı ve Medine'nin mülki idaresinde Basri Paşa'ya bırakıldı.²³

Osmanlı Devleti bölgeye kuvvet sevk ederek eldeki imkanlar dahilinde Hicaz'ı elde tutmaya çalışmıştır. Fakat alınan bu tedbirler bir taraftan Medine'nin bir taraftan da Medine-Maan arasındaki birliklerin iaşesi, cephanesi ve sairinin yetiştirilmesi Hicaz'a tahsis edilen fedakarlıklar, Sina- Filistin cephesinin aleyhindeydi. Zira bu asıl cephe tahsis edilen kuvvetlerin yarısı mecburi olarak Hicaz'a tahsis edilecektir. Nitekim Osmanlı Hükümeti sadece Medine'de Fahreddin Paşa kumandasında on beş-on altı tabur piyade ve bir hayli dağ bataryasından oluşan mühim bir kuvveti burada toplamaya mecbur oldu. Bu yardımlar Hicaz Demiryolunun kesilmesine kadar sürecektir.²⁴

D- MEDİNE ÇEVRESİNE BEDEVİ SALDIRILARI

Başından beri Şerif Hüseyin'in hareketlerinin bir ayaklanmanın başlangıcı olduğu bilinmesine rağmen, Fahreddin ve Basri Paşalar bölgede bulunan iki komutan olarak bunu daha önceden de fark etmişlerdi. Buna rağmen, Şerif Ali ve Şerif Faysal'ın Medine'yi terk etmesine kadar Şerif'e karşı oldukça sıcak ve yumuşak davranılmıştır. Medine'den ayrılan Şerif Ali Haremeyn yoluna saparak yeni kuvvetler toplamaya

²² Kandemir, **a.g.e.**, s. 41.

²³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi**, IV, Ankara 1979, s. 175-179.

²⁴ İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, Türkiye yay., İstanbul 1971, s. 433-434.

başladı. Şerif Faysal ise kuzeydeki Hafire istasyonun batısına gitti. Komutaları altındaki mücahidlerle urbani coşturarak demiryoluna zarar verirken diğer yanda Mekke-Medine postalarına ve civardaki bölgelere saldırmaya başladılar. Bu gelişmeler üzerine Fahreddin Paşa ek kuvvet olarak dört tabur ve Yemen'e gönderilmek üzere Medine'de bekleyen Yemen müfrezesine verilmek üzere bin kadar silahın gönderilmesini istedi.²⁵

Asiler harekete geçerek Medine ile Türkiye'nin bağlantısını sağlayan demiryolunu tahrip etmeye başlamıştı. Bu amaç doğrultusunda Medine'yi çok rahat düşürecekleri zannında idiler. Ayrıca Lawrence ve İngilizlerin isteği de bu doğrultudadır. Onların amacı da, Türk birliklerinin demiryolu savunması ile meşgul olması ve Filistin cephesine nakillerin bu şekilde engellenmesi doğrultusundadır.²⁶ Fakat girişilen bu hareketler doğrultusunda tahrip edilen demiryolu hatları, demiryolunu koruma birlikleri tarafından tamir edilememiştir. Bedeviler daha önceden planladıkları doğrultuda 5-6 Haziran 1916'da Medine'yi ele geçirebilmek için karakollara saldırmışlardır. Cemal Paşa'nın daha önceden uyarması sonucu ihtiyatlı davranmayı elden bırakmayan Fahreddin Paşa Bedevilerin bu saldırılarının sonuçsuz kalmasını sağlayacaktır.²⁷

Lawrence, bedevilerin yenilgi ve başarısızlık nedenlerini kötü silahlanmaları ve cephane yetersizliğine bağlamıştır. Asilerin Medine'ye yönelik bu saldırıları başarısızlıkla sonuçlanınca, bu sefer Medine çevresindeki bazı stratejik bölgeleri işgal etmeye başladılar. Medine'nin batı istikametinde sonradan "**Asi Tepe**" ismi verilen dağ ile Medine'den Mekke'ye giden Sultani Yolu üzerinde ilk merhale teşkil eden ve adına "**Avali Kuyusu**" denilen yerin etrafını ve Medine'nin cenubi garbisinde kain ve sonrasında "**Tokat Tepe**" adı verilecek olan bölgeyi ele geçirdiler.²⁸

Asiler bu bölgeyi ele geçirdikten sonra Asi Tepe de toplanarak, Medine'nin kuzeyinde bulunan ve ilk istasyon durumundaki "**Muhit**" istasyonuna, bu bölgedeki kuvvetler ile trenlere saldırıyorlardı. Bu gelişmelerin akabinde Medine Muhafızı Basri

²⁵ Cemal Paşa, **a.g.e.**, ss. 270-274; **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi Sina - Filistin Cephesi**, IV/I, Ankara 1979, s. 399-400.

²⁶ Kandemir, **a.g.e.**, s. 123-124.

²⁷ Rauf Orbay, **a.g.m.**, s. 280-281.

²⁸ Kıcıman, **a.g.e.**, s. 42.

Paşa hazırlanan trene bir kısım kuvvetlerle binerek “**Akik**” vadisi üzerindeki köprüye kadar gitmiş ve etraftaki sırtlarda bulunan asilerin yaylım ateşine cevap vererek bunları bu bölgeden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Fakat başarılı olunamayınca, bedevilerin taarruzlarına Medine’ye on beş dakikalık uzaklıkta bulunan “**Kırmızı Kule**”den “**Asi Tepe**” üzerine topçu ateşi açtırmıştır. Aynı zamanda Fahreddin Paşa da karargahı ile çarpışma alanına gelerek çarpışmaları müşahede etti. Tren muhafızı taburundan yüzbaşı Necmeddin Bey kuvvetleriyle “**Muhit**” tren istasyonun sağ tarafını tarayarak ve çarpışarak hattın kuzeyinde ve Asi Tepe’nin karşısında bulunan “**Cebel-i Hicare**”yi işgal etti. Bedeviler bu durum karşısında güneşin batmasıyla birlikte geriye çekildiler. Olası bir gece baskınına karşı Medine’nin korunmasını kolaylaştırmak için şehrin etrafı çeşitli mıntikalara taksim edilmiş ve kalenin her kapısına piyade kıtaları ile jandarma taburundan bir kısım asker vazifelendirilmişti. Bedevilerin bu geri çekilmeden hemen sonra ilk hedefleri demiryolunu tahrip etmek ve telgraf tellerini kesmek olmuştur. Lawrence’nin de ifade ettiği gibi demiryoluna yapılan saldırılar ve telgraf tellerinin kesilmesindeki temel amaç Türk kuvvetlerinin acil yardım ihtiyaçlarını gidermelerini önlemektir.²⁹

Osmanlı Devleti ise Medine ve çevresindeki bu gelişmelerden oldukça tedirginlik ve endişe içindeydi. Bunun başlıca iki sebebi vardı: Birincisi bu isyanın genişlemesi Osmanlı Devletinin asıl hedef cephelerdeki gücünün azalması; ikinci olarak da “**cihad-ı ekber**” etkisiz kalabilirdi. Bu nedenlerden dolayı hükümet Medine’nin etrafının bedevilerden kurtarılmasını ve temizlenmesinin ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilmesini istiyordu.³⁰ Bu doğrultuda Medine’deki kıtaların bir kısmı ile kuzeyden gelen kuvvetlerin birleştirilmesi ve tanzimi ve başlarına da “**Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kumandanı**” unvanıyla Fahreddin Paşa’nın geçmesi bilahare Cemal Paşa tarafından Fahreddin Paşa ile Medine Muhafızı Basri Paşa’ya bildirilmiştir. Hatta ordu kumandanlığınca bölge Fahreddin Paşa ile Medine Muhafızı Basri Paşa arasında taksim edilmiştir. Fahreddin Paşa’ya “**Medine-Yenbaü'l-Bahr**” hattının Mekke’nin güneyine kadar “**Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi**” Kumandanlığına, Medine kalesi dahil olmak üzere bu hattın kuzeyi Basri Paşa’ya verilmiştir.

²⁹ T.E. Lawrence, **Bilgeliğin Yedi Direği**, (Çev: Yusuf Kaplan), Rey yay., İstanbul 1991, ss. 321-323.

³⁰ Rauf Orbay, **a.g.m.**, s. 316-317.

Fahreddin Paşa, kıtaların tanzimini ve sefer malzemelerini ikmal ettikten sonra Ali ve Faysal'ın bulunduğu "Ali Kuyusu" ile "Cehennem Dağı"nın arkasındaki "El-İlave" yapılacak taarruz hakkında 25 Haziran 1916'da bütün kıtalara şu emri tebliğ etti, bu Hicaz Harekatı'nda ilk günlük emirdir.³¹ "Osmanlı ve İslamiyet'i boğmak emeliyle senelerden beri çalışmakta ve uğraşmakta olan düşmanlarımızla sizler Osmanlılık ve İslamiyet namına Gelibolu'da, Erzurum'da, Irak'ta, Tih Sahrası'nda kan can feda ederek kavga ederken, düşmanlarımızın parasıyla harekete gelerek Medine-i Münevvere civarında saldırılarda bulunan....."Beni Salim ve Meşruh kabilelerine mensup asiler hala "el-İlave ve Dersiye" havalisinde Belde-i Tahire'ye, demiryoluna ve üzerimize hücum için fırsat gözlüyorlar.....

İngilizlerden silah almışlar. Silahlanıyorlar, top da bekliyorlar. Binaenaleyh: Hz. Allah'ın anv-ı inayetine ve peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.S) Efendimizin imdad-ı ruhaniyetine istinad ederek asiller üzerine taarruza karar verdim."

Bu hareketin ana gayesi el-Cifir, Dersiye, el-İlave mevkillerini bedevilerden kurtararak Mekke yollarını açmaktı. Bu gayeye ulaşmak için hareket iki koldan yürütülecekti. Sağ tarafta 42. Alay Kumandanı Binbaşı Nuri Bey, sol tarafta ise Binbaşı Emin Bey bulunuyordu. Sağ cenah kumandanı Nuri Bey Bi'r-i Ali istikametinde yürüyerek Cehennem Dağı'nın kuzeybatısından geçerek El-İlave'ye hareket edecekti sol cenah kumandanı

Emin Bey'de Cehennem Dağının kuzeyinden dolaşarak asilerin karargahını basacaktı. İki kol El-İlave'de birleşecekti. Bu hareket sonucu Bedeviler Cehennem Dağı ile Hamranemli bölgesinde sıkışarak teslim olmak zorunda kalacaklardı. Fahreddin Paşa derin askeri bilgi ve tecrübesine dayanarak gayet başarılı olunabilecek bir plan hazırlamıştı. Fakat hareketin çölde gerçekleşiyor olması bir takım özel durumlarda ortaya çıkarabiliyordu. Nitekim çölde başarılı olabilmek için bedevilerden daha çevik olmayı gerektiriyordu. Bu sırada asilerin "Salavat Tepe" de yüz elli, "Cehennem Dağı" da yüz elli, "Ali Kuyusunda" üç yüz kadar oldukları ve bir kısm bedevilerinde El-İlave'de oldukları öğrenilmişti³² 26 Haziranda Bi'r-i Ali işgal edildi. Cehennem Dağı

³¹ Kıcıman, a.g.e., s. 46.

³² Orhan Aydar, "Birinci Dünya Harbinde Çölden Hatıralar," T.K, VII/ 46, Ekim 1967, ss. 34-50; Kıcıman, a.g.e., ss. 50-53.

evvel hükümete sadık kabilelerden oluşmuş kuvvetler öncülüğünde ele geçirilmiş, daha sonra bu bölgeye piyadeler girmiştir. Hükümet namına savaşan bedeviler beşer altın karşılığında bu görevi yerine getiriyorlardı. Türk güçlerinin ilerleyişi karşısında asi bedeviler Bir'i Maşi'ye doğru çekilmek zorunda kaldı. Fahreddin Paşa'nın kuvvetleri El-İlave'ye doğru hareket edip,26 Haziranda burayı ele geçirmişlerdi. Fakat; bedevilerin liderleri Şerif Ali ve Şerif Faysal bu bölgeyi daha önceden boşalttıkları için büyümeden bastırılma ihtimali olan isyanın fırsatı kaçırmıştı.³³ Ertesi gün sabah El-İlave'den Bir'i Maşi'ye hareket etmek için rapor hazırlanmış ve kıtaların hazırlığı tamamlanmıştı. Bunun sonucunda Bir'i Maşi'ye hareket eden Fahreddin Paşa'nın kuvvetleri şöyle idi: Bir ester piyade bölüğü, iki hecin-süvar bölüğü, ve bir makinalı tüfek bölümünde oluşuyordu. İlerleyen Türk kuvvetleri karşısında tutunamayacağını gören asiler Bir'i Maşi'de bir miktar kuvvet bırakarak buradan da çekilmişlerdir. Fahreddin Paşa bu durum karşısında tekrar Medine'ye geri döndü. Fahreddin Paşa Medine'ye döner dönmez hazırlıklara başladı. Paşa'nın temel amacı bu hazırlıkları tamamladıktan sonra Avali, Kurban ve Kuba köylerini asilerden temizlemektir. Avali köyü üzerine yapılan hareket sonucu burası da asilerin elinden alındı.³⁴

Fahreddin Paşa'nın göstermiş olduğu başarılar bir yandan ucuz hesaplar yapan Şerif Hüseyin'i derin bir karamsarlık içine düşürmüş diğer yandan da Şerif'in emrindeki bedevileri olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat, geri hizmetlerdeki bir takım zorluklar ve kuvvet yetersizliği sebebiyle asilerin tamamen yok edilmesi mümkün olamıyordu. Şerif Hüseyin bu psikoloji içindeyken oğulları Şerif Ali ve Şerif Faysal birleşerek Mekke'ye giden yolları keserek, burayı savunmayı umuyorlardı. Medine çevresinde bu gelişmeler meydana gelirken Mekke'de neler oluyordu, bu gelişmeleri inceleyelim.

1- Mekke Çevresindeki Arap Faaliyetleri

Hicaz'a vali ve kumandan olarak tayin edilen Galip Paşa, daha ilk göreve başladığı günlerden itibaren sorumsuzca davranmaya başlamıştı. Galip Paşa'nın görevinden çok kendi rahatına ve huzuruna uygun davranışlara girişmesi Şerif Hüseyin'in çok rahat hareket etmesini sağladığı gibi bedevilerin yüreklenmesine neden

³³ A.T.A.S.E. Arşivi, nr.1/207, Dosya nr. 304-14, f. nr. 14; Kıcıman,a.g.e., s. 52.

³⁴ Kıcıman, a.g.e., s. 62; Rauf Orbay,a.g.m., s. 316- 317.

olmuştur. Galip Paşa'nın Şerif Hüseyin'in hareketlerini görmemesi diğer yanda Hicaz'daki kuvvetlerden yirmi ikinci Fırka'nın büyük bir kısmının Vehib Paşa öncülüğünde Kanal Seferine katılması bedevileri Mekke ve çevresinde çok rahat hareket etmelerine neden olmuştur.

Mekke Emiri Hüseyin, şeyhlerle toplantılar yapıyor, Hicaz sahillerini korumak için hükümetin parasıyla tutulan yerli bedevilere "*Paranızı ben veriyorum, yalnız bana bağlı olacaksınız ve kendi oğullarımı dahi vurun desem vuracaksınız*" gibi telkinlerde bulunur ve Galip Paşa bunlara pek aldırılmaz.³⁵ Galip Paşa'nın bu tavırları Şerif Hüseyin'i kızdırmamak için olmuşsa da; Şerif bu tavırlardan yola çıkarak kendi otoritesini güçlendirmeye çalışmıştır. Vali Galip Paşa'nın 30 Mayıs 1915 tarihinde Medine'den ayrılıp Mekke'ye 6 Haziran 1915'te varmasıyla olaylar Şerif Hüseyin'in kontrolüne geçmiştir. Bunlardan başka Medine dışındaki Hicaz kuvvetlerinin az oluşu da bu durumun şiddetle artmasına neden olmuştur. Nitekim Hicaz bölgesindeki kuvvetler şöyle idi³⁶:

Mekke'de : 128. Alay (21-Tabur)
Cidde'de : 120. Alay (2,3- taburlar), 2 Cebel bataryası
Taif'de : 129. Alay (31 bölük)
22. Cebel Bataryası Taburu

Bu taburların ortalama olarak mevcutları iki yüz- iki yüz elli kadardı. Fakat; Mekke ve çevresindeki bu gelişmeleri Galip Paşa pek önemsemediği gibi hatıralarında da takip ettiği siyaseti şöyle anlatmakta:³⁷

"Elde maddi bir vesika bulunmadıkça, Emaret aleyhinde İstanbul'a işarlar'da bulunmak, karanlığa kurşun sıkmaya benzerdi. Mekke'de öteden beri aldığım bazı haberlere dayanarak, Emaret ile aramızda bir muhabere kapısı açmak da münasib değildi."

Öyle anlaşılıyor ki Vali Galip Paşa isyanın farkında olmamıştır.

Nitekim 12 Haziran 1916'da yayınlatmış olduğu beyanname'de de bu açıkça görülmektedir. Beyanname de şöyle demektedir:³⁸

³⁵ Y. Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, T.T.K.Yay.,Ankara 1991., III/3, s. 240-241.

³⁶ **A.T.A.S.E. Arşivi**, nr. 6-8448, Klasör nr. 1/4953, Dosya nr. H-1, f. nr. 1-4.

³⁷ Göngör, **a.g.e.**,s.74.

“Ey ahali. Biz Alemler İslam’ın Merkez ve Kiblesi olan Um-mül Kura’yı (Mekke’yi) düşman ayakları ile çiğnenmemesi için o mukaddes beldenin emr-i muhafazasıyla mükellefiz ve bu maksatla geldik. Halife-i Zişan ve büyük padişahımız bizi bu vazife ile yolladı. Bu böyle olduğu halde maalesef, gafil, cahil Urban İngilizlerle bil- ittifak birleşerek, bilmeyerek bize teşhiri silah ettiler...” Beyannamede anlaşılacağı gibi Galip Paşa Şerif Hüseyin’e karşı hiç birşey ifade etmediği gibi sadece urbani suçlamakta. Nitekim Galip Paşa hastalığını bahane ederek Mart 1916’da Taif’deki yazlığına çekildi. Vilayetin yönetimini Mekke’de kalan Kadı Sıtkı Efendi’ye bırakmıştı. 23 Nisan 1916 tarihinde mülki ve askeri dairelerde Taif’de taşındılar. Bütün bunlar ayaklanma hazırlıkları yapan Şerif Hüseyin’in denetim ve gözetimden uzak olarak faaliyetlerini rahatça sürdürmesine ortam hazırlamıştır.³⁹ Bu faaliyetleri ve şüpheli hareketleri şöyle sıralayabiliriz.⁴⁰

a- Kabile şeyhlerinin ve bazı şeriflerin sık sık Mekke’yi ziyaretleri. Emaretin ilk kez Taif’e nakledilmemesi.

b- Mekke ahali ve civardaki kabilelerin Mekke’de sadakat yemini ettirilmeleri idi. Vali Galip Paşa bir tarafta sorumsuzca davranıyor diğer taraftan durmadan şikayet ediyordu. Hicaz’ın istisnai bir bölge olduğunu söyleyerek para sıkıntısından şikayet ediyordu. 18 Haziran 1916’da Sadaret makamı, Vali Galip Paşa’nın bu sızlanmalarına karşılık Hicaz’a para göndermeye karar verdi.⁴¹ Zahirî sıkıntısını bahane eden Şerif Hüseyin Mayıs 1916’da Mekke’de bir toplantı düzenledi. Toplantının gerçek amacı ise isyanın başlatılması için gerekli desteği sağlamaya yönelik idi. Nitekim bu toplantının ileri gelenlerinden Hanefî Müftüsü Abdullah Saraç açıkça Türk’lere karşı bir hareketin başlaması gerektiğini beyan etti. Bu durum karşısında Ziya Bey bir takım önlemler almaya çalıştı. Vali Galip Paşa’nın katibi Tevfik Özmert de durum karşısında valinin tavrıyla ilgili şunları nakletmektedir.⁴²

³⁸ Güngör, **a.g.e.**, ss. 77-78.

³⁹ Bayur, **a.g.e.**, s. 275.

⁴⁰ Güngör, **a.g.e.**, s. 79-86.

⁴¹ **Ay.Es.**, s. 84.

⁴² **B.O.A.**, Maliye, giden, nr. 331-381.

“Herkesin gördüğü ve vakıf olduğu bu ahval karşısında Galip Paşa lakaykd davrandığından, vatanseverler emir Şerif Hüseyin’in bütün hareketini tarassut ve tedkik ederek, keyfiyeti askeri, mülki zevat vasıtasıyla Galip Paşa’ya ulaştırılıyorsa da, Galip Paşa bunların aslı esası yoktur, bu şayiati ötedenberi emaret ile Vilayet arasına nifak ve meşedet tohumları eken bir takım müfsidlerin eser-i tasnidir” cevabını veriyordu. Aynı şekilde Özmert Galip Paşa’nın Şerif Hüseyin’e körü körüne bağlanmasını şöyle örneklendirmektedir:⁴³

“İhtilal tertibatının bu dereceye gelmesi üzerine nizamiye yüzbaşlarından vatansever Feridun Bey, bölüğünden mikdar-ı kafile askeri kalenin muhafazasına göndermek suretiyle iptidai müdafaa tertibatına başlamış ise de bundan haberdar olan Emir Şerif Hüseyin bu hususta Vali Galip Paşa’ya müracaatta bulunmuş ve Galip Paşa’da telefonla bu tedabirin derhal kaldırılmasını, Yüzbaşı Feridun Bey’in ifadesinin alınmasını, vali vekili binbaşı Ziya Bey’e emretmekle Emir Şerif Hüseyin’in arzusunu yerine getirmişti...”

Mekke’de Mayıs 1916 ortalarında tekrar heyecan yaratan bir takım söylentiler dolaşmaya başladı. Mekke yollarının kesileceği, kışlalara hücum edileceği, Cidde’nin İngiliz’ler tarafından bombalanacağı şayialar etrafta dolaşıyordu. Bu söylentiler karşısında Vali Galip Paşa Mekke Kumandanlığından bunların doğru olup olmadığını araştırmasını istedi.

Mekke Kumandanı Ziya Bey araştırmasını tamamladıktan sonra Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in ahalinden bir kısmına bağlılık yemini ettirdiğini belirterek, ihtiyatlı davranılmasını Taif’e bildirdi. Bu sırada Cidde Kumandanlığı Ruviş Köyü doğrultusundaki Nezle-i Şami Köyünde bazı silahlı ve adetlere aykırı kalabalıkça bedevilerin bulunduğunu bildirdi. Bu durum Emaret’ten soruldu. Urban Memuru Şerif Muhsin bu bedevilerin Cidde’nin İngilizler tarafından bombalanacağı haberi üzerine Şerif Hüseyin tarafından gönderildiğini beyan etti.⁴⁴ Galip Paşa ise bu durumun seferberlikte bulunulan bir dönemde olduğunu ifade ederek fazla endişelenmemesi gerektiği söyledi.⁴⁵ Vali Şerif Hüseyin’in isyan edeceğine pek ihtimal vermiyordu. Fakat

⁴³ Bayur, **a.g.e.**, s. 267-268.

⁴⁴ **Ay. Es.**, s. 268.

⁴⁵ **A.T.A.S.E. Arşivi**, nr. 6-8446, Klasör nr. 1/4953, Dosya nr. H-1, f. nr. 2-4.

Şerif Hüseyin'in isyan edeceği hem sadaretçe hem de IV. Ordu tarafından anlaşılmıştı. Nitekim bu doğrultuda bir takım tedbirler alınmaya başlanmıştı. Bunlar şöyle sıralanabilir:⁴⁶

- a- Fahreddin Paşa Medine'ye gönderilmesi,
- b- Yemen'e gönderilecek müfrezenin Medine'de toplanması
- c- Şerif Ali Haydar'ın emarete tayin edilmesi.

Vali Galip Paşa isyanın çıkacağına inanmadığı için alınan tedbirleri anlamsız bulduğu gibi, Hicaz Fırkasının mevcut iki alayı üç mevkiye taksim edilmiştir. Bunun nedeni ise Vali Galip Paşa'ya göre beslenme zorluğundan dolayıdır. Hicaz Fırkasının kasasında sadece yüz elli dokuz Lira vardı. Vali Galip Paşa'ya göre bu kuvvetler dağıtılmasaydı açlığa mahkum edilebilirdi. Bu sırada Cidde mutasarrıfı İbrahim Paşa vasıtasıyla Rabiğ Şeyhi Hüseyin Mübeyrek'den Vali Galip Paşa'ya şöyle bir mektup geldi.⁴⁷

“İngilizlerle ittifak eden Mekke Emiri, Şabanın beşinci günü (26 Mayıs 1916) Medine, Cidde ve Taif'de isyan hareketine geçecektir. Bu harekete beni de iştirak ettirmek için, Medine'de bulunan Şerif Ali vasıtasıyla teklifte bulundular. İsyân Medine, Cidde ve Taif'de aynı günde başlayacaktır.”

Bütün bu gelişmelere rağmen Galip Paşa Şerif Hüseyin'in isyan edeceğine inanmak istemediği için bu haberin doğruluğunu araştırmak için Fırka inşaat Reisi Binbaşı Süleyman Bey'i Mekke'ye gönderdi. Süleyman Bey Emiri'n İngilizlerle birlikte isyan edeceğini Vali Galip Paşa'ya bildirdi. Ancak Vali hala bunun doğru olabileceğine inanmıyordu. Zira durumun böyle telakki edilmesinde Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğuna dair yemin etmesi de etkili olmuştu.⁴⁸

Nihayet 10 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin isyanı Cidde, Mekke ve Taif'de başladı. Bedevilerin saldırıda bulunabileceğini düşünen Galip Paşa aynı gün 22. Fırka Kumandanlığı'na şu emri verdi⁴⁹

⁴⁶ A.T.A.S.E. Arşivi, nr. 6-8446, Klasör nr. 1/4953, Dosya nr. H-1, f. 5-7.

⁴⁷ Güngör, a.g.e.,s. 86-91.

⁴⁸ Kral Abdullah, “Hatıraları”, (Çev. Ö. Erektiren), H.T.M., nr. 8,s. 41-42; Bayur, a.g.e., s. 271.

⁴⁹ A.T.A.S.E. Arşivi, nr. 6- 8448, Klasör nr. 1/4953, Dosya nr. H-1. f. 8-11

“Mekke Eمارeti’ne Ali Haydar’ın tayini Urban arasında heyecan başlatmıştır. Bu heyecan sebebiyle Urban’ın her yere saldırması muhtemeldir. Bu ihtimale karşı fırka kumandanlığı ve jandarmanın her türlü tedbiri alması ve bir muhabere vukuunda kanının san damlasına kadar muhafaza eylesi katiyen istenir”. Jandarma Kumandanlığı zabitan ailelerin bulunduğu mahalleri koruyacak Binbaşı Süleyman Bey Garve mıntikasına memurdur. Bu emir üzerine Mekke ve Taif’de bazı askeri düzenlemeler yapıldı. Taif’de topların bulunduğu Taşlı Tepe’ye bir piyade alayı gönderildi. Mekke çevresindeki bütün kuvvetler kalede toplandı. Herhangi bir şekilde büyük bir isyan veya savaş meydana gelirse sonuna kadar mücadele edilecekti. Gerekli erzak ve sıhhi tedbirler tamamlandı. Fakat; aynı gün Mekke, Cidde ve Taif arasındaki telgraf ve telefon hatları İngilizler tarafından kesildi.⁵⁰ Mekke’den Binbaşı Derviş Bey aynı gün Taif’e gönderdiği raporda silahlı saldırıların başladığını bildiriyordu. Fakat Vali Galip Paşa hâlâ isyanın mahiyetini anlayamadığı için 12 Haziran 1916 tarihli beyannamesinde Urban’ın İngilizlerin kışkırtması sonucu isyan ettiğini ifade etmiştir. Vali Galip Paşa ancak ikinci olarak 14 Haziran 1916’da yayınladığı beyannamesinde artık Şerif Hüseyin’in isyan ettiğine inanç getirmiştir. Bu beyannamesinde şöyle demektedir:⁵¹

“Emir ve evlatları bu akan kanın mesulüdürler, çünkü müsebbipleri onlardır. Hüseyin Paşa ve ailesi Halife-i Muazzamın ve bütün Osmanlı milletinin nimetleriyle mütenaim oldukları ve hükümeti seniyenin paralarıyla zenginleştikleri halde ahitlerinde durmadılar....”

Artık isyana kanaat getirmiş olan Vali Galip Paşa Hicaz’da müdafaa harbi yapılmasına karar vermiştir. Valinin bu kararı almış olması tutarsız davranışlarından birisini oluşturuyordu. Çünkü mücadeleye daha işin ilk başında inanmamıştı.

Bir bütün olarak Hicaz Valisi Galip Paşa’nın işin başından isyanına başlamasına kadar ki tutarsız ve Şerif Hüseyin’e karşı tavırsız kalışı isyanın hazırlıklarını tamamlayan Şerif’in karşısında Türk kuvvetlerinin girişim ve mücadeleri ne durumda idi. Mekke Komutanı Ziya Bey, Vali Galip Paşa’nın Taif’e gitmesi ile şehirde bir takım tedbirler almıştı. Bu tedbirler çok fazla da yeterli değildi. Arap kuvvetleri 9 Haziran

⁵⁰ A.T.A.S.E. Arşivi, nr. 6-8448, Klasör nr. 1/4953, Dosya nr. H-1. f. 8-11.

⁵¹ Bayur, a.g.e., s. 277.

1916'da Şerif Şakir kumandasında harekete geçti. Dört bin kişiden oluşan bu kuvvet 10 Haziran 1916'da Cervel kışlası ve Cebel-i Fiyes mevkillerini kuşattı. Kumandanı Ziya Bey bu durumu Taif'deki Galip Paşa'ya hemen bildirdi.⁵² Mekke Komutanı Ziya Bey bu sırada “**Hamidiye**” denilen hükümet konağında bulunuyordu. Bunu öğrenen isyancıların buraya hücum etmesi üzerine Cervel Kışlasından yardım istedi. Yollar isyancılar tarafından tutulduğu için istenen kuvvetler gelemedi. Bu durum karşısında Ziya Bey şehrin düşmesinden endişelenmeye başladı. İsyancılar hükümet konağına saldırdılar. İsyancılara top ateşiyle karşılık verilmiştir. Hükümet konağında iki gün direnen Ziya Bey durumun kötüleşmesi karşısında 12 Haziran 1916'da teslim oldu. Kuşatma altındaki Ciyad Kalesi de 7 Temmuz 1916'da teslim oldu. Kalede bulunan beş top, sekiz bin tüfek ve diğer cephane Şerif Hüseyin'in eline geçti.⁵³

İsyancılar elde etmiş oldukları mühimmat ile daha da güçlendi. Mekke'nin kuşatılması ve ele geçirilmesi sırasında isyancıları en fazla saldırıları 22. Fırkanın asıl kuvvetlerinin bulunduğu Cervel Kışlası olmuştur. Fakat kışladaki şartların giderek olumsuzlaşması sonucunda

Derviş Bey, burayı top ateşine tutmuş olan Şerif Şakir'e teslim olacağını bildirerek aynı gün kışlayı boşaltmıştır. Bu çarpışmalar süresince Türk kuvvetleri yirmi bir şehit, yetmiş altı yaralı vermiş oldukları gibi otuz subay ve bin iki yüz er isyancılara teslim olmuştur.⁵⁴

2- Cidde ve Taif'in Elden Çıkışı

Cidde stratejik açıdan çok önemli bir liman kenti idi. Kızıldeniz kıyısında oluşu İngiltere'nin burayı önemsemesine neden olmuştur. Çünkü, İngiltere buraya hakim olabilirse bir yandan işbirliği içersinde bulunduğu Şerif Hüseyin'e çok rahat yardım edebilir diğer yandan Kızıldeniz'i hakimiyeti altında tutabilirdi. Buradaki Türk kuvvetlerinin kırk beş subayı, bin dört yüz on altı er ve makineli tüfekten ibaret oluşu Şerif'te burayı kolayca ele geçirebileceği düşüncesini uyandırmıştı.⁵⁵ Cidde'ye Şerif

⁵² - A.T.A.S.E. Arşivi, nr. 6-8448, Klasör nr. 1/4953, Dosya nr. H-1 f. 10-13.

⁵³ **Hicaz...**, s. 218-221; A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 1/4953, Dosya nr. H-1. f. 12-16.

⁵⁴ Rauf Orbay, **a.g.m.**, I, s. 247; **Hicaz...**, s. 225-229.

⁵⁵ **Hicaz...**, s. 215.

Muhsin idaresindeki kuvvetler 9 Haziran 1916'da saldırdılar. Türk kuvvetlerinin şiddetle karşı koymasına rağmen, İngiltere'nin uçak gemilerinin bölgeyi bombalaması sonucunda 16 Haziran 1916'da teslim olmak zorunda kalmıştır.

Taif'in durumuna bakıldığında Mekke ve Cidde'de yaşanan baskınlardan başka bir şey olmadığı görülmektedir. Taif'e, Vali Galip Paşa ayaklanmadan az önce böbreklerindeki rahatsızlığı ifade edip gelmişti. Mekke'deki işlere Kadı Sıtkı bakmaktaydı. Yemen'e gönderilecek birliklerin deve yetersizliğinden dolayı yola çıkmadıklarını Şerif Abdullah Mekke'den telefonla Vali Galip Paşa'ya bildirmiştir. Vali ise karşılık olarak, bu birliğin kışa kadar Medine'de kalması için İstanbul ve Medine'ye telgraf çektiğini Abdullah'a bildirdi. Bu durum Şeriflerin daha rahat olmalarını sağlar. İsyancılar 12 Haziran 1916'da saldırılarına başlayınca Vali Galip Paşa 10 Haziran 1916 tarihinden itibaren Taif'te Binbaşı Sabit Bey ile hazırlıklara başlamıştır. Bu sırada Taif'te iki piyade taburu ile on adet yedi buçukluk dağ topu, bir ulaştırma, bir inşa bölüğü ve bir de telgraf bölüğü bulunuyordu.⁵⁶ Taif'te asıl saldırının Garve mahallesi ve kışlaya yapılacağı tahmin ediliyordu. Bundan dolayı kışlayı müdafaa edecek tepeler tutuldu. Garve mıntikasına ise Binbaşı Süleyman Bey komutasında bir bölük gönderildi. Bu bölük memur ailelerinin bulunduğu mahalleleri koruyacaktı.⁵⁷

12 Haziran 1916 tarihinde Şerif Abdullah sekiz yüz kişilik kuvvetiyle ilk saldırıyı yaptı. Fakat şiddetli top ateşiyle geri püskürtüldü. Bu sırada Taif'in içinde Şerif Hüseyin yanlısı bazı bedeviler askerlerimize ateş açmıştır. Bunun sonucunda, Taşlı Tepe'de bulunan topçu bu evlere ateş açar. Bu ateşleme sonucunda Şerif Hüseyin'in oğlu Ali Bey'in ve Taif Emiri Şerif Şeref'in evleri bombardımanda harap olmuştur. Bu durum üzerine Taif'in etrafı sayıları dört bine yakın bedevi tarafından sarıldı. 16 Temmuz'a kadar isyan Taif'te önemli bir başarı elde edemedi. Fakat bu tarihten sonra özellikle İngilizlerin yardımlarıyla bedeviler, karşılık veren askerlerimizin direncini kırıyorlardı.⁵⁸ Sonuçta, düşmanın üstün ateş gücü ile Türk askerinin mühimmat sıkıntısı

⁵⁶ Bayur, **a.g.e.**, s. 71;Rauf Orbay, **a.g.e.**, I, s. 247; Güngör, **a.g.e.**, s. 97-99.

⁵⁷ **A.T.A.S.E. Arşivi**, Klasör nr. 1/4953, Dosya nr. H-1. f. 8-10.

⁵⁸ **Hicaz...**, s. 223-227; Güngör, **a.g.e.**, s. 100-104.

ve yardım gelemeyeceğinin anlaşılması üzere Vali Galip Paşa 22 Eylül 1916'da teslim olma kararını Şerif Abdullah'a bildirmiştir. Bunu Şerif Abdullah'a şöyle bildirdi.⁵⁹

“Bol cephane ve yiyeceğimiz olmasına rağmen, fazla kan dökülmesine mani olmak için teslim şartlarını görüşmek üzere bir heyet gönderilmesini rica ederim.” Taif'in de elden çıkması sonucunda bedevileri Şerif Hüseyin'in liderliğinde isyana kıskırtan İngilizler, yavaş yavaş amaçları olan Filistin cephesine yardımı kesmek ve Türk askerini Hicaz'a hapsedmek amacını Mekke Cidde ve en sonunda Taif'i ele geçirerek ulaştılar. Böylece bundan sonra mücadele tamamen Medine çevresinde gerçekleşecektir.

3- Yeni Emir in Tayini

Osmanlı Devleti isyan üzerine Şerif Hüseyin'i görevinden azledip yeni Şerif olarak Ali Haydar'ı tayin etmiştir. Osmanlı hükümeti bu tayin ile Şerif Hüseyin'in başlatmış olduğu hareketi etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Bu tayin 2 Temmuz 1916 tarihinde Ali Haydar'a verilen Hattı hümayun ile gerçekleştirilir. Hattı Humayun Ma'bayn-ı Hümayun'a gelinerek padişah Mehmed Reşad önünde okunmuştur. Hattı Humayun aşağıdaki gibidir:⁶⁰

“.....Mekke-i mükerreme Emaretinde bulunan Şerif Hüseyin Paşa'nın hasebül-icab infisali vuku bulub Haremeyn-i Muhteremeyn hidemat-ı mukaddesinin temin-i ceyeyanı uhdemize müretteb vezaif-i esasiyeden olmasına ve Heyeti Ayanımız Birinci Reis Vekili Şerif Ali Haydar Bey'in liyakat ve haysiyet-i mücerreb olmasıyla hizmeti emareti dilhahımız vechle temşite kifayeti meczum bulunmasına mebni, Emaret-i Mekke-i Mükerreme rütbe-i vezaret ile uhdesine tevcih kılınarak kendisi Bab-ı Âlîmiz izam edilmiştir...”

Şerif Ali Haydar 7 Temmuzda özel bir katarla İstanbul'dan yola çıkar 11 Temmuzda Şam'a varır. Bu sırada kendisine vezirlik rütbesi verilmiştir ve unvanı Paşa olmuştur.⁶¹ Osmanlı Hükümeti büyük umutlarla Ali Haydar Paşa'dan önemli görevler

⁵⁹ Kral Abdullah, *Hatıralar*, (Çev. Ö. Erektiren), **H.T.M.**, nr. 8, s. 43-45; Bozdağ, **a.g.e.**, s. 55-65.

⁶⁰ **B.O.A.**, İrade, Dosya Tasnifi, I. Grub Karton nr. 13.

⁶¹ İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, Dergah yay., İstanbul 1969, s. 1903-1907.

beklemektedir. Şerif Ali Haydar isyancıları önce takip sonra taltif etmek istiyordu.⁶² Şerif Ali Haydar 26 Temmuz 1916'da Medine'ye varır ve iyi bir şekilde karşılanır. Şerif Ali Haydar yayınladığı beyannamesinde Şerif Hüseyin'in ihanetinden şöyle bahsetmekte:⁶³

“..... Hal böyle iken ve Cihâd **ilân** edilmiş olup düşman Hicaz'a nüfuzdan büsbütün ümitsiz iken Hüseyin İbn-i Avn nam Şerif, alemi İslam'a adavetiyle meşhur olup Osmanlı ile hali harpte bulunan bir devleti hiristiyanıye ile ittifak ederek Hicaz kıta-i mübarekesini ve Beytü'l-Haram ile merkad-ı Enver-i Muhammedî'yi o düşmanın zir-i himayesine atmaya teşebbüs etmiştir.....”

Şerif Ali Haydar'ın yayınlamış olduğu beyannameleri İstanbul bundan sonra kendilerine sorularak müşavereden sonra hazırlamasını istediği gibi Şerif Hüseyin'in aman dileğine dair İstanbul'da dolaşan haberlerin doğru olup olmadığını da araştırmasını kendisinden isteyecektir.⁶⁴ Şerif Ali Haydar savaşın ve isyanın gelişimi sonucu vazifesinin başına gidemeyecektir. 12 Mart 1917 tarihinde Medine'nin boşaltılmasına karar verilince, ordunun Medine'yi boşaltma planları yapması ile Şerif'te 14 Mart 1917 tarihinde Şam'a uğurlanmıştır. Şam'da bir yıl gibi bir süre bekleyen Şerif Ali Haydar artık Hicaz'ın tekrar ele geçirilemeyeceğini anladığı için 8 Eylül 1918 tarihinde İstanbul'a dönmüştür. 8 Mayıs 1919'da bir idare ile dört yüzyıldır süren emirlik unvanı kaldırılacaktır.⁶⁵

4- Mekke Seferi Hazırlıkları

Mekke'de ayaklanma 10 Haziran 1916 sabahı başlamıştır. Şerif Hüseyin'in adamları hükümet konağıyla kışlalara karşı ateş açmışlar, bu çarpışmalar 12 Hazirana kadar sürmüştür. 12 Haziran 1916'da hükümet konağı Şerif Hüseyin'in adamları tarafından alınarak, vali vekili Ziya Bey de tutsak düşmüştür. Mekke'de vali vekilinin tutsak düşmesinden sonra Şerif Hüseyin'in adamlarından Muhsin İbni Mansur 14 Haziran 1916'da Cidde'ye saldırmış olmasına rağmen geri püskürtülmüştür. Fakat 16 Haziran'da üç İngiliz savaş gemisinin Cidde'yi bombalaması üzerine burası da teslim olmak zorunda kaldı. Taif'deki gelişmeler ise tam bir baskın şeklinde olmuştur.

⁶² 1969, s. 1903-1907; Bayur, **a.g.e.**, s. 283.

⁶³ Bayur, **a.g.e.**, s. 283; Ali Fuat Erden, “Çölde Son Türk Destanları”, **Dünya**,nr. 1310 ,19 Ekim 1955; Kandemir, **a.g.e.**, s.s. 60-69; Bayur, **a.g.e.**, s. 285.

⁶⁴ **B.O.A.**, Mekke-i Mükerrerme, giden, nr. 332169.

⁶⁵ Kandemir, **a.g.e.**, ss. 82-83; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, Ankara 1984, s. 145.

Özellikle Galip Paşa'nın Şerif Hüseyin'den hiçbir şekilde şüphelenmemesi, 12 Haziran'da Şerif Abdullah öncülüğündeki isyancıların Taif'e saldırısı ile bu düşüncesinde yanıldığını gösterdiği gibi, Taif'in hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. Buradaki çarpışmalar 22 Eylül 1916'da Taif'in düşmesiyle sonuçlanmıştır.⁶⁶

Mekke, Cidde ve Taif'in elden çıkması bundan sonraki mücadelenin Medine çevresinde gelişmesine neden olduğu gibi bu bölgelerin çok çabuk isyancıların eline geçmiş olması Medine'nin de çok kolay bir şekilde ele geçirileceği fikrini Şerif Hüseyin ve işbirlikçilerinde oluşturmuştu. ; Fahreddin Paşa'nın ilk bedevi saldırılarını geri püskürtmesi Şerif'in ve müttefiklerinin moralini bozmuştu. Osmanlı Başkumandanlığının politikası isyan büyümeden bastırmak olduğu halde müttefiki Almanya ise Mekke ve çevresini kurtarmaktan çok Sina cephesinde İngilizlere saldırılması taraftarıydı. Enver Paşa ise hem Sina'da saldırıya geçilmesi hem de Mekke'nin geri alınmasını planlıyordu.⁶⁷

Osmanlı Devleti ve müttefiki Almanya'nın planları yukarıda belirttiğimiz gibi idi. Bu doğrultuda 15 Haziran 1916'da Mekke'nin tekrar ele geçirilerek Türk kuvvetlerinin hakimiyetine geçmesi için IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya Mekke üzerine sefer yapması için hazırlıklara başlaması emredildi. Cemal Paşa İkinci Kanal Taarruzu hazırlıkları içinde olduğu için böyle bir girişimin IV. Ordu'yu ikiye böleceğini düşündüğü halde Enver Paşa'nın emrini yerine getirmek için 24 Haziran 1916 tarihinde bir takım isteklerde bulundu. Bu isteklerin neler olduğunu şöyle özetleyebiliriz:⁶⁸

a- Bir tümenlik takviye ile yüz bin altın yollanması

b- Fahreddin Paşa'nın Hicaz Kuvve-i seferiyyesine tayinini istemektedir.

Cemal Paşa'nın bu isteklerini kabul eden başkumandanlık, takviye kuvvet gönderilmesi konusunda karşılık verememiştir. Bunun nedeni olarak ise diğer cephelerin durumu gösterilmiştir. Fahreddin Paşa hazırlıklarına başlamış olmasına rağmen bu seferin düzenlemesinde bir takım zorlukların var olduğunu 3 Temmuz 1916'da IV. Ordu'ya bildirecektir. Bu zorluklar kuvvetlerin Mekke'ye ulaştırılmasında deve noksanlığı, Medine çevresindeki bedevilerin yeni emire kanmamaları durumunda demiryolu ulaştırmasının aksayacağı ve Mekke- Medine arasındaki su sıkıntısının

⁶⁶ Bayur, **a.g.e.**, s.269-270.

⁶⁷ A.Fuad Erden, **IV. Ordu Mücmel Tarihçesi**, İstanbul 1948, ss. 17-19; Bayur, **a.g.e.**, s. 311; Kıcıman, **a.g.e.**, ss. 50-52.

⁶⁸ A.F. Erden, **Suriye Hatıraları**, I. İstanbul 1954, ss. 250-255.

giderilmesi, yeterli sayıda kuvvet temin edilmesi idi.⁶⁹ Enver Paşa Mekke üzerine yapılacak bir hareketin kesin başarıyla biteceğine inanmasına rağmen, Cemal Paşa'nın tereddütleri, Fahreddin Paşa'nın geniş yetkilerle 15 Temmuzda Hicaz Kuvve-i seferiyyesi kumandanlığına getirilmiş olmasına rağmen, takviye kuvvetlerinin gönderilmemesi halinde büyük bir yenilgi alınabileceğini düşündüğünden yeterli kuvvetleri toplayabilmesi iki aydan fazla bir süreye ihtiyacının olması gibi sebep ve düşünce ayrılıklarından dolayı 22 Temmuz 1916'da Mekke'ye yapılması gereken seferden vazgeçildi.⁷⁰ Mekke seferi düşüncesinden vazgeçilmişti. Fakat bu sefer Yenbu yolunun açılması ve Medine'nin çevresinin asilerden temizlenmesi kararlaştırıldı. Taarruz emrini Cemal Paşa'dan alan Fahreddin Paşa hazırlıklarını tamamladıktan sonra Temmuzun son günlerinde harekate başladı. İlk hedefi ise Bi'r-i Maşi- Aşar Boğazı idi. Bu doğrultuda Fahreddin Paşa emrindeki Türk kuvvetleri, Şerif'in oğullarından Şerif Ali emrindeki bedevileri yenerek güneybatıya çekilmek zorunda bırakarak 2 Ağustos 1916'da Avşar Boğazı ele geçirilerek Medine- Rabiğ arasındaki yol güvence altına alındı.⁷¹

Türk kuvvetlerinin ilerleyişi Şerif Faysal'ın Yenbu'ya çekilmesine neden olduğu gibi Şerif Abdullah emrindeki kuvvetlerin Mekke'ye dönmesine neden olacaktır. Fahreddin Paşa 15 Ağustos 1916'da Bi'r-i Ali, el-İlave ve Cehennem dağı mıntikasını da ele geçirdi. Bu bölgede yapılan çarpışmalar sonucunda bölge Şerif Faysal'ın emrindeki isyancılardan temizlendi. Harekate devam edilerek 23 Ağustos 1916'da Bi'r-i Raha da ele geçirildi. Fahreddin Paşa kuvvetleri 27 Ağustos 1916'da Bi'r-i Abbas'ı ele geçirerek Yenbu yolunun tamamen açılmasını sağladılar. 42. Alaydın kuvvetleri ise Şerif Ali kuvvetlerine karşı taarruza geçerek Gayır mevkiini 29 Ağustosta ele geçirdiler. Bu hareketler sonucunda Medine çevresinde yüz kilometrelik bir güvenlik hattı meydana getirildi.⁷² Medine'den fazla uzaklaşan Fahreddin Paşa'nın kuvvetlerinde

⁶⁹ A.T.A.S.E. Arşivi, 4/7802, Klasör nr. 3221, Dosya nr. H-34. f. nr.10-15.

⁷⁰ Rauf Orbay, a.g.e., I, ss. 316-317.

⁷¹ Hicaz..., ss. 190-192.

⁷² Ali Fuat Erden, "Çölde Son Türk Destanları" **Dünya**, nr.1319, 28 Ekim 1955; Bayur, a.g.e., s. 315; **Tanin**, nr.3492, 31 Ağustos 1916.

zahire vesaire zorluklar baş göstermişti. Bu durumu Fahreddin Paşa şöyle ifade etmektedir:⁷³

“Buraya kadar nasıl gelebildiğimizi, susuzluktan ve açlıktan neler çektığımızı, hayvanların arpa ve ot fıkdanından dolayı ne hale geldiklerini tarif ve tasvir edemem. Bu cihetleri bir Allah bilir, bir de biz. Asileri dört saatlik mesafeye atabilmek için tam iki gün savaştık. Az kuvvetle çok iş başarmak hususundaki azmimin Gayır ile Rahva’da maalesef sona erdiği maruzdur.”

Fahreddin Paşa durumu bu şekilde idare etmesine rağmen Enver Paşa Mekke’nin dini ve siyasi açıdan öneminden dolayı buranın kurtarılmasını istiyordu. Enver Paşa, Sina hareketine devam edilmesini ve buradaki bir kısım kuvvetlerin Hicaz için kullanılmasını 26 ağustos 1916’da Cemal Paşa’ya emretti. Bu emir doğrultusunda Cemal Paşa develerin tamamını, askeri takviye olarak Birinci Kuvve-i Seferiyye’den önemli miktarda destek birliğini Hicaz Kuvve-i Seferiyyesine 27 Ağustos 1916’da karar verdi.⁷⁴

Hicaz bölgesine aktarılan bu kuvvetlere rağmen hareket için gerekli miktarda kuvvet oluşturulamadığı gibi İngilizlerin Filistin tarihinde taarruza hazırlanmaları sonucu daha fazla kuvvetin buraya ayrılmasını engellemiştir. Bu durum karşısında Enver ve Cemal Paşa 27 Eylül 1916’da Halep’te buluşarak Mekke Seferi düşüncesini tekrar görüşerek şimdilik Hicaz’da savunmada kalınması kararına vardılar. Bu karar 1 Teşrin-i evvel 1916’da Fahreddin Paşa’ya da bildirildi.⁷⁵

Hicaz’la ilgili bu planlar yapılırken Araplar da stratejik açıdan önemli bir bölge olan Yenbu’un Nahil’den demiryoluna saldırmayı planlıyorlardı. Ayrıca amaçları Medine’ye ve Bi’r-i Abbas-Gayır hattındaki Fahreddin Paşa’nın kuvvetlerine saldırmaktı. Bunu fark eden Fahreddin Paşa bedevilerden önce hareket edip Kaim-makam Galip ve Kaim-makam Tevfik Beyler kumandasındaki ayırdığı kuvvetlerini Cüdey’de Boğazı’na gönderdi. 28 Teşrin-i sâni 1916 tarihinde, uzun çarpışmalardan

⁷³ Bayur, **a.g.e.**, s. 317.

⁷⁴ Ali Fuat Erden, “*Çölde Son Türk Destanları*” **Dünya**,nr.1320-1321, 29-30 Ekim 1955;**Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi** , IV/1 s. 400-404.

⁷⁵ **A.T.A.S.E. Arşivi**, nr. 4/7302, Klasör nr. 3221, Dosya nr. H.38, f. 2-11.

sonra Türk kuvvetleri boğazı ele geçirdi.⁷⁶ Kaim-makam Galip Bey idaresindeki kuvvetler 29-30 Teşrin-i sâlide el-Hamra, el-Vasita'yı işgal etti. 8 Aralık el-Mübarek'teki Faysal kuvvetleri yenilgiye uğratarak burası da ele geçirildi. Şerif Faysal ve Zeyd gece karanlığından istifade ederek Yenb'ül Bahr'e kaçtılar.⁷⁷ Türk kuvvetleri çarpışmalara devam ederken iki İngiliz deniz uçağı Türk kuvvetlerinin ele geçirdiği yerleri bombardıman ettiler, gerekli tedbirler alındığından fazla kayıp verilmemiştir.⁷⁸

Fahreddin Paşa kuvvetleri yavaş yavaş erzak ve ikmal sıkıntısı içindeydi. Ayrıca askerler yorulmuş ve gücünü kaybetmişti. Türk kuvvetlerinin Mekke'ye gidebilmesi elindeki kuvvetlerle ve araçlarla mümkün değildi. Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi ancak asilerin saldırılarını durdurmaya yetiyordu. Fahreddin Paşa'nın kuvvetlerinde ölümler, yaralanmalar ve hastalıklar başlamıştı, bu durumu 20 Kanûn-i evvel 1920 tarihinde IV. Ordu'ya bildirdi. Filistin cephesinde İngilizlerin Asir istikametinde ilerlemeleri sonucunda Hicaz'a Kuvve-i Seferiyyesi'nin hareketi durduruldu.⁷⁹

Medine-Hediye demiryolunun korunması Hicaz Kuvve-i seferiyyesi'ne bırakıldı. Bütün gelişmeler artık Enver Paşa'nın Mekke konusundaki ümidini de sona erdirmişti. Fahreddin Paşa birliklerini sağlam bir hatta toplamak için Medine'ye doğru çekilmeye karar verdi. 28 Kanûn-i sâni 1917 tarihinde Türk kuvvetleri Güleycile Bi'r-i Maşi hattına çekilmeye başladılar. Gelişmelerin bu şekilde oluşu Almanya'nın tavırları sonucunda ve İngiltere'nin de Filistin'e taarruz edileceğinin anlaşılması üzerine 8 Mart 1917 tarihinde Mekke seferinden vazgeçildi. Osmanlı Başkumandanlığı artık Hicaz'ı gözden çıkarmıştı.

⁷⁶ A.T.A.S.E. Arşivi, nr. 6/8356, Klasör nr. 5250, Dosya nr. H-1, f. 1-3.

⁷⁷ Kıcıman, a.g.e., ss. 81-83.

⁷⁸ Ali Fuat Erden, “ Çölde Son Türk Destanları ” **Dünya**,nr.1304-1305, 13-14 Ekim 1955.

⁷⁹ **Hicaz....**, ss. 250-270.

II. BÖLÜM

A- MEDİNE'YE MUSTAFA KEMAL'İN GÖNDERİLME TEŞEBBÜSÜ

Şerif Hüseyin'in isyanından sonra onun yerine Osmanlı hükümeti Şerif Ali Haydar'ı tayin etmişti. Emaret'e Şerif Ali Haydar'ın tayini birçok umutlarla ve bir çok çözümün başlangıcı olarak düşünülmüştü. Yeni Şerif isyancılarla uğraşmak yerine daha çok asli görevi Fahreddin Paşa'yı şikayet etmekmiş gibi davranıyordu. Her fırsatta Fahreddin Paşa'yı Bab-ı Aliye şikayet ediyordu. Fahreddin Paşa ise Medine'yi savunabilmek için takviye kuvvetler istemek zorunda kaldığı için bu durum Enver Paşa'nın hoşuna gitmeyecektir. Son olarak Fahreddin Paşa emrine verilen 162. Alaydan sonra üç tabur daha takviye kuvveti isteyecektir; fakat IV. Ordu bu teklifi kabul etmeyecektir. Fahreddin Paşa'nın takviye kuvvetler istemesi asıl cephe olan Filistin-Kanal cephelerinin aleyhine gelişen bir durum olduğu için bu durum Enver Paşa'nın hoşuna gitmeyecektir. Bu sebeplerden dolayı 10 Şubat 1917 tarihinde Enver Paşa, Fahreddin Paşa da yeter ölçüde “*azim ve metanet*” olmadığını yazarak onu değiştirmek istediğini IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya bildirir.¹

IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa aynı gün Enver Paşa'ya bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade edecektir:²

“Fahreddin Paşa'nın azim ve metaneti kafi derecededir. Lakin müşarünileyh vaziyeti umumiyeyi pek iyi kavrayamamakta, saniyen Emiri (Şerif Ali Haydar) idare edememektedir. Bundan dolayı müstesna cesareti şahsiye gibi kuvvetli evsafına rağmen müşarünileyhin lüzum-u tedbilini tasdik ediyorum.....” der. Bu düşünceleri doğrultusunda da Fahreddin Paşa'nın yerine İsmet Paşa'nın gönderilmesini önerir. Enver ve Cemal Paşa arasında bu yazışmalar sürerken Şerif Ali Haydar Paşa Sadaret'e yazdığı telgrafla Medine'deki durumdan şikayet ederek görevden alınmasını istemiştir. Osmanlı Hükümeti ise Medine'de Şerif'in kalmasının daha doğru olacağından onu Medine'de tutmaya çalışmıştır.

¹Ali Fuat Erden, “*Çölde Son Türk Destanları*” **Dünya**,nr.1293,1298,1313,1315., 3,8, 22,24 Ocak 1955; Y. Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**,III/3, T.T.K.Yay.Ankara 1991., s.324.

² Bayur, **a.g.e.**, s. 326.

Fakat Cemal Paşa 11 Şubat 1917 tarihinde bu göreve İsmet Paşa'nın gönderilmesini istemiş olmasına rağmen 13 Şubat 1917 tarihli değerlendirmesinde ise şöyle diyecektir.³ “..... *Fahreddin Paşa'nın yerine ancak birinci sınıftan bir zat gelmek şartıyla onun değiştirilmesi münasip olur. Fahreddin Paşa toprak üzerinde yatmakta, mecruhları kucaklayıp taşımakta ve en ileri hatta muharabeye iştirak etmektedir. Müşarünileyh bu gibi evsafiyle askerin kalbini kazanmıştır.....*” der. Bu değerlendirmeden sonra 15 Şubat 1917 tarihinde Enver Paşa, Cemal Paşa'ya verdiği cevapta Miralay İsmet Bey'in yerine Miraliva Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesini doğru bulduğunu şöyle ifade eder.⁴ “*Bu sebeple Fahreddin Paşa'nın yerine İtalya harbi esnasında Bingazi'de bulunarak Arapları pek iyi idare etmiş ve Çanakkale'de pek iyi hizmet görmüş olan elyevm ikinci ordu kumandanlığı vekaletini ifa etmekte olan Miraliva Mustafa Kemal Paşa'yı göndermek istiyorum.....*”

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Enver Paşa'nın düşündüğü bu tayinin doğru ve uygun olduğunu bildirdi. 16 Şubat 1917 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Hicaz Kuvve-i Seferiyyesine tayin edildi ve derhal hareket etmesi emredildi. Mustafa Kemal Paşa'nın Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kumandanlığına tayini Şükrü Tezer şöyle değerlendirmekte:⁵ “*...Enver Paşa'nın doğrudan doğruya Mustafa Kemal'i kendisine rakip addetmesi ve O'nu daimi surette, buldukları muhitten uzaklaştırmak maksadını gütmüş olmasında aramak lazım gelir....*”

Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın emrini alır almaz 23 Şubat 1917 tarihinde Şam'a geldi. 24 Şubat akşamı Cemal Paşa ve Kurmay başkanı Ali Fuat Erden Bey'le buluşurlar. Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya durumu ve bölgesinin Medine'den ve Medine'nin yüz km kuzeyinde bulunan Hediye istasyonuna kadar uzandığını anlatır. Bu bilgileri dinledikten sonra Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi yeni kumandanı Mustafa Kemal Paşa ise görüşlerini şöyle ifade eder.⁶

³ **A.T.A.S.E. Arşivi**, nr. 4/7302, Klasör nr. 3221, Dosya nr. H.45, f. 17-26, Bayur, **a.g.e.**, s. 327; Ali Fuat Erden, “*Çölde Son Türk Destanları*” **Dünya**,nr.1294., 4 Ocak 1995.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, s. 98-100.

⁵ Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, T.T.K., Ankara 1972, s. 100-103.

⁶ Bayur, **a.g.e.**, s. 328; Ali Fuat Erden, “*Çölde Son Türk Destanları*” **Dünya**,nr.1294, 4 Ocak 1995.

“Madem ki ben ordu kumandanı sıfat ve salâhiyetini haizim, o halde hareket nokta-i nazarından müstakil olmalıyım. IV. Ordu Kumandanlığı benim yalnız geri hidematını tanzim eder. Bir ordu Kumandanı diğer bir ordu kumandanın emri altında bulunamaz. Ondan başka Medine'nin hayatı Maan'dan itibaren Şimendifer hattının emniyetine tabidir. Ondan dolayı yalnız Medine mintikasındaki kıtaat değil Maan'dan itibaren tekmil kuvvetler benim kumandam altında bulunmalıdır. Ve bu halde ben karargahımı Medine'de bulundurmaya mecbur olmalıyım.....”

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncelerini esas itibarı ile doğru bulmakla birlikte kesin bir karşılık vermeye yetkili olmadığını ifade etmiştir. Bu gelişmeler içerisinde Enver Paşa Medine'nin boşaltılmasının uygun olup olmadığını sormuştur. Cemal Paşa da buranın tahliye edilerek buradaki kuvvetlerin Sina Cephesinde kullanılmasının daha faydalı olacağını ifade eder. Mustafa Kemal Paşa ise bu konuda aynı fikirde idi.⁷ Cemal Paşa Enver Paşa'nın Medine'nin tahliyesi fikrini ve sorusunun üzerinde görüşmeleri başlatır. Medine'nin tahliyesi konusunda Cemal Paşa'nın kurmayı Ali Fuad Erden şunları anlatır.⁸ *“..... Hem Hicaz'ı müdafaa etmeyle, hem de Hicaz'ı muhafaza etmeye muktedir değiliz. Kudüs düşerse Hicaz demiryolu da kesilecektir. Fakat Medine boşalırsa Filistin'i kurtarmak ihtimal mümkün olur. Dolayısıyla her iki bölgeyi kaybetmektense Filistin'de güvenli bir savunma kurmak daha güvenli olur. Medine'yi boşaltmak kararı derhal verilmelidir.”* Bu konuda Cemal Paşa ve Mustafa Kemal Paşa Ali Fuad (Erden)'e yukarıda da belirttiğimiz gibi katılmaktadırlar. Ali Fuad Erden düşüncelerine şöyle devam etmektedir. *“Boşaltma ve çekiliş başlar başlamaz demiryolu boyundaki bütün bedeviler, o zamana kadar bize bağlı kalan oymaklar ayaklanıp yağma ümidiyle demiryolu boyuna üşüşeceklerdir. Bu yüzden birlikler demiryolu ile gidemeyecekler ve toplu olarak karadan onun boyunca gideceklerdir.....”* der. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ise şöyle der:⁹

“Madem ki Medine'nin tahliyesine karar verildi.....bu kararı tatbik etmek için kendisinin Medine'ye gitmesinin münasip olmayacağı ve şimdiye kadar Medine'yi kim müdafaa etmişse tahliyeyi de onun yapması muhavik mantık olduğu.....”

⁷ Bayur, a.g.e., ss. 328; Ali Fuat Erden, “Çölde Son Türk Destanları ” **Dünya**,nr.1365, 4 Aralık 1955.

⁸ M. Sunullah Arısoy, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları**, I, T.T.K. yay., Ankara 1982, ss. 275-276.; Bayur, a.g.e., 329.

⁹ Bayur, a.g.e., 330.

Bu kararında Mustafa Kemal Paşa kesindi. Hiçbir şekilde vazgeçmek niyetinde değildi. Bu kararını Başkumandan vekili Enver Paşa'ya bildirdi. Bunun üzerine Enver Paşa Şam'da beklemelerini bildirir. Enver Paşa 1 Mart 1917 tarihinde Cemal Paşa ile buluşarak ona şu buyrukları yerine getirmesini söyler:¹⁰

“Zat-ı Samilerin teklifatı mucibince Medine'nin tahliyesini ve Hicaz'daki kıtaatın Filistin'de istihdam edilmek üzere geri çekilmesini emrediyorum. Kafkas grubu ikinci ve üçüncü orduların hareketini tevhid işi Ahmet izzet Paşa hazretlerine verilmiş olup Medine'nin tahliyesi emri de verilmiş olduğundan Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kumandanlığı Fahreddin Paşa'da ikba edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa asaleten II. Ordu Kumandanlığına tayin edilmiştir.”

Bu durum 4 Mart 1917 tarihinde Cemal Paşa tarafından Fahreddin Paşa ile Şerif Ali Haydar Paşa'ya bildirilir. Mustafa Kemal Paşa'nın Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kumandanlığına tayini ile başlayan kararlar sonuçta Medine'nin tahliyesi kararına kadar varmıştır. Fakat daha sonra Mustafa Kemal'in tavrı sonucunda 2 Mart 1917 tarihinde tekrar Hicaz Kuvve-i Seferiyye Kumandanlığına Fahreddin Paşa tayin edildiği gibi, Medine'nin tahliyesinden de vazgeçilecekti.

B- MEDİNE'NİN BOŞALTILMASI SORUNU

Osmanlı Devleti'nin I. Cihan Harbine, Almanya'nın yanında girmesinin Almanya için iki açıdan önemli idi. Birincisi cephe sayısının çoğalması; ikincisi ise Hicaz bölgesinin Osmanlı'nın elinde bulunmasından dolayı buranın siyasi getirirlerinden faydalanmak içindi. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'de bu bölgeyi elinde tutarak İslam dünyasında egemen ve lider güç olacağını düşünüyordu. Bu nedenlerden dolayı savaşın başından beri Hicaz'ın boşaltılması ve esas olarak Sina-Filistin Cephesine yığınak yapılması düşünülmüşse de, bu gerçekleştirilememiştir.

Filistin ve Sina cephesindeki gelişmelerin İngilizlerin lehinde gelişmesi ve bu cephelerdeki kuvvetlerle yine Hicaz demiryolunun ikmal gücünün yarısının da Medine'ye ayrılmış olması, Mekke'nin tekrar ele geçirilemeyeceği gibi gelişmeler, Enver ve Cemal Paşa'ların da Medine'nin boşatılması tartışmasını başlatmış olmaları

¹⁰ Bayur, **a.g.e.**, s. 331; Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden**, Ankara 1976, ss. 327-328; Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Kral Matbaası, İstanbul 1982, s. 93.

Almanların da buranın boşaltılmasını istemelerine neden olacaktır. Boşaltılmasına taraftar olanlar Sina Cephesi Kumandanı Von Kress, Karargahı Umumi Harekat Şubesi Müdürü Yarbay Feldman, Başkumandanlık Vekaleti Erkan-ı Harbiye Reisi Bronzart Paşa ve IV. Ordu Kurmayı Başkanı Ali Fuad (Erden) sayılabilir. Bu kişilerden Von Kress bu konudaki fikrini daha 1917 yılının başında Cemal Paşa'ya ifade etmiştir.¹¹

Sina Cephesindeki durumun kötüleşmesi sonucunda, Medine'nin boşatılmasına gönül rızalığı göstermeyen Cemal Paşa'nın hiç olmazsa sivillerin bir zarar görmeden ayrılması kararına 10 Kanûn-i sâni 1917 tarihinde karar vermek zorunda kalmıştır.¹² İngilizler Mart 1917'de Medine'nin boşaltılması kararını hemen öğrenmişlerdi. Bunun için de Faysal ve Lawrence liderliğindeki asiler El- Vech üzerinden demiryoluna karşı hareketlere başladıkları gibi diğer taraftan bedeviler arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırarak kuzeydeki oymakları yanlarına çekerek demiryolunu Tebük ile Maan arasında da tehdit etme planları yapıyorlardı.¹³ Hatta Şerif Faysal yanına gelen bedevilere şöyle yemin ettirmekte idi:¹⁴

“Kendisi (Faysal) bekledikçe beklemek, kendisi yürüyünce yürümek; hiçbir Türk'ün sözünü dinlememek, Bağdatlı, Halepli, Suriyeli veya safkan Arap olsun olmasın bütün Arapça konuşanlara karşı iyi davranmak.....” Bir yandan yukarıda da anlaşılacağı gibi Türk düşmanlığı oluşturulmakla diğer yandan da güçlenmeye çalışıyorlardı. 4 Mart 1917 tarihinde Fahreddin Paşa'ya tahliye için gerekli önlemleri alması emredildi. Boşaltma kararı Fahreddin Paşa'ya danışılmadan alınmıştı. Bu karar 4 Martta kendisine bildirilince 7 Martta Cemal Paşa'ya verdiği cevapta şartların Medine'yi boşaltacak kadar ağır olmadığını, fakat Medine'de bir piyade alayı ile bir bataryanın bırakılmasını ve bu kuvvetleri yaşatacak kadar erzakın bırakılması halinde Medine'yi sonuna kadar savunabileceğini bildirir. Cemal Paşa, Fahreddin Paşa'nın bu

¹¹ Rauf Orbay, “Çöl Kapları Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafası”, **Yakın Tarihimiz**, II., s. 338; Bayur, **a.g.e.**, s. 331; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, I, Remzi Kitabevi, s. 279; Aynı yazar, **Enver Paşa**, III, İstanbul 1972, ss. 322-326.

¹² Naci Kaşif Kıcıman, **Medine Müdafası**, Sebil yay., İstanbul 1972, s. 101; Ali Fuat Erden, “Çölde Son Türk Destanları” **Dünya**, nr1369-1370, 8-9 Aralık 1955.

¹³ **A.T.A.S.E. Arşivi**, nr. 4/7302, Klasör nr. 3221, Dosya nr. H-42, f. nr. 5-16.

¹⁴ Bayur, **a.g.e.**, s. 334.

mektubunu okuduktan sonra etkilendiği için aynı gün Enver Paşa'ya Medine'nin boşaltılmaması ile ilgili Fahreddin Paşa'nın kararını uygun bulduğunu bildirir.¹⁵

Enver Paşa ilk başta Medine'nin boşaltılması taraftarı olmasına rağmen Cemal Paşa'nın 7 Mart 1917 tarihli telgraf ile Sadrazam Talat Paşa ile yapmış olduğu görüşmeden sonra bu fikrinden vazgeçmiştir. Nitekim Talat Paşa 7 Martta IV. Ordu'ya çekmiş olduğu telgrafta bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir.¹⁶

“.....Mütalaat-ı siyasiyemi hülaseten arz edeyim: Emin Hüseyin'le hafi (gizli) olarak uyuşmak Hicaz'ı kendi elimizle kati olarak terk etmek demek olduğundan başka kabulü halinde İbn-üs Suud ve İbnü'r-Reşid'in dahi birer suretle düşmana ilhakını mucip olur ve İngilizler kendi himayelerinde bu şekli tasvip ve diğerlerini icbar ederler. Adem-i kabulü halinde devletin alacağı vaziyet şayan-ı teemmüldür. Mamafih zatı zat-ı devletiniz de bu fikri tevlit eden yani bir malumat varsa o cihetti ayrıca görüşürüz. Medine Muhafızlığı İbnü'r-Reşid'e terk olunursa tıpkı mütalaat-ı aileleri gibi netice bilvasıta Hüseyin'e vermek demektir. Çünkü oda Medine'ye celbedeceği Urbani beslemeyecektir. Eğer vaziyet-i askeriye müsait ise Medine'de gayet cüzi bir kuvvet terkedip, mühim kuvvetleri hat boyuna alarak hattı müdafaa ve ledelicap Medine'yi muhafaza etmek ve mümkün olduğu kadar müddet Medine'yi terk etmemek en muvafık olur.”

Sadrazam Talat Paşa'nın bu emrinde de anlaşıldığı gibi Medine'nin tahliyesi yerine buradaki kuvvetlerin seyrekleştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu kalacak kuvvetlerle Medine ve demiryolu savunulacaktı. Medine'de 42. Alay ve bir ağır makineli bölüğü bir uçak müfrezesi bir telgraf taburu ile bir telsiz istasyonu kalacaktı. Maan'da 130. Alay bırakılarak, iâşe ve su ihtiyacı için gerekli düzenlemeler yapıldı. Hicaz demiryolu üzerindeki bazı stratejik merkezlerde kuvvetler bırakıldı. Medine'nin boşaltılma kararını duyan Şerif Ali 5 Mart 1917 tarihinde şehrin teslimini, 5 Nisan 1917 tarihinde Şerif Zeyd Bi'r-i Maşi'nin tahliyesini talep etti. Diğer taraftan İngilizlerin telkiniyle harekete geçen Şerif Faysal, Medine'ye erzak gelmesini önlemek için, şehri ya zorlayarak ya da

¹⁵ Ali Fuat Erden, “ Çölde Son Türk Destanları ” **Dünya**,nr.1040, 22 Ocak 1955.

¹⁶Ali Fuat Erden, “ Çölde Son Türk Destanları ” **Dünya**,nr.1368, 7 Aralık 1955; Bayur, **a.g.e.**, s. 331; **A.T.A.S.E. Arşivi**, nr. 4/7302, Klasör nr. 3221, Dosya nr. H-46, f. 8-16.

açlık neticesinde ele geçirmek için demiryolunun tahribine karar verdi.¹⁷ Arap isyancılar amaçları doğrultusunda harekete geçerek Bi'r-i Maşi üzerine hareket etmişlerse de 18 Mart 1917 tarihinde geri püskürtüldüler isyancıların Bi'r-i Derviş üzerine harekete geçmeleri neticesinde Cemal Paşa, Fahreddin Paşa'ya kuvvetlerini bir hat üzerinde toplamasını 20 Mart 1917 tarihinde istedi.¹⁸

İsyancılar demiryolunu tahrip etmek için uğraşırken Fahreddin Paşa'nın 12 Nisan 1917 tarihli Medine'nin Muhafazası kararında ısrarlı olduğu şu ifadesinden de anlaşılmaktadır:¹⁹

“Malumunuz olsun ki, şeci ve kahraman askerin bütün İslamın teyid-i manevisiyle Hilafetin gözbebeği olan Medine'yi son damla kanına, son nefesine kadar muhafaza ve müdafaaya memurdur.” Buna askerce, Müslümanca azmü cezm etmiştir. Bu asker Medine'nin enkazı altında ve nihayet “Ravza-yı Muhtaranın yeşil türbesi altında kan ve ateşten mensuc kızıl bir kefenle gömülmedikçe Medine-i Münevvere Kalesinin burçlarında ve nihayet “Mescidi Saadet” minarelerinde ve yeşil kubbesinden Osmanlılığın Albayrağı alınmayacaktır.”

Medine'nin tahliye planları doğrultusunda daha sonra bir kısım asker ve ahali başka yerlere nakledildiler. Nakledilenler şöyle sıralayabiliriz:²⁰

- a- Mukaddes Emanetler .
- b- 2304 Hasta ve tebdil-i hava efradı.
- c- Subay ve memur aileleri
- d- 283.000 civarında ahali, menzile mensub 59 subay ve 836 er.
- e- Bir piyade taburu, Mevlevî sıhhiye bölüğü
- f- Bir seyyar hastane ile 500 yataklı sabit hastane ,
- g- Emaret Karargahı.

¹⁷ A.T.A.S.E. Arşivi, nr. 169, Klasör nr. 3221, Dosya nr. 733, IV. Ordudan Enver Paşa'ya 8 Mart 1917 tarihli telgraf; A.T.A.S.E. Arşivi, nr. 169, Klasör nr. 3221, Dosya nr. 733, IV. Ordu'dan Başkumandanlık Vekaleti'ne 8 Mart 1917 tarihli telgraf.

¹⁸ Sina -Filistin Cephesi, IV/1, ss. 404-409; Tevfik Çavdar, **Talat Paşa** , K.B. Yay. Ankara 1995, s.375-379, Ankara 1995, s. 375-379.

¹⁹Ali Fuat Erden, “ Çölde Son Türk Destanları” **Dünya**,nr.1369, 8 Aralık 1955;Rauf Orbay, **a.g.m**, II., s. 116-120.

²⁰ Kıcıman,.**a.g.e**, s . 108

Bu kuvvetlerin nakliyle Hicaz'da bir takım boşaltma değil azaltma yapılmıştır. Yukarıda nakledilecek olan şeylerin bir çoğuna Fahreddin Paşa mani olacaktır. Medine'nin boşaltılması sırasında isyancılar demiryoluna saldırılarını artırdılar. 14 Nisan 1917 tarihinde el-Muazzam istasyonuna saldırarak büyük bir tahribat vermiş olmalarına rağmen bu tahribat kısa sürede onarıldı. Demiryoluna saldırıların artmasından sonra hattı savunma sorumluluğunu taşıyan I. Kuvve-i Mürettebe Fahreddin Paşa'ya bağlandı. 13 Mayıs 1917 tarihinde Haşim-ı Sefa istasyonuna saldırılar ve takviye kuvvet olarak gelen bir piyade bölüğünü esir ettiler. Bu durum IV. Ordu kumandanlığını çok telaşlandırdı. Bunun önlenmesi için bu saldırıların önlenmesi ve istasyonların makinalı tüfeklerle teçhizi kararlaştırarak Fahreddin Paşa'ya bildirdi.²¹ Kuvvetlerin kuzeye nakledilmesini duyan isyancılar bütün kuvvetlerini Maan- Akabe hattının kuzeyine toplamışlar ve demiryoluna saldırılarını artırmışlardı. Bunu sonucunda Cemal Paşa'nın İstanbul'dan istediği takviye kuvvet kısa sürede geldi.²²

İngilizlerin 1917 yılının sonuna doğru Filistin'e doğru ilerlemeleri sonucunda, Medine'nin durumunu tekrar görüşmek üzere Maan'da bir senelik ihtiyacının giderilmesi ve Medine'nin ve Maan'dan Hicaz'a kadar hattın tahliyesi kararını almışlarsa da, IV. Ordu Kumandanlığı bu kararı reddetti.²³ Arap isyancılar Maan'ın kuzeybatısına doğru saldırıya devam ettiler. Bu hareket ve saldırıların devam etmesi trenlerin artık Maan'dan itibaren yalnız gündüz işleyebilmesini oluşturuyordu. Mevcut kuvvetlerle Hicaz demiryolunu korumak mümkün olmadığı için Cemal Paşa elli zırhlı drenizenin derhal Alman ve Avusturya fabrikalarında inşasını talep etti. Medine'nin korunabilmesi için gerekliydi. Aksi taktirde Medine elden çıkabilirdi. Bu durum Osmanlı Devleti için hiçte olumlu bir gelişme olmazdı. Çünkü Asir ve Yemen'le ilişki

²¹Ali Fuat Erden, “ *Çölde Son Türk Destanları* ” **Dünya**,nr.1369, 8 Aralık 1955;Rauf Orbay, **a.g.e.**, II, s. 119-120; **A.T.A.S.E. Arşivi**, Klasör nr. 169, Dosya nr. 733, IV.Ordu'dan Enver Paşa'ya 15.4.1917 tarihli telgraf.

²² **A.T.A.S.E. Arşivi**, Klasör nr. 169, Dosya nr. 733, IV Ordu'dan Enver Paşa'ya 25.5.1917 tarihli telgraf.

²³ **A.T.A.S.E. Arşivi**, Klasör nr. 169, Dosya nr. 733, IV, Ordu'dan Enver Paşa'ya 16-5-1917 tarihli şifre;

kurmak mümkün olamadığı gibi hilafet makamının İslam dünyasında bir itibarı kalmazdı.²⁴

Sina cephesindeki olumsuz gelişmeler IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın tekrar Medine'nin tahliyesi için plan yapmasına ve karar almasına neden olmuştu. Lakin, Cemal Paşa ile Başkumandanlık tekrar bir ikiliğe düştü. Enver Paşa Medine'nin boşaltılmasının şimdilik gerekli olmadığı fikrindeydi. Nitekim bu düşünceler içinde 12 Teşrin-i sâni 1917 tarihinde Enver Paşa Şam'a geldi. Bu konu tekrar müzakere edildi. Şu kararlar alındı:²⁵

a- Medine'de günlük erzak ihtiyacı beş tonu geçmeyecek bir birlik bırakılacak.

b- Bu kuvvetlerin bir yıllık erzakı biriktirilecek.

c- Daha sonra Medine bütünüyle boşaltılacak. 16 Teşrin-i sâni 1917 tarihinde

Enver Paşa Medine'nin tahliye edilmesini emretti. Bu karara karşı Fahreddin Paşa gibi fırka kumandanlıklarından, şartların uygun olmadığı düşünüldüğü için bir takım tepkiler geldi. Osmanlı Hükümeti de boşaltma kararında kesin niyetli olmadığı için, gelen tepkilerden sonra 24 Nisan 1918 tarihinde Medine'nin tahliyesinden vazgeçildi.

1- Hicaz Demiryolunun Durumu

Hicaz Demiryolunun yapım amacına kısaca temas etmekte fayda vardır. Demiryolunun yapılmasının siyasi-askeri, ekonomik ve dini sebepleri vardı. II. Abdülhamid ilk olarak bu projeyi ortaya atıp gerçekleştirmesinin temel amacı İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarındaki yayılcı girişimine karşı, "*Batılıların Panislamizm*" adını verdiği İslam Birliği siyaseti ile direniyordu. Bu politikanın başarıyla uygulanabilmesi İslam dünyasının merkezi olan Hicaz bölgesi ile Kızıldeniz sahillerinin elde kalabilmesi ile mümkün olabilirdi. Bunun dışında Hac mevsiminde ulaşımı kolaylaştırmak, yukarıdaki politikaya herhangi bir

²⁴ Mehmet Neşet, "*Büyük Harb'de Suriye Cephesinde 48. Piyade Fırkası*", **As.M.**, nr. 18 Temmuz 1930, ss. 10-11.

²⁵ Neşet, **a.g.m.**, ss. 13-14,

olumsuzluk karşısında asker ve malzeme sevkiyatını hızlı, kolay gerçekleştirmek için demiryolu yapım projesini gerçekleştirmiştir.²⁶

Hicaz bölgesinde isyan başlayınca Osmanlı Devleti, hem demiryolunun emniyetini temin etmek, hem de Medine'nin düşmesini önlemek amacıyla savunma tedbirleri almaya başladı. Bu tedbirleri şöyle sıralayabiliriz:²⁷

- a- Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi teşkil edildi.
- b- Kuvve-i Seferiye, Medine-Yenbâu'l-l bahr hattının Mekke'nin güneyine kadar olan kısmını kontrol edecekti.
- c- Hattının diğer bölümü ile Medine kalesi ise Medine Muhafızlığı tarafından korunacaktı.

Şerif Hüseyin'e bağlı bedevilerin hedefi durumunda olan Hicaz Demiryolu, Osmanlıların sadece Medine ile değil Filistin ve Sina cepheleriyle de bağlantı ve istihbaratlarını sağlamaktaydı. Bundan dolayı demiryolu ne pahasına olursa olsun korunmalıydı. Bedevilerin Hicaz Demiryoluna saldırıları İngilizler özellikle de Lawrence tarafından organize edilmekteydi.²⁸ Nitekim bu bölgeye gönderilen casus Lawrence demiryolunu koruyan birliklere saldırmak yerine demiryolunu ve lokomotiflere saldırarak tahrip ediyordu.

Kilometrelerce uzanan demiryolunun bütünüyle savunma altına alınıp korunabilmesi mümkün değildi. Demiryoluna ilk saldırılar 5 Haziran 1916'da Hediye, Medine, Ebün Nam Buvata arasında gerçekleşti. Osmanlı Devleti ise buna karşılık çevredeki kabilelere yiyecek ve para ile ileri gelenlere maaş bağlayarak bunu önlemeye çalıştı.²⁹ Osmanlı Devleti'nin böyle bir çözümü, İngiliz altınlarının karşısında yeterli olmayacaktır. İngilizler bedevileri, Osmanlı'ya karşı altını su gibi akıtarak yanlarına çekmişlerdir.

30 Mart 1917 tarihinde Lawrence idaresindeki iki yüz otuz kişilik bir asi grubu Ebulnaim istasyonuna saldırarak önemli hasara yol açarak yaklaşık kırk metre

²⁶ Alan Palmer , **a.g.e .**, s.215-218; Mansfield , **a.g.e.**, s.32

²⁷ Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, Eren yay., İstanbul 1994, ss. 229-230.

²⁸ T.E. Lawrence, **Bilgeliğin Yedi Direği**, (Çev: Yusuf Kaplan), Rey yay., İstanbul 1991, s. 470; Feridun Kandemir, **Medine Müdafaası**, Yağmur yay., İstanbul 1991, s. 125-126

²⁹ **B.O.A.**, Meclisi Vükela Mazbatası, nr. 203

uzunluğundaki rayı tahrip etmişlerdir. 7 Nisanda Müdderic-Hediye arasında bulunan yirmi rayı tahrip etmişlerdir. 11 Nisanda on iki ray, 14 Nisanda yüz elli hecinli ve elli piyadeden oluşan başka bir grubun saldırısında yüz adet ray tahrip olmuştu.

Hicaz Demiryoluna yapılan bu saldırılar 1917 yılının Mayıs ve Haziran aylarında da devam etti. Bu saldırılar özellikle 6 Temmuz 1917 tarihinde Akabe'nin düşmesiyle daha da artmıştır. Bundan sonra Şerif Faysal ile işbirlikçi Lawrence üs olarak burayı edinmişlerdir. Bu doğrultuda başlayan tahrip hareketleri hızla başlamıştır. 11 Temmuzda İngiliz uçakları el-Ula ordugahını bombaladı. 20 Temmuzda Osmanlı askerleri ile asiler arasında şiddetli çarpışmalar oldu. 27 Temmuzda Müdderic-Hediye güzergahında üç yüz elli ray hasara uğrattıldı. 30 Temmuz 1917 tarihinde isyanın başından beri demiryoluna yapılan saldırıların en şiddetlisi gerçekleşti. Üç Arap taburu makineli ve otomatik tüfeklerle takviyeli çok sayıda hecin süvar ile Osmanlı askerleri arasında çatışmalar oldu. Sonuçta Sehil Matran İstasyonu düşman eline geçti ve beş yüz yetmiş ray tahrip edildi. 16 Ağustosta dört şehit, on yaralı ve elli yedi esir verildi. 23 Ağustosta üç yüz yirmi altı ray, altı köprü ve otuz telgraf direği, 15 Eylülde altı yüz elli ray, dört köprü sabote edildi. 19 Eylülde hareket halinde trene düzenlenen saldırı sonucunda yirmi yedi şehit ve kır kiki yaralı olmuştur. 1918 yılına gelindiğinde Hicaz demiryoluna yapılan saldırılar sonucunda durumun daha kötüleştiği görülüyordu. Hatta yapılan tahribatlar yüzünden Şam- Medine arasındaki nakliyat oldukça güçleşmiş, raylarda meydana gelen hasarlar lokomotiflerin süratlarını bir hayli düşürmüştü. 8 Şubat 1918 tarihinde bin yüz ray, on iki köprü, 11 Şubatta da Cuda istasyonu yakınında bin iki yüz ray isyancılar tarafından tahrip edildi. Yapılan tahribatlar sonucunda Medine'nin kuzeyle bağlantısı kopma noktasında idi. Nitekim 26 Mart 1918 tarihinde kuzeyden gelen posta treninden sonra Medine'ye bir başka tren gelemeyecektir.³⁰

Lawrence'nin hedefi olan Hicaz'daki kuvvetleri oyalayarak, Sina-Filistin cephesine kuvvetlerin aktarılmasını engellemek ve Medine'ye yapılacak erzak ve asker sevkıyatını önleme düşüncesi demiryoluna yapılan tahrip hareketleri ile bir noktaya kadar gerçekleşmiştir.

³⁰ Gülsoy, a.g.e., s. 230-233; Kıcıman; a.g.e., s. 350-351 ; **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi IV Hicaz, Asır, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekatı**, A.T.A.S.E. yay. Ankara 1978, s. 265-272.

2- Hicaz'daki Kuvvetlerin Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığına Bağlanması

Cemal Paşa 12 Aralık 1917 tarihinde izinli gibi İstanbul'a gider ve bunun sonucunda Suriye ile güney Arabistan Umum Komutanlığı 25 Ocak 1918 tarihinden itibaren Mersinli Cemal Paşa'nın idaresi ve emri altında IV. Ordu icraatlarına devam eder. IV. Ordu bundan itibaren şeklen varolmuşsa da bu ordudaki bütün kuvvetler Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığına bağlanmıştı. Bütün yetkilerin Yıldırım Ordular Grup Kumandanı Falkenhayn verildiğinin farkında olan Cemal Paşa İstanbul'da Bahriye Nazırlığında ki işlerinin çokluğunu bahane ederek 19 Kanûn-i sâni 1918 tarihinde bu görevinden ayrılma isteğini Harbiye Nezaretine bildirmiştir ve bu isteği kabul edilmiştir.

Başkumandanlık Hicaz'a yönelik Arap saldırılarının münferit taburlarla önlenemeyeceğinden dolayı Hicaz demiryolu hattındaki bütün birliklerin tek bir komuta altında birleştirmesine karar verdi. Bu doğrultuda Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Başkumandanlık vekaleti isteğine uygun olarak 18 Şubat 1918 tarihinde Yıldırım Ordular grup kumandanlığına bağlandı. Fakat durumun farkında olmayan yeni IV. Ordu kumandanı Mersinli Cemal Paşa, Fahreddin Paşa'dan harp raporları istemekteydi.³¹

Fahreddin Paşa bu durumdan rahatsızlık duyduğu için bu durumu Enver Paşa'ya bildirmiştir. Bunun üzerine Enver Paşa'dan 18 Şubat 1918 tarihli gelen telgrafta IV. Ordu'ya bağlı kalınmasında ısrar edilmektedir. Enver Paşa'nın bu şifresi, Fahreddin Paşa'dan daha kıdemli olduğu için bu görevin kendisine verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca Mersinli Cemal Paşa'nın iyi şeyler yapamayacağını düşündüğü için mümkün olduğu takdirde Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi'nin Başkumandanlık emrine verilmesini istemekteydi.³²

Sonuç itibari ile bu huzursuzluk Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi'nin Başkumandanlığa bağlanması ile son bulacaktır. Nitekim 19 Mart 1918 tarihli telgrafla Fahreddin Paşa kuvvetleri Başkumandanlık'a bağlanarak bu probleme son verilmiştir.

³¹ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 178, Dosya nr. 464/767, Başkumandanlık Vekili Enver Paşa'dan Fahreddin Paşa'ya 3.3. 1334 tarihli şifre.

³² A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 178, Dosya nr. 464/767, Fahreddin Paşa'dan Enver Paşa'ya 26 Şubat 1334 tarihli şifre.

C- MEDİNE’NİN SON DURUMU

Fahreddin Paşa’nın Medine’ye çekilmesi ve Hicaz müdafaasının Taif-Cidde gibi yerlerin isyancıların eline geçmesiyle birlikte mücadele Medine ve çevresinde odaklaşmıştı. Bundan dolayı, isyancılar ve onları destekleyen İngiltere’nin temel hedefi bir an önce Medine’yi ele geçirmek olduğundan dolayı şehrin etrafı kuşatılmıştı. Bu durum karşısında sonuna kadar dayanmaya kararlı olan Fahreddin Paşa 9 Teşrin-i sâni 1917 tarihinde Cemal Paşa’ya ambarlarında yirmi ton ekmeklik, on iki ton pestil, otuz beş ton yemeklik olduğunu bildirdi.³³

Bağdat’ın işgal edilmesiyle birlikte, İngiltere’nin güneyde ilerlemesini durdurmak amacıyla Haziran 1917’den itibaren Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığı oluşturulmuştu. Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi buna bağlanmıştı. Fakat Alman General Falkehany’ın Medine’nin savunmasını lüzumsuz addetmesi üzerine ve buradaki kuvvetleri Irak’ta kullanmak istemesi Fahreddin Paşa 23 Kanûn-i evvel 1917 tarihinde Başkumandanlığa istenilen kuvvetlerin verilmesinin doğru olmadığını Başkumandanlığa bildirmiştir.³⁴ Bu sırada Şerif Faysal Cebel-i Durüz mevkiini ele geçirmişti. Buradaki aşiretleri devlete karşı kışkırtmada, başarılı olmuştu. Osmanlı Hükümeti Arap ilerleyişini durdurmak için Ezrak bölgesini elde tutmaya karar verdi. Buraya sevk edilecek kuvvetlerle şerif’in isyancılarını demiryoluna saldırmalarını ve ahaliyi kışkırtmaları önlenecekti. Hükümet Ezrak’a kuvvet sevk etmeye karar verdi. Cemal Paşa buna karşı çıktı. Ona göre İngilizlerin Kudüs’ün kuzeyinde yavaş yavaş ilerlemekte olduğu bir sırada bu kuvvetlerin çölün bir kenarına bırakılması doğru değildi. Demiryoluna tecavüzler zaten demiryolu muhafızları tarafından önleniyordu.³⁵ Maan’ın havalisinin tehlikeye düştüğü bir sırada Basra’daki tek taburun Ezrak’a gönderilmesi doğru olmadığı için Cemal Paşa’nın bu isteği kabul edilmiştir. Osmanlı güçlerinin yavaş yavaş kuzeye doğru çekilmeye başlaması ile Maan savunması güçleşmeye başlamıştı. Medine ve çevresinde ise Şerif Ali hareket halinde diğer kardeşi Şerif Abdullah ise

³³ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 169, Dosya nr. 768. Fahreddin Paşa’dan Suriye ve Arabistan Umum Kumandanlığı’na 9.11.1917 tarihli şifre

³⁴ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 43, Dosya nr. 386/202, Fahreddin Paşa’dan Başkumandanlık’a 23.12.1917 tarihli şifre.

³⁵ A.T.A.S.E. Arşivi, nr. 4/7302, Klasör nr. 3221, Dosya nr. H.31. fr. nr. 13.

Medine'nin erzak ihtiyacını karşılayan menzil hattının iki tarafında tahripler yapıyordu.³⁶

İsyancılar demiryolunun işlediği takdirde Medine'nin düşmesinin mümkün olmadığını düşündükleri için devamlı olarak saldırılarını demiryoluna gerçekleştiriyorlardı. Demiryolunu korumakla görevli I., II. Kuvve-i Mürettebe ve Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi ile VIII. Ordu arasında bir takım anlaşmazlıklar olduğu için; Cemal Paşa herhangi bir şekilde demiryoluna bir taciz olursa en yakın Ordu kumandanlıklarının buna müdahale etmesini emretti.³⁷ Medine'nin etrafının sarılmış olması ve devamlı olarak demiryoluna yapılan saldırılar sonucunda Medine müdafilerin erzakları azaldığı için Fahreddin Paşa, Şubat 1918'de erzak dağıtımını şöyle bir düzene koydu.³⁸ Beher zabite ayda :

Nevi	K	Gram	Nevi	K	Gram
Pirinç	---	500	Şeker	1	500
Bulgur	3	----	Kahve	1	500
Mercimek	1	----	Çay	---	50
Fasulye	1	----	Hurma	---	500
Patates	1	----	Pestil	1	-----
Sade yağ	1	-----	Sucuk	---	500
Zeytin yağı	1	-----			

Beher nefere bir günde :

Nevi	Gram	Nevi	Gram
Ekmek (Un olarak)	350	Kavurma	30
Şeker	10	Zeytin yağı	4
Çay	1	Patates	100
Pestil	100	Tuz	30

³⁶ A.T.A.S.E. Arşivi, nr. 4/7302, Klasör nr. 3221, Dosya nr. H.32. fr. nr. 10.

³⁷ A.T.A.S.E. Arşivi, 4/7302, Klasör nr. 3221, Dosya nr. H.32, f. nr. 12-14.

³⁸ Kıcıman, a.g.e, ss. 141.

Bunun yanında hayvanlara da günde bir buçuk kilo buğday dağıtılıyordu. Medine’de bu gibi tedbirlerin alınmış olması; demiryolunun tahrip edilmiş olmasından ve tren seferlerin çok geç aralıklarla yapılmasından dolayıdır. Yiyecek problemlerinin yanında, Şerif Hüseyin ve İngiltere’nin kışkırtmaları sonucu da, Medine’de firarlar da artmıştı.

İngilizlerin faaliyetleri propaganda ile kalmıyor aynı zamanda Şerif Faysal kuvvetlerini 14 Mart 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Cephesini, VII ve IV. Orduların arasından Şerif Hüseyin’e nehrinin doğusuna saldırı planları yaparak, Amman’ı alıp Hicaz demiryolunu keserek, Medine’ye yardım yolunu kesmeye çalışarak Medine’nin düşmesini sağlayacaklardı.³⁹ 21 Mart 1918 tarihinde asiler Bi’r-i Cedid ile Zümrüd arasında ki tren hattına saldırarak, mayınla treni yoldan çıkardılar. Asiler bununla da yetinmeyip 18 Martta Bi’r-i Maşi ve Bi’r-i Derviş mevzilerine saldırmışlardır. Fakat Yüzbaşı İsmail Efendi Kumandasındaki Ester suvarî Bölüğü bedevilere karşı bir keşif taarruzu yapılarak, girilen çatışmalarda üç bedevi öldürülerek yetmiş deve ve yedi merkep ele geçirildi.⁴⁰ Medine’ye hemen her gün yapılan bu saldırılar Fahreddin Paşa’yı yeni takviyeler istemek zorunda bıraktı. Bu isteğin ancak, diğer cephelerdeki bu durumun iyileştirilmesi ile mümkün olabileceği söylendi.⁴¹ 28 Martta kuzeyde Medine’ye posta treni geldi. Mudafiilere mektup, gazete, yiyecek ve içecek getirdi. Bu tren son trendi.

Artık Medine kuzeyden yardım alamayacaktı. Ertesi gün Bedeviler Meşhet ile Sehlü’l-Matar arasındaki köprü ile yüz yetmiş adet ray ve dört telsiz direğini tahrip ettiler. Bu arada Şerif Faysal kuvvetleri Ezrak mevkiinde toplanmıştı. Dera ve Şam’a karşı bazı hareketler yapmak istiyorlardı. Bu durum üzerine Osmanlı Hükümeti Arap Bedevilerden yeni bir kuvvet teşkiline karar verdi. Bunun için Araplara beş bin altın

³⁹ Neşet, **a.g.e.**, ss. 31-32.

⁴⁰ **A.T.A.S.E. Arşivi**, Klasör nr. 178, Dosya nr. 284/768, Medine’den Başkumandanlık’a 21.3.1918 tarihli rapor.

⁴¹ **A.T.A.S.E. Arşivi**, Klasör nr. 43, Dosya nr. 202, Başkumandanlık’tan Hicaz’a 27.3.1918 tarihli şifre.

verildi. Cemal Paşa İngilizlerin istila edecekleri arazinin Şerif Hüseyin'e verilmemesinden dolayı aralarının bozulabileceğini tahmin ediyordu.⁴²

Nisan ayı başlarında demiryoluna saldırılar hızla devam etti. 7 Nisanda Maan'da ot toplayan müfrezelere bedevilerin saldırısı üzerine dört er şehit, iki hayvan öldü. Buna karşılık Cüruf civarında asilere yapılan baskında dört ölü verildi ve elli sandık cephane ele geçirildi. Aynı gün Sehlü'l-Matar Güney karakoluna yapılan baskında yedi er şehit, bir er kayboldu. Müteakip günlerde Buvata, Vadi-i Til, Meşhet ve Sayt Mevkilerinde Arapların çeşitli saldırıları görülmektedir.

15 Nisanda Şerif Hüseyin'in oğullarına Fahrettin Paşa ile çarpışması için kat'î emir verdiği öğrenildi. Şerif Şakir kumandasında iki yüz hecinli El-Eys'dan Cefr'e beş yüz hecinli Mekke'den Mecz'e geldiler. Şerif Abdullah Hediye İstasyonu'na yaklaştı. Şerif Şeref Medayin'in kuzeyinde faaliyette idi. Şerif Ali Cüleycile ve Bi'r-i Maşi Mevzilerine Şerif Şakir Hafire'ye, Abdullah Hediye'ye, Şerif Şeref'de Medayin ve el-Ula'ya saldırılmayı planlıyorlardı. Böylece Medine'ye her iki yönden saldırılmış olacaktı. 16 Nisan 1918 tarihinde Fahreddin Paşa Başkumandanlığa çektiği telgrafta yüz bin kişinin Maan'a saldırdığını bildirerek, takviye kuvvet istedi. Başkumandanlık bu durumu Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığına bildirerek, Fahreddin Paşa'ya yardım yapılmasını istedi.⁴³ Bu konu Başkumandanlık ile Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı arasında bir tartışma konusu olmuştur. Nitekim Yıldırım Grup Kumandanlığı 18 Nisan 1918 tarihinde Başkumandanlık'a göndermiş olduğu telgrafta Fahreddin Paşa'yı suçlayarak, Maan'a yardım yapılmamasının nedeni ise Hicaz Kuvve-i seferiyesinin elinde yeterli kuvvetin olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir.

Fahreddin Paşa ise Maan-Tebük arasındaki kuvvetlerin Maan'a gönderilmesine karşı çıktığı gibi elindeki kuvvetlerin bu bölgeyi koruyacak kadar yeterli olmadığını ve kendisinin Medine'nin müdafaası ile görevli olduğunu ifade ediyordu. Medine'den, Maan'a kuvvet gönderildiği takdirde buranın yani Medine'nin muhafazasının yapılamayacağını iddia etti. Bu çekişmeler devam ederken Şerif Faysal'ın kuvvetleri

⁴² A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 43, Dosya nr. 202, Medine'den Başkumandanlık'a 13-4-1917 tarihli raporu.

⁴³ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 43, Dosya nr. 202, Medine'den Başkumandanlık'a 15-4-1918 tarihli raporu.

Tebük-Maan bölgesindeki saldırılarını artırdılar. Medayin ile Hediye istasyonları da tehdit altındaydılar. Bunun için acilen kuvvet gönderilmesi Başkumandanlıktan istendi. Bu sırada Enver Paşa Yıldırım, IV. Ordu ve Fahreddin Paşa arasındaki çekişmelere son vermek için orduların mıntıkları ile ilgili yeni düzenlemeler yaptı. Buna göre II. Kuvve-i Mürettebe Hicaz'a aitti. Kalatül-Amar-Curuful Emir hattı ve civar köyler IV. Ordu bölgesine, Maan'ın müdafaasında ise IV. Ordu ile Yıldırım Ordular Grubu mesul olacaklardı.⁴⁴ Maan için I. ve II. Kuvve-i Mürettebelerden alınan kuvvetler yerlerine geri iade edileceklerdi.

Fahreddin Paşa müdafilerin psikolojik durumlarını iyileştirmek için; bütün ordu ve millete “*Müdafaa-i Milliye Cihâdiye*” yüzüklerinden Medine'ye de gönderilmişti. Bu yüzükleri 9 Nisan 1918 tarihinde zabitan ve efrada dağıtacağını ve her zabıt ve neferin Hicaz hareketini sonuna kadar “*seferi kuvve*” mıntikasında kalacağını taahhüt etmesi ve bunu kabul edenlerin

“*Hicaz Yaran*”⁴⁵ adıyla açılan bir deftere kayd-olmak şerefini kazanacaklarını bildirdi. Nitekim, bu defter açılır açılmaz zabıt ve erlerden bu şerefi kazanmak için birbirleriyle adete yarışa girenlerin sayısı çok olmuştur.⁴⁵

19 Mayıs 1918 tarihinde Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Başkumandanlıktan Yıldırım Ordular Grup Kumandanlığının emrine verildi. Bu durum Fahreddin Paşa'nın Medine'yi müdafaasını daha da güçleştirecektir. Yıldırımın başında bulunan Almanlar Medine'nin elde tutulması için verilen mücadelelerin ve Medine'nin elde tutulmasını anlamsız ve kendi çıkarlarına uygun düşmediği için gereksiz buluyorlardı.⁴⁶ Aynı gün isyancılar, Medine'ye odun ve benzeri yakacak temin eden Uzeyl mevkiine saldırdılar, bölgedeki Yüzbaşı İbrahim Bey Kumandasındaki birlik, Şerif Abdullah'ın emrindeki bini aşkın isyancıları geri püskürttü. 25 Mayısta Ester-Süvarî Alayı'nda altmış kişilik ot toplama müfrezesi Ebu'n-Naam istasyonu civarında asilerin baskınına uğradı ve altı şehit, yirmi iki esir vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Fahreddin Paşa bu baskına çok kızdı. Müfrezenin Kumandanı Mülazım Şükrü Efendi Divan-ı Harb'de kusurlu bulunarak

⁴⁴ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 43, Dosya nr. 202, Fahreddin Paşa'dan Başkumandanlık'a 16-4-1918 tarihli şifre.

⁴⁵ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 43, Dosya nr. 202, Yıldırım'dan Başkumandalık'a 17-4-1918 tarihli şifre.

⁴⁶ Kıcıman, a.g.e, ss. 178-184.

askerlikten atıldı.⁴⁷ Aynı gün Medine İngiliz uçakları tarafından bombalandı, fakat alınan tedbirlerden dolayı fazla hasar meydana gelmedi.⁴⁸ 27 Mayıs'ta Medine'deki Türk uçağı vadi Hesa'daki isyancıların ordugahlarını bombalayarak bu saldırıya cevap verdi.⁴⁹

29 Mayıs gecesi isyancılar Medine yakınlarındaki Muhit'e saldırdılar, ertesi günde Cüda'e ve Hediye arasındaki demiryoluna saldırarak tahrip ettiler. Bu saldırılar sonucunda Medine hiçbir şekilde yardım alamıyordu. Yardım alamadığı için Fahreddin Paşa mümkün olduğunca ihtiyatlı davrandığı gibi etraftaki olanaklardan mümkün olduğunca faydalanıyordu. Diğer taraftan müdafilerin moralini düzeltmek için elinden geleni yapıyordu. Fahreddin Paşa'nın günlük emirlerinde birinden şöyle demektir.⁵⁰

“Evvelce Harem-i Şerife vakfedilmiş ve el yevm kiraat olunmayarak metruk kalmış olan Kuran'ı Kerimlerden mübarek gün ve gecelerde okunmak ve sevabından bir kısmı da vakfedenin ruhuna ithaf edilmek üzere bölüklere üçer, taburlara ve alaylara birer nüsha verilecektir. Mazbata ile menzile müracaat edilmesini rica ederim.”

Ağustos 1918'nin başlarında Niyetü'l-Katar bölgesine hurma toplamak üzere giden Türk kuvvetleri ile isyancılar arasında başlayan mücadelede altmış kadar ölü ve yaralı veren müfrezenin durumuna kızan Fahreddin Paşa, Emin Bey kumandasından yeni bir müfreze Akabe'de bulunan Şerif Faysal İngilizlerden almış olduğu yardımlarla 16 Ağustos 1918 tarihinde oluşturarak Niyetü'l-Katar'a gönderdi. 7 Ağustosta ise bine yakın kuvvetleriyle Cüleycile mevzilerine saldırınca Fahreddin Paşa bu duruma karşılık verdi. 11 Ağustos'a kadar süren bu mücadelede bir netice alınamamasına karşın isyancılara kayıplar verdirterek geri çekilmelerini sağlamıştı.⁵¹ Şerif Abdullah 13 Ağustosta Buire istasyonu ile Bi'r-i Cedit arasında tren yoluna saldırarak Medine'nin kuzeyle de haberleşmesini kesmişti. 17-18 Ağustosta Sehlü'l-Matar Zümrüt istasyonların

⁴⁷ A.T.A.S.E. Arşivi, Klasör nr. 43, Dosya nr. 202, Başkumandanlık'tan Yıldırım'a 19-5-1918 tarihli şifre.

⁴⁸ Kıcıman, a.g.e., ss. 206-209.

⁴⁹ Tanin, nr.3397, 25 Mayıs 1918.

⁵⁰ Tanin, nr.4003, 31 Mayıs 1918.

⁵¹ Kıcıman, a.g.e., s. 256.

arasındaki rayları havaya uçurdular. Karargahı Akabe’de bulunan Şerif Faysal İngilizlerden almış olduğu yardımlarla 16 Ağustos 1918 tarihinde Müdevvere’ye saldırarak, buranın düşmesini sağlamışlardır. Müdevvere, Medine müdafaası için önemli olduğundan bu durum müdafilerden saklanmıştır.⁵² 1 Eylülde isyancılar Medine’nin kuzey doğusunda bulunan iki karakola bir saldırı düzenlemişlerdir, on altı askeri esir almışlardır. Ertesi gün Fahreddin Paşa’nın gönderdiği bir müfreze bunları Dabu Boğazında kıştırarak, kaçmalarını sağlamıştır. 4 Eylülde isyancılar Tuveyre istasyonuna saldırarak büyük tahriplerde buldukları gibi 18 Eylül gecesi Volkantepe civarındaki karakollara baskınlardan bulundular. Artık isyancılar baskınlarını Medine çevresinde hemen hemen hergün gerçekleştiriyorlardı. 28 Eylül 1918 tarihinde bir grup asi pusuya düşürüldüyse de 30 Eylül 1918 tarihinde Şam’ın düşmüş olması asiler tarafında duyulduktan sonra Türk müdafilerin morali tamamen bozulmuştur. Bedeviler 8 Teşrin-i evvel 1918 tarihinde Anter İstasyonu’nun batısındaki karakollara saldırdılar. Bu gelişmeler neticesinde 16 Teşrin-i evvel 1918 tarihinde II. Kuvve-i Mürettebe’den kalan eski kuvvetlerde Medine istasyonuna çekildi. 20-21 Teşrin-i evvelde Tranşe-Hediye arasında bombalar patladı, bunun hemen akabinde asiler Münterik İstasyonu’na taarruz ettiler. 28 Teşrin-i evvelde El-Muazzam İstasyonu ile Merketü’n-Naka arası tahliye edildikten sonra son kuzey istasyonu Medayin’i Salih olmak üzere bütün kıtalar güneye çekildi.⁵³

Medine’nin ve müdafilerin durumu bu şekilde iken İngilizler; 26 Teşrin-i evvel tarihinde Haleb’i almışlar ve daha kuzeye sarkmışlardır. Nitekim Osmanlı Devleti müttefiklerden mütareke isteğinde bulunmuştur. Nihayet 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imza edilmiştir.⁵⁴ Bu durum 31 Teşrin-i evvelde Medine’ye de

⁵² Emin, **a.g.e.**, s. 57-59.

⁵³ Kıcımın, **a.g.e.**, s. 302-306; **Tanin**, nr . 3484-3489 , 23-28 Ağustos 1918.

⁵⁴ Mütareke ile ilgili geniş bilgi için bkz.; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, I, T.T.K. yay., Ankara 1983, s., 12-14; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1983, s., 7-18; Aybars, **a.g.e.**, s., 105-115; Bayur, **a.g.e.**, s., 153-185; Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, I, M.E.B. yay., 3. b., İstanbul 1991, s., 1-150; M.Ali Ünal-A. Halaçoğlu, **Türk İnkılâbı Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Akademi Kitabevi, İzmir 1995, s, 51-56.

bildirildi ve Haziran 1916'da Şerif Hüseyin'in isyan etmesiyle başlayan Medine müdafaası sona erdi.

1917-1918 Yılında Müdafilerin İaşe Ve Sağlık Durumu

Osmanlı Devleti I. Cihan Harbi'ne hazırlıksız ve ani bir kararla girdiği gibi 1911'den beri savaş halinde olması, toplumun sosyal yapısını sarstığı gibi ekonomik yapısında zayıflatmıştı. Bu nedenle başlayan I. Cihan Harbinde cephelerde çarpışan ordulara para ve mühimmat sağlamakla büyük zorluklar yaşanmıştır. Bu zorluklar en yakın cepheleri etkilediği gibi en uzak cephelerden biri olan Hicaz'ı etkilememesi mümkün değildi.⁵⁵

Haziran 1916'da Şerif Hüseyin'in isyan bayrağını açması Osmanlı Devletini her alanda olduğu gibi bu bölgede iaşe sıkıntısı ve zorluğu da yaşamasına neden olacaktır. 1917 yılının son aylarında demiryoluna yapılan saldırılar bunu daha güçleştirecektir. İsyanın, diğer kabileleri içerisine almaması ve devleti desteklemeleri için ordu ambarlarından çok ucuz fiyatla bol miktarda zahire verilmesi iaşe akınındaki zorlukların başlangıcını hazırlamıştır.⁵⁶ 1917 yılının son aylarından itibaren demiryoluna yapılan saldırıların artması Medine'nin ikmalini sağlayan ulaşımın yavaşlamasına neden olmuştur. Ayrıca İngilizlerin kabile reisleri olan şeyhlere altın dağıtması sonucu Osmanlı Devlet'inin yeterli miktarda altın ve para gönderememesi sonucunda Medine ve çevresinde erzak teminini güçlendirdiği için Fahreddin Paşa erzak tüketiminde bir takım sınırlamalara gitmesine neden olacaktır. Fahreddin Paşa'nın böyle tedbire başvurmasının sebebinin 23 Ocak 1918 tarihinde meydana gelen açlıktan ölmek için ölümlerin etinin yenmesi hadisesi bize gayet açık bir şekilde göstermektedir. Olay:⁵⁷

“23 Kanûn-i sâlide gayet garip bir vaka haber aldık. Medine etrafındaki teneke kulübelerde oturan siyah tekrurilerden bir adam yeni defn olunmuş bir kadın cenazesini çıkararak kollarını, butlarını parça parça bir çuvala koymuş ve kulübesine getirirken devriyeler tarafından yakalanmış ve yapılan tahkikat neticesinde açlıktan buna mecbur olduğunu ve hatta tencere tencere pişirip çarşıda sattığını itiraf etmiş.” Bu durum

⁵⁵ Kıcıman, **a.g.e.**, s. 320-360; Aydemir, **Enver Paşa**, III., s. 285-300.

⁵⁶ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Ankara 1982, s. 313-325; Gülsoy, **a.g.e.**, s. 235-243.

⁵⁷ Cemal Paşa, **Hatırat.**, Arma yay., İstanbul 1996 , s. 315-316.

Medine müdafilerinin ne şartlar ve zorluklar altında mücadele ettiğini bize açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim Fahreddin Paşa'nın askerinin et ihtiyacını karşılamak için 7 Haziran 1918 tarihinde çekirge yenmesi ve bunun dinen caiz olduğu emrini verdiğini görmekteyiz. Bu emrinde Fahreddin Paşa şöyle demekte:⁵⁸

“Çekirgenin serçe kuşundan ne farkı var, yalnız tüyü yok. Oda serçe gibi kanatlı ve uçuyor. Bitki ile besleniyor, serçe gibi huysuz, serçe gibi asabi. Yediği şeyleri itina ile seçiyor ve temiz şeyler yiyor....Hicaz, Asir, Yemen ve Afrika Araplarının başlıca gıdası çekirgedir. Bedeviler sağ-lamlık ve zindeliklerini yedikleri çekirgelere borçludur.... Müessir ve kati olan Şifa hastaları (dizlerinin bağı çözülenlere, zayıflara, bünyevî hastalıklara, basuru olanlara) büyük tesiri vardır..... çekirge her iklimde yenabilir, yenmesi sünnet-i seniyyedir..... Dün karargah sofrasında “Çekirge Tavası” vardı. Arkadaşlarımla beraber pek tatlı yedim ve bunu dil konservesinden daha iyi buldum. Hele zeytin yağı ve limon suyu ile salatası pek nefis oluyor. el-hasıl dün çekirgeyi bahçelerden kovup tenkil tedbirini düşünürken bugün Çekirge geliyor mu? Diye yolları gözlüyorum. Hangi muntıkaya çekirge düşerse tarifim veçhile istifade edilmesini ve bana da hediye olarak çekirge gönderilmesini arkadaşlarımdan rica ederim.”

Fahreddin Paşa bir yandan da planlı ve az miktarda erzak tüketimini gerçekleştiriyordu. Nitekim Temmuz 1918'de ambarlardaki durum şöyle idi: ⁵⁹

Nevi	Miktar
Buğday	090.000 kg
Peksimet	080.000 kg
Üzüm	330.000 kg
Pestil	039.000 kg
Pirinç	050.000 kg
Şeker	006.000 kg
Sade yağ	016.000 kg
Zeytin Yağı	015.000 kg
Hurma	350.000 kg
Koyun	004.000 Baş

⁵⁸ Kıcıman, **a.g.e.**, s. 214.

⁵⁹ Kıcıman, **a.g.e.**, s. 215-216.

Bu gibi tedbirlerin dışında Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi en temel ihtiyaçlarını altın para ile temin edebiliyordu. Mesela koyun, kuzu, deve, pirinç, eker, patiska gibi maddeler doğu ve batıda isyancıların kontrolünde geçirilerek Medine'ye gelebiliyordu. Ancak bunlar için altın paraya ihtiyaç vardı. Altın paranın Medine'ye gönderilebilmesi için Fahreddin Paşa Filistin Cephesinde uçarak Tebük'e gelecek uçaklara bir havaalanı yapılmasını temin etti. Bu tedbir bir müddet tesirli olmasına rağmen meseleyi bütünüyle halledemedi. Nitekim 27 Ağustosta subay, memur ve erlerin ekmek istihkakları 100 gram una indi. Türklerin iae sıkıntısı içinde olduklarını 9 Teşrin-i evvel 1918 tarihinde alınan u kararla da ne noktaya geldiğini açıkça görmekteyiz. Bu tarihten itibaren haftada üç gün ekmek yerine yüz gram peksimet verilecekti.⁶⁰

Medine Müdafilerin yiyecek durumu bundan ibaret idi. Sağlık durumları da pek farklı değildi. Beslenme yetersizliği, sıcak, temizlik eksikliği ve su yetersizliği hastalıkları ortaya çıkaran ve artıran başlıca sebepler idi. Askerler de genellikle rastlanılan hastalıklar; tifo, humma, böbrek hastalıkları, iskorpit, sıtma ve ishal gibi hastalıklardı. Misal verecek olursak sıtımadan ayda yüz ile iki yüz arasında nefer hastaneye gidiyordu.⁶¹

Fahreddin Paşa, Medine Muhafızlığından kalan “*Yaralılar Hastanesi*” ile sıhhi ilerini temin etmeye alımısa da bu zamanla yeterli kalmamıştır. Bu nedenle de şöyle sıralayabiliriz.⁶²

- a- Dahiliye Hastanesi: Be yüz hastaya bakabilecek nitelikte idi.
- b- Nekahethane: Burası hastanelerde tedavi görmü, iyilemek üzere olan hastalar için yapılmıştır.
- c- Kızılray Hastanesi
- d- Sıhhiye Deposu: Medine'nin her türlü ilaç ihtiyaını karşılamak üzere kurulmuştur.

⁶⁰ Kıcıman, **a.g.e.**, s. 274-275.

⁶¹ Kıcıman, **a.g.e.**, s. 280-295.

⁶² Sonyel, **a.g.m.**, s. 370-373.

III. BÖLÜM

MONDOROS MÜTAREKESİ SONRASI

A- MÜTAREKEYE GÖRE HİCAZ'IN DURUMU

Osmanlı Devletini I. Cihan Harbine Almanya'nın yanında savaşa sokan İttihat ve Terraki'nin temel politikası, 18.yüzyıldan beri devam eden gerilemeyi durdurarak devletin eski itibarını yeniden kazandırmaktı. Bunun yanında doğumda Türk birliğini ve İslam birliğini sağlayarak İslam aleminin liderliğini elde tutmaktı. Diğer yandan Arap yarımadasının akıbetinin de Balkanlardaki gibi olmasını engellemek için Milliyetçilik akımının Arap yarımadasında yayılmasına engel olmaktı. Arap yarımadasının bu politik hedefler içerisinde elde kalmasını sağlamak ancak Mekke ve Medine'nin durumuna bağlı idi. Bu nedenle de Mekke Şerif'i Hüseyin'i, İttihat ve Terakki iktidar olur olmaz, Şerif olarak Mekke'ye göndermişti. Bununla da yetinilmediği gibi devamlı olarak isteklerine cevap verilmiştir.¹

Osmanlı Devleti I. Cihan Harbine bu politik hedefler doğrultusunda girmiş ise de, Şerif Hüseyin daha savaşın başından itibaren İngilizlerle işbirliğine girmişti. Savaş bittiğinde herşey düşünüldüğünün ve hedeflerin tersi durumda gelişmişti. Medine'deki kuvvetlerin 1917 yılının sonuna doğru iletişimi Başkumandanlık'la Suriye üzerinden oluyordu. Fakat, Şam'ın ve Haleb'in elden çıkması ve İngiliz-Arap kuvvetlerinin Anadolu'ya dayanması, Bulgaristan'ın harpten çekilmesiyle Osmanlı Devleti de İtilaf Devletleri ile mütareke yapmak istedi; bunun sonucunda 30 Ekim 1918 tarihinde çok ağır şartları kapsayan Mondros Mütarekesi imzalamak zorunda kalıyor.² Mütareke şartları Osmanlı Devletini Anadolu'ya haps etmekle kalmıyor, aynı zamanda İtilaf devletlerinin ileride gerçekleştirmek istedikleri hareketlerin temelini hazırlıyordu. Mütarekenin Hicaz bölgesi ile ilgili maddesi on altıncı maddesi şu şekildedir.³

¹ Naci Kaşif Kıcıman, **Medine Müdafası**, Sebil yay.,İstanbul 1972, s. 175-177.

² Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar, 2. bsk, Ankara 1986, s. 46.

³ **Bildiriler**, Dördüncü Askeri Tarih Semineri ,A.T.A.S.E Yay. Ankara 1989, s. 349-356; Belen, **a.g.e.**, s. 13; **Türk İstiklal Harbi , Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I** , Ankara 1982 , s. 43

“Hicaz’da, Asir’de, Yemen’de ve Irak’ta bulunan muhafız kıtaat en yakın itilaf kumandanına teslim olunacaktır ve Klikya’daki kuvvetlerin intizamı muhafazası için muktezi mimtarından maadası beşinci maddedeki şeraite tevfikân takarrür ettirilecek vechle geri çekilecektir.”

Mütarekede görüşmeleri esnasında bu maddenin görüşülmesine gelince, Türk Heyeti, Hicaz ve diğer bölgedeki kuvvetlerin çekilmesini teklif etmişlerse de, İngilizler bunu kabul etmeyerek en yakın itilaf güçlerine teslim olmalarını istemişlerdir.⁴ İngilizlerin böyle bir ısrarının olması ileride bir savaş ihtimali olursa bu kuvvetlerin kullanımını engellemek içindi.⁵

Mütarekenin şartları aynı gün diğer cephelere duyurulduğu gibi (Medine’ye) Fahreddin Paşa’ya da bildirildi. Fahreddin Paşa bu haberin duyulmasını istemediği için aşağıdaki şekliyle açıklamıştır.⁶

“1 Kasım 1918 tarihinden itibaren mütareke akdedildiğinden umum cephelerde tatil-i muhasamat edilmiştir.” Başkumandanlık Hicaz’la haberleşemediği için, Yıldırım Ordular Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa’ya mütarekenin gerekli maddelerin ilgili kumandanlıklara bildirmesi emredildi. Mustafa Kemal Paşa’nın emri ise şöyledir.

“Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Yıldırımca malumdur. Maan’da ve Suriye’nin sair muntıkalarında kalmış kıtaat olup olmadığı meçhuldür. Var ise bunlara mütareke şeraitinin ve tafsilatı sairinin Yıldırım tarafından tebliğine imkan yoktur. Esasen mütarekeden evvel Hicaz Kuvve-i Seferiyyesine tebliğ-i evamir ve talimat için mevcut telsizlerle lüzumu kadar çalışılmış ve mümkün olmadığı görülünce Kuvve-i Seferiyye’ye mahsus evamirin Dersaadet’den tebliğine müsaade buyrulması 13-13-34 tarihli şifreli maruzatla istirham olunmuş idi. Buna rağmen doğruca makam-ı Samilerinden tebligat ifasını arz eylerim.”

İstanbul Hükümeti, Fahreddin Paşa ile direk temas edecek araçlara sahip olmadığı için İngilizlere başvurmak zorunda kaldı. Bunun sonucunda da 4 Teşrin-i sâni 1918 tarihinde Yenbu’l Bahr’deki İngiliz telsiziyle mütareke maddeleri Yüzbaşı Garland

⁴ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, V, Nehir yay., İstanbul 1993, s. 25.

⁵ **Türk İstiklal Harbi, Mondoros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I, Ankara 1982, s. 45-105.

⁶ Kıcıman s. 375-379

tarafından Fahreddin Paşa'ya bildirildi. Lakin, Fahreddin Paşa gelen haberlere önem vermediği için 6 Teşrin-i sâni 1918 tarihinde Ahmed İzzed Paşa'dan, Fahreddin Paşa'ya emir gelmiştir. Bu emirde Medine'de savaş boyunca yapılan fedakarlıklardan, mücadeleden bahsedildikten sonra mütareke şartlarına uyulması gerektiği belirtilir.⁷ Fakat Fahreddin Paşa almış olduğu telgrafların hiçbirini almamış gibi davranıyor, teslim fikrini hiçbir şekilde kabul etmiyordu.

Bab-ı Âlî Fahreddin Paşa'ya teslim olması için emirler gönderirken, Paşa ise subay ve erlerini 6 Teşrin-i sâni 1918 tarihinde Harem-i Şerife davet ederek şöyle hitap etmekteydi:⁸

“Kardeşlerim sizin bana ve benim size itimadım oldukça sabır ve sebat edip düşmana boyun eğmeyeceğiz. Şerif’in “Cifir” deki oğlu Ali, karargahına Osmanlı Bayrağı rekzetti. Bu mukaddes sancağı çadırına diken o hainler yarın hükümetimize itaat etmek mecburiyetinde kalacaklardır. Almanlar bize; “Siz Medine’yi müdafaa edemezsiniz, tahliye ediniz...” diye bir kaç defa teklifte bulundular. Ben bu teklifleri reddettim ve bugüne kadar Hazreti Peygamberin mübarek kabrini siz kahramanlarla müdafaa ettim. Gerçi pek çok ümitsiz günler geçirdik, fakat Cenabı Hakk’ın yardımı Resulünün şefaati ve ruhaniyeti sayesinde

düşmanımıza boyun eğmedik ve bundan sonrada inşallah eğmeyeceğiz. Sayiniz meşhur olsun. Çektiğimiz zahmet ve meşakkatlerin mükafatını göreceğiz! Bununla beraber bütün müşkülât sona ermemiştir. Vazifemiz pek mühimdir. Sabır ve sebat edip düşmanlarımızı itaate mecbur edeceğiz. Arazi-i mukaddesede padişahımızın hükümran hakkının devam ve bekasını temin için çalışacağız. Hatta bu uğurda icabederse öleceğiz!....”

Bu hitaptan da anlaşılacağı üzere Fahreddin Paşa'nın teslim olmaya niyeti yoktur. Fakat mütarekeden sonra asker firarların artması dikkati çekmektedir. Fahreddin Paşa 17 Teşrin-i Sâni'daki günlük emrinde bu konuda şiddetli tedbirler almıştır. Firarilerin kıt'a ve isimlerini, memleketlerini açıkladıktan sonra şunları söylemiştir.⁹

⁷ Kıcıman, a.g.e., s. 390

⁸ Kıcıman a. g. e.. 408-409

⁹ Kıcıman a.g.e., s. 400-401.

“Mensub oldukları kıtalardan muhtelif tarihlerde firar etmiş olan yukarıda künyeleri yazılı yetmiş beş neferin Teşrin-i evvel ayı zarfında Divanı Harbce icra kılınan muhakemeleri neticesinde idamlarına ve medeni haklardan iskatleriyle mal mülklerinin hazine ve beraberlerinde götürdükleri eşyayı emiriye bedelinin kendilerinde ve aile akrabalarından tahsiline dair verilen kararları havi hücum zabıtlarını tasdik ettim.....”

Fahreddin Paşa'nın bir yanda yukarıdaki gibi tedbirler alması ve diğer yandan İstanbul'dan gelen emirlere itaat etmemesi İngiltere'yi endişelendirmiştir. Bu konuda İngiltere'nin Kahire Yüksek Komiseri Wingate hükümetine şunları bildiriyordu:¹⁰

“Türk yönetiminden daha önceki direktiflerini Fahri'ye bir şifre ile tekrarlanması ve ona en yakın bağlaşıklık kumandanı olan Emir Ali'ye teslimini emretmesi istenmelidir.”

İngiliz Hariciye Birinci Sekreteri George Kidston ise eklediği deklarında, Medine'de askeri tedbir alınmayacağını 16 Teşrin-i sâni 1918 tarihinde İngiliz Hükümetine bildirdi. Fahreddin Paşa'nın İbn-i Suud'dan yardım beklediğini veya aldığını iddia ediyordu. Fahreddin Paşa'nın mütareke şartlarına uymaması İngiltere'yi daha sert tedbirler almaya itti. General Allenby vasıtasıyla İstanbul'a baskı yapmaya çalışıyorlardı. Nitekim 19 Teşrin-i sâni 1918 tarihinde Bab-ı Âlî ile tekrar savaşa başlanacağına ve Osmanlı Devletinin herhangi bir yerinin özerk kalmayacağı tehdidini içeren sert bir nota verildi.¹¹ Bu notadan sonra Fahreddin Paşa'nın Medine'yi teslim etmemesi İngiltere'nin endişelerini artırdığı gibi onların sinirlenmesine de neden olmuştur.

İngilizlerin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Calthorp'e tekrar Osmanlı Devleti Hariciye Nezaretine verdiği notada, Medine'nin 15 Kanûn-i evvele kadar teslim olmaması durumunda Boğazlardaki istihkamların tahrip edileceği tehdidinde bulundu. Bu nota karşısında Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tehdidi protesto ederek, Fahreddin Paşa'nın isyan halinde bulunduğunu ifade etti.¹²

¹⁰ Sonyel, **a. g. m.** s.333-334

¹¹ Sonyel, **a.g.m.**, s. 354 -355;

¹² Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1983, s. 108-109

İngiltere'nin bütün tehditlerine rağmen Fahreddin Paşa'nın direnişi sürdürmesi üzerine, Osmanlı Hükümetinin Hicaz'a kadar gücünün yetmediğini kabul ettiler. Bunun üzerine 3 Aralık 1918 tarihinde verdiği notada, Fahreddin Paşa'ya 15 Kanûn-i evvel kadar verilen süre tanındı. Teslim olmaması durumunda Arapların saldırılarını durdurmak için hiç bir girişimde bulunmayacaklarını İstanbul Hükûmeti'ne ve Fahreddin Paşa'ya bildirdiler.¹³ Fahreddin Paşa'nın İngiltere'nin gönderdiği emellere itaat etmeyeceğinin anlaşılması üzerine, İngiltere Wingate'nin "İstanbul'dan temsilci gelip kendisi ile konuştuğu halde, Fahri teslim olmuyor. Mütarekenin 16. Maddesine göre düzeni sağlayacak yeterli sayıda askerin kalmasını öngören hükmün Kilikya gibi Hicaz'da uygulanması gerektiğini söylüyor. Eğer Türk hükümetinin iyi niyetine inanıyorsanız, Sultan 16. Maddenin uygulanmadığını bildiren bir mektup ile ayrıca Fahri'nin yerine ayrı bir subay yollasın." şeklindeki önerisi üzerine usulüne uygun olarak hazırlanmış bir iradenin Medine'ye gönderilmesini İstanbul'dan istedi.¹⁴

B- ELÇİLİK HEYETLERİ

İngiltere'nin tehditleri ve İstanbul hükümetinin Fahreddin Paşa'ya gönderdikleri telgraflar, emirler Medine'nin teslimi için yeterli olamamıştı. Bu nedenle de bir anlaşma şekli olarak Wingate'nin yukarıdaki önerisi Amiral Calthorpe tarafından 6 Kanûn-i evvel 1918 tarihinde İstanbul Hükümetine iletilti. Yapılan görüşmeler sonucunda bu öneri kabul edilmemiştir. Medine'ye gönderilecek elçinin emniyetli ve hızlı bir şekilde ulaşımını İngiltere gerçekleştirecekti. İlk elçi olarak Harbiye Nazırının Yaveri Yüzbaşı Ziya Bey seçildi. Bu subay; 9 Kanûn-i evvel 1918 tarihinde İstanbul'dan İskenderiye'ye hareket etti.¹⁵ Elçi 18 Kanûn-i evvel 1918 tarihinde Cülaycile'ye geldi. 19 Kanûn-i evvelde Fahreddin Paşa tarafından kabul edildi. Görüşme sırasında Medine'nin teslim olmaması halinde karşı karşıya kalınacak durumu şu şekilde ifade edilmiştir.¹⁶

¹³ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Harekatı**, 1908-1914, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1982, s. 241-242; Akşin, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁴ Sonyel, **a.g.m.**, s. 388-339. Kürkçüoğlu **a. g. e.** s.242

¹⁵ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 242: Sonyel, **a.g.m.**, ss. 339-341.

¹⁶ **Tasvir-i Efkâr**, nr. 1785, 2 Şubat 1335.

“Bu emri aldığınız günden itibaren emriniz altındaki er ve subayları mezbahaneye göndermek hakkından mahrumsunuz.”

Fahreddin Paşa Medine’yi teslim etmeme konusunda kararlı olduğu için elçi Ziya Bey’in söylediklerini pek fazla önemsemeyecektir. Nitekim Fahreddin Paşa, elçinin getirdiği emri okur okumaz şu emri vermiştir.¹⁷

“Avni inayeti Rabbaniye, imdad-ı ruhaniyeti peygamberiye istinaden vazifeniz başında müteyakkız bulunmanızı, münferiden ve müçtemian her kim olursa olsun size tevdi eylemiş olduğum vazifelere muhalif harekette bulunursa derhal vazifeyi diniye ve askeriyemizi ifaya fevkalade dikkat ve himmetinizi rica ederim.”

Fahreddin Paşa’nın bu emri bir nasihat durumunda idi. Yüzbaşı Ziya Bey ise Fahreddin Paşa’yla yaptığı görüşmeden sonra 24 Kanûn-i evvelde Bi’r-i Dervişe geldi. Fahreddin Paşa, Medine’yi boşaltmayacağını ancak padişahın göndereceği “İrade-yi Seniye”ye itaat edeceğini bildirdi.¹⁸

Ziya Bey’den Medine’nin teslim edilmeyeceğini öğrenen Wingate bu haberi 23 Kanûn-i evvelde kendi hükümetine bildirdi. Ziya Bey 24 Kanûn-i evvelde Medine’den Bi’r-i Derviş’e geldikten sonra 2 Ocak 1919’da Harbiye Nezaretine mektup yazarak şu noktalar üzerinde durmuştur.¹⁹

a- Medine’de askerleri ayakta tutan kumandanın büyük bir avantajla kullandığı kuvvet peygamberin yakınlığından husule gelen büyük güçtür.

Fahreddin Paşa’nın son savunma hattı Kutsal Türbe olacaktır.

b- Fahreddin Paşa çok dindar bir insandır, Medine ve Mukaddes kelimeleri dudaklarında dökülürken gözlerinde yaşlar boşanıyor. Ona nazikâne davranmalıdır.

c- Fahreddin Paşa kendisine irade gönderilirse bile bütün askerleri ve silahlarıyla birlikte İstanbul’a dönmesine müsaade edilmez ise Medine’yi terk etmeyecek.

İngiltere, Ziya Bey’in görüşmesinin olumsuz neticelenmesinden sonra, 15 Kanûn-i evvele kadar tanımış oldukları sürenin dolmuş olmasına rağmen 26 Kanûn-i evvelde yeni bir elçi gönderilmesi taleplerini Osmanlı Devleti’ne bildirdiler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de yeni elçi gönderilmesi kararı alındı. Yeni elçi olarak Hicaz

¹⁷ Sonyel, **a.g.m.**, s. 351.

¹⁸ Kıcıman, **a.g.e.**, s. 413.

¹⁹ **B. O. A.** Hariciye, gelen, Kat. Nr. 173

Fırkası Kumandanı Miralay Ahmed Lütfi Bey tespit edildi. Aynı zamanda her ihtimal düşünülerek Fahreddin Paşa'nın yerine Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kumandanlığı'na tayin edildi.²⁰

Yeni elçilik heyetinde Adliye Nazırı Haydar Molla'da vardı. İkinci elçilik heyeti Yenbu'dan Medine'ye doğru hareket ettiklerinde Fahreddin Paşa'da Şerif Ali ile Şerif Abdullah ile yaptığı anlaşma üzere zaten teslim olmuştu.²¹ Buna rağmen geri dönmek yerine Medine'ye kadar gitmişlerdir.(14 Kanûn-i sâni 1919)

Nihayet, 1916 Hazirandan başlamış olduğu mücadelesine Fahreddin Paşa, birçok zorluklarla, olumsuzluklarla karşı karşıya olmasına rağmen Kanûn-i sâni 1919 yılına kadar Medine'yi bütün azim şerefiyle korumuştur.

C- MEDİNE'NİN TESLİMİ.

Fahreddin Paşa hiçbir şekilde teslim olmayı düşünmemesine rağmen, gönderilen elçilik heyetlerinin etkisiyle zaten iâşe yetersizliği, hastalıklar yüzünden yorgun düşmüş askerde yavaş yavaş muhalefet oluşmasına neden olmuştur. Muhalefetin başını Erkan-ı Harbiye Reis-i Vekili Kaim-i makam Emin Bey çekiyordu. Emin Bey'in, görevinden Fahreddin Paşa tarafından alınmış olması daha sert muhalefet yapmasına neden olacaktır. Nitekim muhalifler 27 Kanûn-i evvel 1918 tarihinde bir toplantı yaparak, Fahreddin Paşa'ya yönelik bir isyan planı yaptılar. Plana göre 42. ve 52. Alaylardan gelecek kuvvetlerle Fahreddin Paşa'nın karargahı basılarak emir ve kumanda salahiyeti elinden alınacaktı. Aynı toplantıda Heyet-i Merkezi imzasıyla bir beyanname hazırlanarak 28 Kanûn-i evvelde dağıtılan beyanname şöyle idi²² *“Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi'nden başka bütün dünya iki aydır Sulh halindedir. Memleketimiz için yapılan Sulh, Teşrin-i evvel ayının otuz birinci günü imzalandı. Evet, bize nazaran “sulh” diyoruz. Halbuki onun ismi “mütarekedir.” Bizim için tamamiyle bir “sulhname”dir. Evet, sulh diyoruz, bu mütarekenameye nazaran bütün ordularımız efradı kamilen terhis edildi. Yalnız hazeri ve pek küçük bir kuvvet silah altında bırakıldı. Irak, Suriye, Hicaz, Asir, Yemen tamamı ile bizden ayrıldı. Dersaadet'ten gelip avdet eden Topçu Yüzbaşısı*

²⁰ **B.O.A.**, İstizan-ı İrade, nr. 343823

²¹ **Tasvir-i Efkâr**, nr. 1787, 4 Şubat 1335.

²² Kıcıman, **a.g.e.**, s.420-426.

Ziya Bey vasıtasıyla gönderdiği vesaike itaat etmeyen yalnız Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kumandanı ile bir kaç dalkavuşu kaldı. O beyinsizlerde iyice kanidirler ki iş olup bittikten sonra burada ölmek, her veçhile beyhudedir ve cinayettir. Mütakere ahkâmınca donanmamız muvakkaten itilaf'a teslim edildi. İtilaf Donanması Dolmabahçe önünde yatıyor. İtilaf kuvvetleri boğazları, İstanbul'u işgal etti... Netice maksatsızdır. Burada açlıktan öleceğiz! Niçin ve hangi maksatla.....”

Fahreddin Paşa'ya karşı ayaklanma kararı alanlar bu beyannamenin Paşa'nın eline geçmesiyle, Emin Bey başta olmak üzere 31 Kanûn-i evvelde Uyun İstasyonu'nda toplanmışlardı. Burada verilen karar gereğince, müdafileri kumandana karşı cesaretlendirmek, sağ kalma kudreti olmayan on dört bin insanı kurtarmak ve hükümetin emirlerini bir an önce yerine getirmek maksadıyla, 52. Alaya bağlı 2. bölük ile birlikte Begir-i Derviş'teki Emir Ali karargahına sığındılar.

Emin Bey, kumandan ve ona inanan beş on kişinin geride kaldığını Harbiye Nezaretine bildirdi.²³

Emin Bey bu faaliyetlerine Bi'r-i Derviş'te devam etmektedir. Cüleycile, Hafire, Hediye ve El- Ul'mın mıntikasındaki kuvvetlere 5 Kanûn-i sâni 919 tarihinde bir beyanname neşretti. Bu beyanname şöyle idi.²⁴

“Hükümetimizin emrini derhal ifadaki muhassenatın (iyiliklerin) ne derece büyük olduklarına dair hasıl ettiğim kanaatimi imzasız bir beyanname ile geçenlerde neşretmiştim. Umum arkadaşlarımın bu beyannameye kesb-i ittıla ettiklerine kaniim. Kumandanınızın hareket-ı mecnuanesine kapılmayınız. Hem kendinizi ve hem de etrafınızı derin uçurumlara sürüklüyorsunuz. Kumandanınızın “İrade-yi Seniyye” istemesi Padişahımızı, Hükümetimizi ve anavatanımızı pek elim vaziyetler karşısında bıraktı. Kumandanınızın bu oyalamalarla bir gün İbn-üs Suud tarafına geçeceği şayiaları vardır. Buna ihtimal veremem. Yalnız bir kanaatim varsa o da Kumandanınız aklını kaybetti. Cinnet-i muvakkateye uğradı.....”

Yukarıdaki beyannameden anlaşılacağı üzere Emin Bey tamamen Fahreddin Paşa'yı yerici şeylerden bahsetmiştir. Nihayet 4 Kanûn-i sâni 1919 tarihinde Miralay Necib, Miralay Abdurrahman, Kaymakam Sabri ve Baştabib vekili Yüzbaşı Kemal

²³ A.T.A.S.E. Arşivi, nr.6/8356, Dosya nr. H.f.95-96.

²⁴ Kıcıman, a.g.e., s. 420-421

Beylerden teşekkür eder bir heyet Bi'r-i Derviş'de İngiliz Yüzbaşı Garland ile teslim görüşmesi yapmak üzere harekete geçti. Bu heyeti Bi'r-i Derviş'de Şerif Ali ve Şerif Abdullah karşıladı. Hemen görüşmelere başlandı. 6 Kanûn-i sâniye kadar devam eden görüşmeler anlaşma ile sonuçlandı. 7 Kanûn-i sâniye Mondros Mütarekesinin 16. Maddesine göre; Haşimi Hükümeti adına Emir Ali, İtilaf devletleri adına Yüzbaşı Garland ve Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Heyeti arasında Medine'nin tahliyesi ile ilgili bir şartname imzalandı.²⁵

a- Emir Ali Beyefendi Hazretleri Medine-i Münevvere-yi tahliye ve terk edecek.

b- Kuvve-i Seferiye Kumandanı Fahreddin Paşa hazretleri iş bu şartnamenin imzasından itibaren kırk sekiz saat sonra intihab edeceği ümera ile Medine-i Münevvere'den hareket ve Emir Ali Beyefendi Hazretlerinin Bi'r-i Derviş'deki karargahlarının misafiri mükerrerem ve muhteremi olmak üzere tesri'i mevuttur.

Tecemmu ve Sevkiyat

3- Medine ve civarındaki kıtaat ve müessesat Medine'de demiryolu üzerindeki kıtaat "*Bueyre*"de tecemmu edecekler ve esliha-i hafife ve sakileyi cephaneleriyle birlikte mevaki-i mezkûrede maacetvel bade'l-ihzar hemen hareketlerinden evvel Emir Ali Beyefendi Hazretleri tarafından müntehap memurlara mazbata mukabilinde teslim eyleyeceklerdir.

Bueyre'de tecemmu eden kıtaat "*Buvata*"ya trenle naklolunduktan sonra develerle "*Buvata*"dan "*yenbu-un-Nalh*"e sevk olunacaktır. Şayet "*Buvata*"dan "*Yenbu-un-Nalh*" e sevk olunacaktır. Şayet "*Buvata*" dan nakil meselesi duçar-ı müşkülât olursa Medine-i Münevvere'de içtima olunacak ve esliha ve cephanesini Medine'de teslim olunarak harekate hazırlanacaktır.

"*Cüleycile*" ve "*İlave*" deki kıtaat esliha-i sakilesini Emir Hazretleri tarafından gönderilecek hayvanlarla Medine'ye sevk olunarak orada ve tüfekleriyle cephanelerini kablelhareke "*Cüleycile*" de teslim ederek gelecek develerle hareket edecektir.

4- Mütarekenamenin on üçüncü maddesine tevfikân Medine-i Münevvere'de ve kıtaat nezdinde mevcut esliha-i hafife ve sakile, cephanesini ve sair malzeme-i harbiyye ile telsiz telgraf ve buna mümasil alat ve edevat ve şimendifere ait malzeme-i sabite ve müteharrikeden hiçbir şey tahrip edilmeyerek teslim olunacaktır.

²⁵ Kandemir, a.g.e., s.570-571.

Mevaki-i muhtelifedeki lağımlar ve dinamitler bazıları tarafından toplanarak bir kaza vukuuna meydan verilmeyecektir.

5- Dördüncü maddede münderiç esliha ve eşya, kıtaat ve memurin-i aidesi tarafından izhar edilecek cetvellerle Emir Hazretleri tarafından tayin olunacak heyete mazbata mukabilinde teslim olunacaktır.

6- Bilcümle miri hayvanat cetvelleriyle Medine’de baytarlar ve kıtaat tarafından hey’eti müntehabeye mazbata mukabilinde teslim edilecektir.

7- Ümera ve zabıtana ait eşya-yı zatiyye, nukud,dürdün ve buna mümasil teçhizat-ı zatiye ile eftad-ı Osmaniye’nin üzerlerindeki nakit ve eşya-yı zatiyelerine hiçbir kimse tarafından dokunulmayacak birlikte götürülebileceklerdir.

8- Emir Hazretleri Ümera’dan beherine iki, zabitan ve memurinden beherine bir ve iki nefere bir deve hesabıyla her katile için iki bin veya buna yakın bir miktarda devenin ihzarını temin buyuracaklardır.

9- Umum zabitan ve efrad ile hastalardan kabil-i sevk olanların beşer ve altışar gün fasıla ile dört katilede sevklerinin teminine gayret olunacaktır.

Her kafilenin iaşesi için onar günlük hesabıyla erzak ve bundan başka hastalara muktezi edviye ve cezayı tıbbîye, battaniye, kaput, mutfak edevatı, su vesaiti gibi yolculuğa muktezi malzemenin tedarik ve itası kuvve-i Seferiyye aittir. Bunların nakline muktezi develer Emir Hazretleri tarafından ita buyrulacaktır.

Her katilede gelecek develerden yüzde yirmi nispetinde hastalar için deve tefrik ve ihzar olunacak ve kıtaat hafif hastaları için kendilerine müretteb develerden birer deve tahsis ederek tabip ve ilacı ile beraber götürülecektir. Sevkıyat katilelerine terfik edilecek hasta haneler hastagahı için laakal ikişer tabip ile muktezi sıhhiye efradı ve hastabakıcılar memuren birlikte bulundurulacaktır.

10- Şeraitnamenin imzasından bir hafta sonra birinci kafilenin sevkine başlanılacaktır.

Konak Mahalleri:

11- Birinci konak “*Cifir*”, ikinci konak “*Byata*”i üçüncü konak “*kapubaşı*”, dördüncü konak “*Yenbu-un-Nalh*” olacak ve buraya gelen katile vapuru burada bekleyecektir. Yalnız hastagah doğruca “*Yenbü'l-Bahr*” e sevk edilecektir. “*Yenbü'n--*

Nahl’de askerinin esbabı istirahat ve iskanları Binbaşı Muhiddin Bey tarafından temin edilecektir.

12- Yenbu-un-Nahl ile Yenbü'l-Bahr arasındaki nakliyat dahi memur-i mahsusları tarafından baladaki tertip veçhile develerle icra edilecektir.

13- Yenbu-ül-Bahr’den vapurlara irkap ve her türlü muavenet ve teshil at kaza kaymakamı beyle Binbaşı Berayet Bey tarafından icra ve temin edilecektir.

14- Nakliyat ve sevkıyat için Medine’ye gelecek deve kafileleri “*Urve*” de içtima edecek, bade’l Medine’den hareket edecek kıtaat ve müessesata taksim ve nezdlerine sevk edilecektir.

15- Kumandan Fahreddin Paşa Hazretlerinin Medine-i Münevvere’den hareketleri ile teslim hey’eti Medine’ye geleceklerdir.

16- Birinci kafilenin Medine’den hareketini müteakip Medine-i Münevvere muhitindeki nukat-ı lazıme Cünud-u Muntazama-i Haşimiye tarafından işgal olunarak emr-i asayiş ve intizam temin olunacaktır. Ve son kafilé Medine’den hareket edinceye kadar hariçten urban ve ahalinin Medine’ye girmemesi Emir Ali Beyefendi Hazretleri tarafından temin buyrulacaktır.

17- Kıtaat ve müessesatın evrak-ı resmiye hesayesine nazaran kasalarda mevcut görülen nakit ve evrak-ı nakdiye cetvelleriyle hey’et-i müntehabeye mazbata mukabilinde teslim olunacaktır.

18- Kıtaat ve müessesat-ı Hükümete itasına mecbur olduğu hesap ve muamelata ait ve evrak, defatir, cedavil ve evamir-i resmiye ile emanet ve muhalledat akçelerini birlikte götüreceklerdir.

Mevad-ı Müteferrika :

19- Demiryolu üzerindeki kıtaatin “*Buvata*” veya Medine-i Münevvere’ye nakli esnasında birgüna yolsuzluğa mahal kalmamak üzere şürefadan ve her muntika meşayihinden miktar-ı kafi zevat Medine-i Münevvere’den trenle “*Muhit*”ten bilitibar kıtaatin çekileceği son istasyona kadar memur edilecektir.

20- Harem-i Şerif ve Hazine-i Nebeviyye memurinin ve müstahdeminin yerlerine memurlar tayin olununcaya kadar laakal bir buçuk ay ifay-ı hizmet edecekler ve maaşlarını alacaklardır.

21- Memurin-i mülkiye ve mücavirinden arzu edenler Medine’de kalabileceklerdir.

22- Mülkiye, belediye, şer’iyye, Hazine-i Nebevî ve Hazine-i Evkafa ait mebalîğden bilumum esham-ı hukukun istihkak-ı nizamîleri tesviye olunduktan sonra bakı kalacak mebalîğ defterlerine göre hey’et-i müntehabeye teslim edilecek ve mukabilinde mazbata alınacaktır.

23- Zabitan ve efrad-ı Osmaniye tarafından ebeveyn ve ailelerine gönderilmek üzere Medine postahanesine bittevdi İstanbul’dan memuren gelen Yüzbaşı Ziya Bey’e teslim edilen posta havalenameleri, İstanbul’a gönderilmediği cihetle, bunların muhteviyatı olan mebalîğ, Medine Postanesi tarafından eshabına red ve iade olunacaktır.

24- Tahinîye, elektrik, motorcularla trenlerin hareketlerine muktezi makinist ve miktar-ı kafi memurin son kafilenin hareketine kadar vazifelerine devam edecekler ve bunlara maaş verilecektir.

25- Hasta hanelerdeki ağır ve gayr-i kabili nakil hastalar onları istihab edecek bir veya iki hastaneye toplanacak ve bunların nitece-i tedaviyelerine kadar her yüz hasta için bir tabip ve bir eczacı bırakılacaktır.

26- Yol için icab eden edviye ve sargı malzemesi tefrik edildikten sonra mütebakisi kamilen Hükümet-i Haşimiye’nin sıhhiye müfettişliğine mazbata mukabilinde teslim edilecektir.

27- Hastagahın akşam konaklarında soğuktan tahaffuzları ve birer sıcak çay ve çorba içebilmeleri için su, odun ihtiyacatı o kafilenin sevk ve idaresine memur şürefa tarafından delalet olunacaktır.

28- İşbu şeraitname ahkâmının tatbik ve icrasına tarafeyn mecburdur.

29- İşbu şeraitname Arapça ve Türkçe nüshateyn olarak bi’t-tanzim “*Bır-i Derviş*”de Emir Ali Beyefendi Hazretlerinin karargahı hakimanelerinde 5 Rebiyülâhır 1337 ve 7 Kanûn-i sâni 1919 (1335) Salı günü gurubı saat dokuzda imza edilmiştir.

Fahredden Paşa’nın 10 Kanûn-i sânde Medine’yi terk ve teslim haberi itilaf devletleri temsilcileri tarafından Osmanlı Hariciye nezaretine tebliğ edildi. Bu haberin İstanbul’da duyulması büyük bir heyecan uyandırdı.²⁶

²⁶ Kandemir, a.g.e., ss. 570-571.

13 Kanûn-i sâni 1919 tarihinde Emir Abdullah Medine'ye girdi. Bu tarih Türkün dört yüz senedir elinde olan Hicaz bölgesinin elden çıktığının ve aynı zamanda üç yıldır devam eden Hicaz müdafaasının da bittiği tarihtir.²⁷

²⁷ Kıcıman, **a.g.e.**, ss. 24-35; Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, K.T.B. yay., Ankara 1982, ss. 388-391; Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İstanbul 1976, ss. 29-65.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Mısır'ı aldıktan sonra tâbîlik suretiyle Arabistan yarımadasına askerî ve maddî yardımlarda bulundular. Osmanlı Devleti'nin donanması XVI. yüzyılda Akdeniz'de güçlenmesine rağmen, Hint, Aden ve Umman denizlerinde Portekizlilere karşı başarılı olabilmek için Süveyş'te bir kanal açma projesi yaptı. Osmanlı Devleti hem Akdeniz ticaretinin hâkimi olabilmek hem de hac kabilelerinin yolculuklarını güven içinde yapmaları için Portekizlilerle şiddetli mücadelelerde bulunmuşlardır. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı idaresine giren Araplar dört yüzyıl boyunca huzur ve güven içinde yaşamışlardır. Osmanlı Devleti bu süre içerisinde Arap ahaliyi huzur ve güven içinde yaşatmıştır. Mısır, Kırım vb. bağlı topraklarda olduğu gibi merkezi otoritenin yansıtılmamasından dolayı Osmanlı Devleti buradaki yönetimi de genel itibariyle bölgenin emirlerine bıraktı.

XIX. yüzyılda başlayan sömürge yarışı büyük devletlerin gözlerini, Osmanlı egemenliği altındaki Arap yarımadasına çevirmelerine neden olacaktır. Bununla birlikte petrolün keşfi batılı devletlerin bölge üzerindeki ihtiraslarının artmasına yol açacaktır. Sömürge edinme yarışı büyük devletlerin bloklaşmasını hızlandıracak, oluşan bloklaşmalara Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında yer alarak katılacaktır. Bunun sonucu olarak da İngiltere, Osmanlı Devletini zor durumda bırakmak ve hilafetin etkisiyle egemenliği altındaki Müslümanları kendisine karşı bir harekete geçmelerini engellemek için Mekke Emir'i ile temasa geçmek istemiştir. Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in kendi egemenliğinde bir Arap Krallığı kurmayı tasarlaması, İngilizlerin Emirle ilişkiye girebilmelerini kolaylaştırmıştır. Nitekim bu doğrultuda Şerif Hüseyin'in ikinci oğlu Emir Abdullah savaş başında Kahire'ye giderek Mısır'daki İngiliz Başkonsolosu Lord Kitchener'le görüşerek İngiltere'nin kendilerine yardım ettiği takdirde Osmanlı Devletine karşı ayaklanabileceklerini bildirdi. Yapılan görüşmeler sonucunda; Şerif Hüseyin'in 14 Temmuz 1915 tarihli mektubunda sınırlarını Arabistan yarımadasından kuzeyde Urfa-Adana'ya kadar olan bölgede kendi yönetiminde bir Arap Krallığı kurulması isteğini İngiltere kabul edince Şerif de yavaş yavaş Osmanlı'dan ayrılma hazırlıklarına başlamıştır. Şerif bir yanda İngiltere ile işbirliği yaparken diğer

taftan da Osmanlı Devleti'ne sadık olduğunu göstermek için oğullarından Emir Faysal'ı İstanbul'a gönderdi.

Osmanlı Devleti, Şerif'in davranışlarından şüphelendiği için, onu dikkatle takip etmekteydi. Özellikle Medine muhafızı Basri Paşa'nın vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa bir takım tedbirler almaya başladı. Çok güvendiği yardımcısı Mirliya Fahreddin Paşa'yı muhtemelen ortaya çıkacak herhangi bir başkaldırı hareketini bastırmak için Medine'ye gizli görevle gönderdi. Fahreddin Paşa Medine'ye varır-varmaz bir takım önlemler aldı. 5 Haziran 1916 tarihinde Medine ve çevresinde isyan başladıysa da, Fahreddin Paşa'nın almış olduğu tedbirlerden dolayı asiler başarısızlığa uğradılar. Buna rağmen Şerif Hüseyin İngiltere'den almış olduğu yardımlar sayesinde Mekke, Cidde ve Taif'i kolayca ele geçirdi. Osmanlı Devleti'nin istihbaratının zayıf olması ve tedbirleri geç almış olmasından dolayı isyan kısa sürede geniş bir alana yayıldı.

Osmanlı Devleti, Mukaddes toprakların kurtarılmasını ve isyanın bastırılmasını şiddetle arzu etmesine rağmen, Hicaz Demiryolunun hem Sina, hem de Hicaz cephelerinin mühimmat, cephaneye ve zahiresini taşımaya kapasitesi yetmediği ve devamlı olarak asiler tarafından tahrip edildiğinden dolayı bu yapılamadı. Harbin gidişatı Hicaz'daki kuvvetlerin Sina-Filistin Cephesi'nde kullanımını gündeme getirdi. Almanların etkisiyle Hicaz'ın tahliyesine karar verildiyse de bunu Cemal Paşa başta olmak üzere kimse kabul etmedi.

İngiltere'nin altınlarına gıpta eden bedeviler, casus Lawrence'nin plânları doğrultusunda 1917 yılı sonu ve 1918'de saldırılarını demiryolu üzerinde yoğunlaştırarak bir yandan Hicaz'a yardım gelmesini engellemişlerdir. Diğer yandan Osmanlı askerini bu bölgede hapsederek asıl cephe olan Sina-Filistin cephesine yardımı önleyerek amacına ulaşmaya çalışmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır. Mekke, Cidde ve Taif'in elden çıkmasıyla mücadele Medine ve çevresinde yoğunlaştı. Bulgaristan'ın harpten çekilmesi ile Almanya'dan Türkiye'ye gelen yardımlar kesilmiştir. İngiltere'nin Şam ve Haleb'i işgali sonucunda 30 Teşrin-i evvel 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalan Osmanlı Devleti mütarekenin 16. maddesi ile Hicaz üzerindeki hak ve egemenliğinden de vazgeçmiştir.

Fahredden Paşa, Mondros Mütarekesine rağmen Medine Müdafaasını Kanûn-i sâni 1335 tarihine kadar, bütün zorluklara rağmen sürdürmüştür. Bu müdafaa askeri cihetten olmasa da dini açıdan Osmanlı Devleti'nin Mukaddes toprakları savunmadaki kararlılığını göstermesi bakımından Dünya Harbi içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Arapların isyanı sonucunda, Arap yarımadasının elden çıkışı ilerideki Türk-Arap ilişkilerini bir süre olumsuz etkilediği gibi bu tarihten itibaren de bu bölgede güven ve huzurun bozulmasının da temelini oluşturmuştur. Bu isyanı başlatan Şerif Hüseyin savaş sonrasında hayalindeki Arap Krallığını gerçekleştiremediği gibi pişmanlık da duymuştur.

EKLER

Ek: 1: ŞERİF'İN BİRİNCİ İSYAN BEYANNAMESİ

Bismillahirrahmanirrahim

Rabbena iftah beynena ve beyne kavminaa ve ente hayrül fatihin

Tarihe vakıf olanlar pekala bilirler ki, İslam birliğinin tarsin ve takviyesi için İslâm ümera ve hükkamından “Devlet-i Âlîye-i Osmaniye”ye ilk olarak biat edenler, Mekke-i Mükerreme emirleridir.

Selatin-i Ali Osman “*Tabe serahüm ve ceale darü'l-huldi mesvahum*” Hazeratının “*Kitabullah*” ve “*Sünnet-i Resulullah*” icra ve tenfiz-i ahkamı hususundaki temessükleri ve bu uğurda ifnayı vücud etmeleri dolasiyle mezkur “*Arap Ümerası*” tabiyete devam eylediler. Hatta 1327 senesinde ben bizzat Araplardan müteşekkil bir kuvvetle Arapların üzerine hareket ederek Devlet-i Osmaniye'nin şeref ve haysiyetini muhafaza için “*Ebha*”nın muhasarasını kaldırmaya çalıştım ve ertesi sene aynı maksatla oğullarımdan birisinin kumandasında o hareketi icra eyledim ve cümlece malum olan büyük gayeden ayrıldım.

“*İttihat ve Terakki Cemiyeti*”nin zuhuruyla devlet işlerini eline alması ve esas itibariyle kötü idaresi dahili ve harici bir çok karşılıkların ortaya çıkmasına ve herkesin bildiği üzere, bir çok muharebelere sebebiyet vermiş, azamet ve şevket-i devleti haleldar eylemiş, bilhassa son harbe gereksiz atılmakla devleti gayet tehlikeli bir vaziyete sürüklemiştir ki izahtan müstağnidir.

Medine Müdafaası

Aynı zamanda bütün ehl-i İslamın Devlet-i İslamiye hakkında fütur getirmelerini, ye's ve kedere düşmelerini görmeyi arzu etmiyoruz. Memleketin bakiyesinde kalan müslim ve gayri müslim ahalinin bir kısmı salb ve idam ve bir kısmı memleketten sürülerek, kovularak Osmanlı mevcudiyetinin birliği bozulmuş ve bu suretle ahali malından, canından mahrum bırakılmıştır. Bu son muharebe sebebiyle “*Arazi-i Mukaddese*”ahalisinin çektikleri müzayaka o kadar büyüktür ki, orta halli olanlar evlerinin kapı ve pencerelerini ve bütün ev eşyasını sattıktan sonra nihayet damındaki tahtalarını da satmaya mecbur olmuşlardır.

İttihatçılar bu kadarla da iktifa etmeyerek Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye ile bütün müslümanların arasında yegane bağ olan “Kitabullah” ve “Sünnet-i Seniyye”yi ihlale cür’et eylemişler ve “Saltanat-ı Seniyye” Payitahtında Sadr-ı Azam, Şeyhülislam ve bütün vezirler ve ayanın gözü önünde yayınlanan “İçtihad”Gazetesi, Siyer-i Nebeviyye’yi şeni‘ tabirlerle tahkirden çekinmediği gibi, itiraza uğramadığından cür’et alarak “Âyât-ı Kur’aniye”yi ilgadan dahi çekinmemiş, “Liz-zekeri müslü hazi’-ünseyeyn” nass-ı celilesini istihfaf ederek, mirasta eşitliği terviç eylemiştir.

Bunlara ilave olarak İslamiyetin beş esasından birini yıkmaya kalkışmışlardır. Şöyle ki: Güya Rus ordusu karşısında harbeden askerlere benzemek üzere, “Mekke-i Mükerreme”, “Medine-i Münevvere”,ve “Şam”da bulunan Müslüman askerlerinin Ramazanda oruç tutmamalarını emrederek bu bapta ki: “Femen kane minküm Marizen ve ala seferin” sarih ayetini ve buna benzer bir çok İslami esasları yıkmak ve münker olan şeyleri iltizam etmekten çekinmemişlerdir.

Şevketle Sultanü'l-Muazzam Hazretlerinin bütün haklarını gasp ile mabeyn-i hümayunlarına bir baş katip veya baş mabeynci seçmek ve tayin etmek hakkında “Zat-ı Şahane”lerini menettikleri gibi, bütün müslümanların işlerine bakmak hakkında dahi mahrum ederek “Hilafet”in şartlarından iskat eylemişlerdir ki; bütün Müslümanlar bu şenaatten muğberdirler. Bu, Şeriat’a aykırı işler karşısında şimdiye kadar hüsnü te’viller, tecahüllerle görünmemiz, sırf Alem-i İslam içine ihtilaf ve tefrika tohumları ekmek maksadıyla idi.

Devlet-i Âlîye-i Osmaniye’nin idaresi Enver ve Cemal Paşa’larla Talat Bey’in ellerinde bulunduğu hakkındaki sır, meydana çıktı. İstediklerini yaparlar, dilediklerini yaptırırlar. Buna açık delil “Mekke Mahkeme-i şer’iyyesi kadısı”na gelen bir emirle kadı huzurunda şahadetlerini dinlemek ve hakim huzurunda yazılmayan tezkiyenamelerin kabul edilmemesini ifade etmektedir ki, **Kur’an-ı Kerim**’de açıkça beyan olunduğu üzere Müslümanlar arasındaki tezkiye bahsi ke’enlemyekün ad ve itibar edilmiştir.

Bunların hepsinden başka diğer taraftan büyük İslâm alimleri tarafından Arab’ın büyüklerinden “Emir Ömer-el Cezairi, Emir Arif-el Şehabi, Şefik Bey, El- Müeyyed, Şükrü Bey, El- Aseli, Abdülvehhab ve Teyfik Bey, El-Besat, II.Abdülhamid Zeravi, Abdülgani-el-Arisi” gibi kimselerin bir anda salb ve idamı icra ediliyor, en ziyade katı kalbe malik onlarca bile icra ve tatbiki güç görünen bu fiilleri icrada bir nevi mazeret

bulsam bile habasetten, gūnahtan ārī ve beri olan bilumum aileleri fertlerinin kadın ve erkeğinden en küçük çocuklarına varıncaya kadar yurtlarından, memleketlerinden ihracı ve sürgünü ile başlarına gelen felaket üzerine daha büyük bir musibet ilavesine ne mana verilir?...

Aile reislerinin her ne sebeple olursa olsun idamları cezası o haneleri cezalandırmaya kafi iken ikinci bir ceza şekline mana bulunmadığı aşıkardır. “*Vela tezirü vazireten vizre uhra*” ayeti celilesi kat’îbir delildir. Bu ikinci cinayeti de bir siyasi sebebe atfederek makul görsek dahi reislerini kaybeden ailelerin mal ve mülklerinin müsaderesine ne demek icabeder!... Bu e’âl ve harekata sükut etsek bile meşhur mücahid “*Emir Abdülkadir el-Cezayiri*” kerimesinin tahkir ve tezliline ne mana ve ne sebep bulunabilir?....

İttihatçıların hareket ve fiillerinden bazılarını zikir ve tadan ettik. Bunları İnsanlık Alemine ve bütün ehl-i imana arz ediyoruz. Bu hususta icabeden hükmü versinler. Bunların İslamiyet hakkındaki itikatlarının ne derece bulunduğunu anlamak için aşağıdaki vak’ayı arz ediyoruz: Mekke halkının istiklal talebiyle ayaklandığı sırada askerlerinin “*Kale-i Ciyad*” dan müslümanların Kibleşi ve mü’minlerin Kabe’si olan “*Beytullah*”a attıkları toplardan çıkan iki mermiden birisini “*Hacerü'l-Esved*” üstüne bir buçuk arşın, diğerini de bundan üç buçuk arşın mesafeye isabet ettirmişlerdir. Aynı sebeple “*Süt-re-i Şerif*” de ateş aldığından bütün halk “*Kabe-i Muazzama*” kapısını açarak ve üstüne çıkararak yangını söndürmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Halbuki onların askerleri bunlarla iktifa etmeyip muttasıl “*Makam-ı İbrahim*” ve “*Mescid-i Şerif*”i hedef ittihaz etmekten çekinmemişler ve her gün üç- dört kişinin katline sebep olmuşlardır ki, bütün halk günlerce mescide yanaşmaktan mahrum olmuşlardır. Mescid ve Kabe'ye hürmet ve ta’zim yerine istihfafla mukabele eden bu gibi adamların neye müstehak olduklarını bütün Şark ve Garp müslümanlarının reyine bırakıyoruz. Fakat İslam Dini ve kavmimizin mukadderatını İttihatçıların elinde oyuncak olarak bırakamayız. Cenab-ı Hak milletimize teyakkuz ve intibah ihsan buyurdu ve binnetice milletimiz kendi çalışmasıyla istiklalini temin eylemiş ve musallat olan İttihat memurları ile kuvvetlerinden memleketi temizledikten sonra hiç bir harici kuvvetin tesirine istinad etmeyerek tam ve mutlak bir istiklal ile müstakil olmuşlardır.

İttihat ve Terakki mütegalibelerinin zulmiyle ah-u enin içinde kalan memleketlerden ayrılarak nusret-i din-i İslam ve A'lâ-yı Kelimetullah hedefi dahilinde ileri doğru harekete başladık. İslam Şeriatına mülayim ve muvafık her türlü fen ve ilimler iktibas olunacak ve medeniyet yolunda azm ü cezm ile yürünecektir. Rica ve ümid ederiz ki, bütün İslam Alemleri kardeşlerimiz vacibi ifa için, vaki olan şu hareketimizi kardeşlik takviyesi ile takviye buyurarak bize iştirak ederler ve gerekli gördüğümüz şu vazifenin eda ve ifasına yardım eylerler.

Ellerimizi Cenab-ı Rabbü'l-erbaba kaldırarak tevfiik ve hidayetle bil-umum ehl-i İslam için hayırlı olmamızı “*Resulü melik-ül vehhab*” hürmetine istirham eyleriz. Ve hüve hasbuna ve ni‘men nasır.¹ Fi 25 Şaban sene 1334

Emir ve Şerif-i Mekke-i Mükerrreme Hüseyin bin Ali

¹ Kıcıman, a.g.e., s.55-59.

Ek: 2: HİCAZ'IN HAKLARI VE SURİYE

Şerif Hüseyin'i isyanı sırasında destekleyen "Suriye Merkez Komitesi" Reisi Şükrü Genem'in 12 Ekim 1919 tarihli Le Figaro gazetesinde neşrettiği makalesini ekler kısmında vermemizdeki esas amaç isyan sırasında Şerif Hüseyin'i kışkırtan ve destekleyen "Suriye Merkez Komitesi"'nin iki yüzölçümünü ortaya koymak içindir.

Görünüşe göre Emir Faysal'ın, Suriye krallığındaki hükümlerlik hakların tanınması hususunda henüz "*Tereddüt*" edilmekte ve buna yanaşılmamaktadır.

Mezkur emirin ifadelerine inanmak icap ederse alakalı tarafların çoğunluğu bu hakları inkar etmemektedir.

Bir tetkik edelim.

Bu haklar, İngilizlerin 1915'teki vaatlerine dayanmaktadırlar. Mekke Şerifi Hüseyin ile Sir Henry Mac Mahon arasındaki muharebeden anlaşıldığı üzere gerçekten İngiltere Hicaz'a, bütün Suriye'yi değilse bile, Şam, Humus, Hama ve Halep gibi en değerli mıntıklarını vaade etmiştir. İşte krallık makamına geçen Şerifle oğlu Faysal'ın hakları bu esaslara dayanmaktadır. Emir'in dayandığı ve diğer bütün anlaşma ve kararlarda, hatta sulh konferansı da reye iştirak etmek hakkını istihraç ettiği vaadiler (çünkü kimse taahhütlerden bahsetmemektedir!) bunlardır.

Bu mektupların gerçek manası nedir? Vaade mı, taahhüt mü? Sıfatları ne olursa olsun iki hususi ve üstelik yabancı şahsın, koskoca bir millet ve memleket üzerinde tasarruf etmek, yirmi yüzyılda da mümkün olacak mı?

O gizli muhabere ve aynı zamanda yürütülen konuşmalar, herhangi kanuni ve ya nizami haklar meydana getirebilir mi?

Bu miktarda ve cinsten bir senedin, hiçbir şeyden haberleri ve hiçbir borçları olmayan üçüncü şahıslar adına tanzimi, onlardan alacakla olacağımızı ifade eder mi? Şu halde bu hak aynı cinsten başka haklara nazaran, niçin daha kuvvetli oluyor? Müdafaaları ne kadar müşkül olursa olsun, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 1916'da varılan anlaşmalar, hiç olmazsa anlaşmayı yapanların kuvveti bakımından değer taşımakta idi. Bunun dışında, o memleketleri aralarında paylaşan büyük devletler, onlara hürriyet ve refah getirmek hususundaki vaatlerini mazaret olarak ileri sürebilirlerdi.

Buna mukabil zayıf ve kültürsüzlük içinde taş kesilmiş olan Hicaz genç Suriye'ye ne verebilirdi?

Fakat Faysal memleketimizi bu kadar seviyor ve dokunulmazlığının teminat altına alınmasını istiyorsa niçin tahakküme dayanan her türlü anlaşmaları red etmiyor ve rehine olduğu halde istisna teşkil etmiyor? Bilakis, Reuter ajansına şunları söylüyor:

“1916 anlaşmalarını tanımıyoruz” ve ilave ediyor: “Şu veya bu hükümetin bu hususta ne diyecekleri, umurunda bile değil?”

Öyle mi dersiniz? Acaba, mülkiyet hakkını dayandırdığı mektupları kendisine veren hükümetin kanaatlerini de mi umursamayacak? Suriye'nin müttefikler tarafından işgalinden daha kırk gün evvel durumunun zayıflığını görerek Türklerle anlaşmağa çalışan, Türk ekolünden yetişmiş bu ihtiyatlı diplomat, mahdud ilk anlaşmanın (1915) Suriye hakkının arzularına ve gerek arkeolog Lawrence ve Sir Henry Mac Mahon o sıralarda, buna dair ne biliyorlardı ki? Halbuki emirle mutemedleri Suriye'ye geldiklerinden beri, iddialarının tekzip edilmemesini bilmiş olmaları gerekir. Oluk gibi akan altınlar ve vaadiler, muazzam askeri nümayişler, malum olduğu gibi müttefik Fransa'ya karşı da tevcih edilen tahrikler, tehditler, suikastlar, hülasa her şey tecrübe edildi. Misal ve şahitte eksik değil. Abdülkadir'in torununun öldürülmesi, kardeşi Said'in evvela Şam'dan çıkarılması ve sonrada tevkifi, bundan evvel Halep nahiye müdürü Mancıb Bey'in tevkifi!... Halbuki Mancıb Bey'in tek suçu, sekiz yüz bin taraftarı ile Fransa lehine oy vermektense ibaretti. (Daha fazla yazmak imkanı olsa idi, bu hadisenin tafsilatını da vermek isterdim.) Aynı surette rey verdiklerinden Baalbek ileri gelenleri de tevkif ve katlettiler. Mütarekeden beri Hicaz'ın teokratik ve otoriter iktidarına merkez olan Şam'da bile bu sistem bazılarını susturmuş ve başkalarını ise altına boğmuştu. Çünkü Sancağı şerifin hamili ve halkın mürteci ve cahil kısmının gözünde dini bir Rönesansın en emniyetli alameti olan Şerifzade, müminlere Vaade ettiği iktidar alametlerinin hiçbir yardımcısından feragat edemez. Suriye kendisini hakikaten istiyor idiyse, neden her türlü cebir ve şiddet, taviz rüşvet, terör ve cinayetle çalışmak zorunda kaldı.

Şu halde, babası görünüşe göre hakimiyeti altında bulunduğu Türklere karşı isyan etmesinden dolayı kral unvanı ve maddiyata dayanan devrimiz telakkilerine uygun

dünyevi bir iktidarla bol bol mükafatlandırılan bu Müslüman papazının oğluna iddia ettiği haklarından ne kalıyor ki?

Hakikat, o mahud Emir'in söylemediklerinde ve ancak diplomatik kinayelerle ifade edilebilenlerin içindedir. Halbuki bu kinayelerin ayıbı o kadar büyüktür ki, hakikati burada memleketin hususiyetine uyularak namahreme yüzü açık olarak gösterilmemesi gereken Müslüman kadınlar gibi telakki etmek gerektir. En tabii şeylerde gerçek adları ile bahsedildiği zaman çileden çıkan komşu ve müttefik devletlerin hissiyatı, belki Fransa'da da korunmak istenebilir ve o zaman her şey gül pembe gösterilir, kaçamaklar yapılır ve sükut edilir. Ancak ne yapılırsa yapılsın, mahud emirin dayandığı hakların, kendisini buraya kadar getirenlerin iradesine ve yalnız buna bağlı bulunduğu hakikatinin inkarına imkan yoktur. Her şeyini 1915'ten beri izhar edilen 1916 anlaşmalarına hakim olan, 30 Eylül 1918 tarihli taahhütteki ertesini gün Abdülkadir'in torunu öldürülmüş ve kardeşi sürülmüştü ortaya çıkan şimdi de 19 Eylül tarihli muvakkat anlaşmalarda da rol oynayan o iradeye medyundur. Faysal, kendisini bu günkü hale ve Suriye'ye getirilen politikanın aletinden başka bir şey değildir ve bu politikaya onu, icabında yine kullanmak üzere, burada tutmakta ısrar etmektedir.

Kaldı ki bütün bunlar büyük bir dürüstlikle cereyan etmiştir ve İngiltere'yi yahut ajanlarından birisini en ufak kaypaklıkla itham etmek haksızlık olur. Suriyelilerin Araba tahvil edilerek coğrafya ve tarihin inkar edildikleri bütün teşebbüslerde, muvazeneyi bozacak hiçbir hadise olmamıştır. Vasıtaların nevi ve kullanımındaki bu kusursuz dürüstlük, mahir bir politikanın hususiyetidir.

Zaten herşeyi üçüncü şahısların sırtına yüklemek de saçma olur. Suriye'de Arapların, Filistin'de Siyonistlerin hakları desteklenmektedir. Türkiye'de hilafetin hakları Hintliler tarafından korunmaya çalışırken, Afrika'da Alman kolonileri dominyonları lehine rey vermektedirler. Bu arada yakın-doğudaki bir müttefik, bir dost, doğrudan doğruya zarara uğratmakta, hatta "resmi" "mandası kendisine Filistin ve Musul'un diğer mntikalarını da verilirken, Lübnan kıyılarında barınmağa mecbur edilerek kırılmaktadır.

Böylece, iki yüz kişiden ibaret bir müfrezeyle kumanda eden Emir Faysal, Suriye'nin kayıtsız şartsız hakimi olarak görünmektedir. Verdiği kurbanların acısı altında hala inleyen Fransa, bunlardan biraz istifade edebilmiş olsa idi, hak etmediğimiz

bu felaketten dolayı şikayete bile kendimizi mazur gösteremeyecektik. Halbuki Fransa, çok mühim maddi menfaatleri bir tarafa, orta-doğudaki ve bütün İslam alemindeki itibarını artırmış olan bir memleketten mahrum kalınca, herhangi bir faydadan bahsedilebilir mi? Halbuki Hicaz'daki blöf muvaffak olur. Çünkü Faysal kukladan başka bir şey değildir. Şerif Suriye'de ve hatta Şam, Humus, Hama, Halep'te kalırken İngiltere Hayfa, Akka, Filistin, Kıbrıs, Mısır, Irak, Arabistan, İran ve İslamın bütün mukaddes şehirlerini hakimiyeti altında bulundurursa, Fransa'nın bu memleketteki menfaatleri, dil ve saire bakımından bütün hedefleri ciddi bir tehlikeye girmez mi? Hele Suriye, kendine göre şekil vermeye başlamış olduğu bu memleket ebediyen şekil değiştirmeye bozulmağa mı mahkum olacak? Medeniyetin vahşet üzerindeki zaferinin meyvalarının bu şekilde olacağını kim ümit edebilirdi ki? İnanılır şey değil! Fakat buna karşı mücadele de edilmeli. Adeta bir hayal, hayal değil kabus bu! Hakikat başkadır, başka türlü olmak zorundadır.

İngiltere, tutumunda dürüst olduğu gibi, düşüncelerinde liberal, kanaatlerinde hakka bağlı bir müttefiktir. Tavsiyelerinde fazıl, politikasında ihtiyatlı, düşüncelerinde insaniyetlidir ve bencil kanaatlerle hareket edemez. Halbuki Suriye, İngiltere yüzünden parçalanır ve Hicaz'a ya da bir Hicazlıya teslim edilecek olursa, bu devlete kusur bulmak icap edecektir. Bu sebeple Suriye'nin tıpkı çerçevenmiş güzel bir resim gibi, hudutları değişmeden Suriyelilere verilmek gerekir.

Sayın Başbakanın Suriye'deki merkez komitenin yazdığı mektupta da ifade ettikleri gibi, Suriye'nin istikbali ile münhasıran Fransa meşgul olacak ve bu memlekete, yüksek milli gayelerini nazarı itibara alarak, kardeşçe şeklini verecektir.²

² Cemal Paşa, **Hatıratı.**, Arma yay., İstanbul 1996. s.304-309.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV VESİKALARI

A- B.O.A.

1- İradeler

- a. İrade-i Hususiye
- b. İstizan-ı İrade

2- Babı-ali Evrak Odası

- a. Mekke-i Mükerreme
- b. Harbiye
- c. Hariciye
- d. Maliye

B- A.T.A.S.E. Arşivi

a. Birinci Dünya Harbi Tasnifi.

1-Harb Cerideleri

Klasör nr. 1/4953, Dosya nr. H.1

Klasör nr. 1/217, Dosya nr. 304-14

Klasör nr. 3221, Dosya nr. H.31.32.33.34.35.36

2-Diğer Vesikalar

Klasör nr. 208, Dosya nr. 6/4

Klasör nr. 164, Dosya nr. 144/719

Klasör nr. 169, Dosya nr. 768/733

Klasör nr. 43, Dosya nr. 886/202

Klasör nr. 178, Dosya nr. 284/768

II. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam

Askeri Mecmua

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Belleten

Dünya

harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Hayat Tarih Mecmuası
Resimli Tarih Mecmuası
Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası
Tanin
Tarih Edebiyat
Tarih konuşuyor
Tarih ve Toplum
Tasvir-i Efkar
Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
Yakın Tarihimiz

III. KİTAP VE MAKALELER

- Akçura, Yusuf; **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII-XIX. yüzyıllarda)**, T.T.K. Basımevi, 2. b. Ankara 1985
- Akşin, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1983.
- _____vd.; **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem yay., İstanbul 1995.
- Altuğ, Yılmaz; *“Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılışı”*, **B.T.T.D**, Ekim 1969, ss. 25-33.
- Arar, İsmail; *“Macera Dolu Bir Hayat : Vehib Paşa”*, **Tarih ve Toplum**, nr. 48, 1987, ss. 361-368.
- Arısoy, M. Sunullah; **Mustafa Kemal Atatürk’ün Söyleyip Yazdıkları**, I, T.T.K. yay., Ankara 1982.
- Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1992.
- _____; **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, Türkiye İş Bankası yay., Ank.1991.
- Atay, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Kral Matbaası, İstanbul 1982.
- Aybars, Ergün; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, E.Ü.E.F. yay., İzmir 1984.

- Aydar, Orhan; *“Birinci Dünya Harbinde ölden Hatıralar,” T.K., VII/ 46,*
Teşrin-i sâni 1967, ss. 34-53.
- Aydemir, Ş. Süreyya; **Enver Paşa**, III, Remzi Kitabevi yay., İstanbul 1972.
_____ ; **İkinci Adam**, I, Remzi Kitabevi yay., İstanbul 1976.
_____ ; **Tek Adam**, I, Remzi Kitabevi yay., İstanbul 1976.
- Baykara, Tuncer; **Osmanlarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, Akademi Kitabevi yay., İzmir 1992.
- Kodaman, Bayram; **Şark Meselesi Işığında Sultan II.Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası**, Orkun yay., İstanbul 1983.
- Bayur, Y. Hikmet; **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, T.T.K. yay., Ankara 1974.
_____ ; **Türk İnkılabı Tarihi**, T.T.K. yay., Ankara 1991, III/3.
- Belen Fahri; **Türk Kurtuluş Savaşı**, K.T.B. yay., Ankara 1983.
- Bildiriler**, Dördüncü Askeri Tarih Semineri Genel Kurmay Askeri Tarih ve Staretejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1989.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, IV, Genelkurmay yay., Ankara 1979.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi IV, Hicaz, Asir, Yemen Cephesi ve Libya Harekatı (1914-1918)**, A.T.A.S.E. yay., Ankara 1978.
- Bozdağ İsmet; **Batı Trakya Türkleri ve Medine Müdafası (Osmanlı’nın Son Kahramanları)**, Emre yay., İstanbul ty.
- Cebesoy, A. Fuat; **Moskova Hatıraları**, K.T.B. yay., Ankara 1982.
- Cemal Paşa; **Hatırat**, Arma yay., İstanbul 1996.
Çanakkale Cephesi, A.T.A.S.E., Ankara 1978.
- Çavdar, Tevfik, **Talat Paşa**, K.B., yay. 1995.
- Danişmend İ. H.; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV-V, Türkiye yay., İstanbul 1971.
- Erden, A. Fuad; *“Çölde Son Türk Destanları”*, **Dünya**, 3 Ekim 1955.
_____ ; *“Çölde Son Türk Destanları”*, **Dünya**, 13 Ekim 1955.
_____ ; **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, I, İstanbul 1954.

- _____ ; **IV. Ordu Mücmel Tarihçesi**, İstanbul 1948.
- _____ ; **Paris'den Tih Sahrasına**, Ankara 1949.
- Göyünç, Nejat; **Atatürk ve Millî Mücadele**, Turhan yay., İstanbul 1984.
- Gülsoy, Ufuk; **Hicaz Demiryolu**, Eren yay., İstanbul 1994.
- Güngör, Selahattin; **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, İstanbul 1937.
- Hanioğlu, M. Şükrü; **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim yay., İstanbul 1985.
- İğdemir, Uluğ; **Yılların İçinden**, Ankara 1976.
- İnal, İ.E. Mahmud Kemal; **Son Sadrazamlar**, IV, Dergah yay., İstanbul 1969.
- İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, (İnceleme: Erol Ulubelen), İstanbul 1967.
- Jöntürk'lerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, (yay. Haz. Yusuf Ziya İnan), Bayramşık yay. İstanbul 1978.
- Kandemir, Feridun; **"Şerif Hüseyin ve Hicaz İsyanı"**, **T.K.**, VII, nr. 41, 1967.
- _____ ; **Jön Türklerin Zindan Hatıraları**, Muhit yay., İstanbul 1975.
- _____ ; **Medine Müdafaası (Peygamberin Gölgesinde Son Türkler)**, Yağmur yay., İstanbul 1991.
- Karadağ, Raif; **Petrol Fırtınası**, Divan yay., İstanbul 1993.
- Kıcımın, N. Kaşif; **Medine Müdafası**, Sebil yay. İstanbul 1972.
- Kodaman, Bayram; **II.Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken yay., İstanbul 1980.
- Kral Abdullah, **"Hatıralar"**, **Hayat Tarih Mecmuası**, nr. 5,6,8, 1970.
- Kurat, Y. Tekin; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar yay., 2. b., Ankara 1986.
- Kurşun, Zekeriya; **Yol Ayırımında; Türk Arap İlişkileri**, İrfan yay., İstanbul 1992.
- Kürkçüoğlu, Ömer; **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Harekatı, 1908-1914**, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1982.
- Lawrence, T.E.; **Bilgeliğin Yedi Direği**, (Çev: Yusuf Kaplan), Rey yay., İstanbul 1991.
- Lozan Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, II/1, (Çev. Seha Meray), Ankara 1971.

- Mansfield, Peter; **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**; (Çev. Nuran Ülken), Sander yay., İstanbul 1975.
- Mardin, Şerif; **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1964.
- Neşet, Mehmet; *“Büyük Harb’de Suriye Cephesinde 48. Piyade Fırkası”*, **Askeri Mecmua**, nr. 18 Temmuz 1930.
- Odell, Peter; **Petrol Kavgası**, (Çev. Ahsen Batur), Çığır yay., İstanbul 1979.
- Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, II, Yeni Şafak Gazetesi yay., İstanbul 1996.
- Öke, Mim Kemal; **İngiliz casusu Prof. Arminius Vambery’nin gizli raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi**, Üçdal yay. İstanbul 1983.
- Öngör, Sami; **Ortadoğu**, Sevinç Matbaası, Ankara 1964.
- Özcan, Azmi; **Pan-İslâmizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992.
- Palmer, Alan; **Osmanlı İmparatorluğu; Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Sabah yay., İstanbul 1993.
- Polatkan, Salih; **Birinci ve İkinci Dünya Savaşları**, Gül Matbaası, 2. b., İstanbul 1986.
- Sabis, Ali İhsan; **Harp Hatıralarım İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, V, Nehir yay., İstanbul 1993.
- Sander, Oral; **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1987.
- Sırma, İhsan Süreyya; **II. Abdülhamid’in İslam Birliği Siyaseti**, Beyan yay., İstanbul 1996.
- _____ ; **Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri**, Beyan yay., İstanbul 1991.
- Sonyel, S. R.; *“Albay T.E. Lawrence Haşimi Araçlarını Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı. (İngiliz Belgelerine göre)”*, **Belleten**, LI., nr. 199, Ankara 1987, ss. 234-253.

- _____; “İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahreddin Paşa,” **Belleten**, XXXVI, nr. 143, Ankara 1972.
- Soysal, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, I, T.T.K. yay., Ankara 1983.
- Şimşir, Bilal; **Malta Sürgünleri**, Bilgi yay., İstanbul 1976.
- Şişman, Adnan; **Galatasaray Mekteb-i Sultânîsinin Kuruluş ve İlk Eğitim Yılları 1868-1871**, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1989.
- Tansel, Selahattin; **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, I, M.E.B. yay., 3. bsk., İstanbul 1991.
- Tezer, Şükrü; **Atatürk’ün Hatıra Defteri**, T.T.K. yay., Ankara 1972.
- Toprak, Zafer; **Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918**, Yurt yay., Ankara 1982.
- Tunaya, T. Zafer; **İslâmcılık Cereyanı**, Siyaset İlmi Serisi, İstanbul 1962.
- _____; *Jön Türk ve Sosyal İnkılâp Lideri Prens Sabahattin*, **Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası**, nr. 3.
- _____; **Türkiyede Siyasi Partiler**, İstanbul 1952
- Turan, Mustafa, “20. yy. Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu’nun Önemi ve Hicaz Demiryolu’na Dair Bir Belge”, **T.S.A.D.**, I, nr. 3, Ankara 1997.
- Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I, Ankara 1982.
- Tütüncü, Mehmet; “Çanakkale Muharebelerinin Osmanlı Devleti ve Dış Dünya Bakımından Sonuçları”, **Milli Kültür**, K.B. yay., nr. 82, Ankara 1991.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, II , T.T.K, Ankara 1983.
- _____; **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, Ankara 1984.
- Üçok, Çoskun; **Siyasal Tarih**, A.Ü.H.F. yay., Ankara 1964.
- Ülman, A. Haluk; **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1973.
- Ünal, M.Ali-Halaçoğlu, A; **Türk İnkılâbı Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Akademi Kitabevi, İzmir 1995.

Zürcher, Erik Jan; **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet Salihođlu), Bağlam yay., İstanbul 1983.